

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume : 15

Sayı / Number : 4

ISSN : 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

Yıl / Year : 01 Ekim – 31 Aralık 2013/01 October – 31 December 2013

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume : 15

Sayı / Number : 4

ISSN : 1302 - 3284

E-ISSN: 1308-0911

Yıl / Year : 01 Ekim – 31 Aralık 2013/01 October – 31 December 2013

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Cilt: 15 Sayı: 4 Yıl: 2013

Yayın No : 09.8888.5300.000/BY.014.081.738

ISSN: 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

1. Baskı

Derginin Sahibi : Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına Prof. Dr. Utku UTKULU

Sorumlu Müdür : Prof. Dr. Utku UTKULU

Editörler : Prof. Dr. Faruk SAPANCALI
Doç. Dr. Ethem DUYGULU

Yönetim Yeri : T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tınaztepe Yerleşkesi 35160 Buca, İZMİR

Yayının Türü : Yılda En Az Dört Kez Yayınlanan Akademik Hakemli Dergidir.

Yönetim ve Yazışma Adresi : Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tınaztepe Yerleşkesi 35160 Buca/İZMİR
Tel: (232) 301 87 60
Fax: (232) 453 02 66
E-posta: sbdergi@deu.edu.tr
Erişim Sitesi: www.sbe.deu.edu.tr/dergi/dergi.htm

WEB Editörü : Arş. Gör. Ediz GÜRİPEK

Dergide yayınlanan makalelerin bilim, içerik ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

Online Yayın Tarihi : 20.03.2014

Basım Yeri : Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası

Basım Tarihi : 10.04.2014

Basım Yeri Adresi : Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası
DEÜ Sağlık Yerleşkesi Mithatpaşa Cad. No: 1606 Balçova 35340 İzmir

---

Tel : 0(232) 412 33 40 - Fax : 0(232) 412 33 39

© Tüm Hakları Saklıdır.

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY PUBLICATIONS

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 15 Number: 4 Year: 2013

Edition Number: 09.8888.5300.000/BY.014.081.738

ISSN: 1302-3284

E-ISSN: 1308-0911

1. Baskı

Journal Owner : Prof. Dr. Utku Utkulu, The owner on behalf of Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences

Director : Prof. Dr. Utku UTKULU

Editors : Prof. Dr. Faruk SAPANCALI
Assoc. Prof. Dr. Ethem DUYGULU

Place of Management : Dokuz Eylül University Graduate School of Social Sciences
Tınaztepe Yerleşkesi 35160 Buca/İZMİR/TURKEY

Publication Type and Period : Journal is a peer-reviewed and published at least four times a year.

Management and Correspondence Address : Dokuz Eylül University, Graduate School of Social
Sciences, Tınaztepe Campus 35160 Buca/İZMİR/TURKEY
Tel: +90 (232) 301 87 60
Fax: +90 (232) 453 02 66
E-mail: sbedergi@deu.edu.tr
WEB: www.sbe.deu.edu.tr/dergi/JOURNAL.htm

WEB Editor : Research Assistant Ediz GÜRİPEK

The academic and content responsibility of the articles published in our journal exclusively belongs to the authors.
The articles published in our journal cannot be used without giving reference to the relevant article.

Online Date of Issue : 20.03.2014

Place of Printing : Dokuz Eylül University Printing House

Date of Issue : 10.04.2014

Place of Printing Address : Dokuz Eylül University Printing House
DEU Health Campus Mithatpaşa Street No: 1606 35340 Balçova / İZMİR / TURKEY

Tel: +90(232) 412 33 40 - Fax: +90(232) 412 33 39

© All Rights Reserved

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Hakemli Dergi

Cilt: 15 Sayı: 4 Yıl: 2013

Dergi Yayın Komisyonu

Prof. Dr. Faruk SAPANCALI
Doç. Dr. Ethem DUYGULU
Yrd. Doç. Dr. Münevver AKTAŞ
Araş. Gör. Ediz GÜRİPEK
Araş. Gör. Pınar IŞILDAR
Araş. Gör. Erdem AKTAŞ
Araş. Gör. Emir ÖZEREN
Araş. Gör. Sinem ERBAŞ
Araş. Gör. Levent ATEŞOĞLU
Arş. Gör. Fulya AKGÜL
Arş. Gör. Önder CANVEREN
Uzman Özlem ABACIOĞLU
Uzman Çağdaş CENGİZ

DANIŞMAN KURULU

Prof. Dr. Ahmet AKTAŞ	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Güneş ARIKDAL	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Abdurrahman AYHAN	Muğla Üniversitesi
Prof. Dr. Canan BALKIR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Şeyhmus BALOĞLU	Nevada, Las Vegas Üniversitesi
Prof. Dr. Pascale CARAYON	Wisconsin Üniversitesi
Prof. Dr. Celil ÇAKICI	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Tamer ÇAVUŞGİL	Georgia State Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Hulusi DEMİR	Yaşar Üniversitesi
Prof. Dr. Yücel ERTEKİN	Çağ Üniversitesi
Prof. Dr. Murat FERMAN	Işık Üniversitesi
Prof. Dr. Doğan GÜRSOY	Washington State Üniversitesi
Prof. Dr. Dima JAMALI	Beyrut Amerikan Üniversitesi
Prof. Dr. Anastasios KARASAVVOGLOU	Kavala Teknoloji Enstitüsü
Prof. Dr. Asker KARTARI	Kadir Has Üniversitesi
Prof. Dr. Metin KOZAK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Avşar KURGUN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Chris MILNER	Nottingham Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal ONAR	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Sharr PROHASKA	New York Üniversitesi
Prof. Dr. Ercan SIRAKAYA	South Carolina Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Nazım SÖZER	Yaşar Üniversitesi
Prof. Dr. Brent S. STEEL	Oregon State Üniversitesi
Prof. Dr. Ercan TATLIDİL	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya TÜTEK	İzmir Ekonomi Üniversitesi
Prof. Dr. Özkan TÜTÜNCÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Selçuk USLU	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Muzaffer UYSAL	Virginia Tech Üniversitesi
Prof. Dr. Sevinç ÜRETEK	Başkent Üniversitesi
Doç. Dr. Gürhan KÖK	Duke Üniversitesi
Doç. Dr. M. Haluk KÖKSAL	Alhosn Üniversitesi

Dizgi: Uzman Özlem ABACIOĞLU

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

Refereed Journal

Vol: 15 Issue: 4 Year: 2013

Publishing Commission of Journal

Prof. Dr. Faruk SAPANCALI
Assoc. Prof. Dr. Ethem DUYGULU
Assist. Prof. Dr. Münevver AKTAŞ
Research Assistant Ediz GÜRİPEK
Research Assistant Pınar IŞILDAR
Research Assistant Erdem AKTAŞ
Research Assistant Emir ÖZEREN
Research Assistant Sinem ERBAŞ
Research Assistant Levent ATEŞOĞLU
Research Assistant Fulya AKGÜL
Research Assistant Önder CANVEREN
Specialist Özlem ABACIOĞLU
Specialist Çağdaş CENGİZ

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ahmet AKTAŞ	Akdeniz University
Prof. Dr. Güneş ARIKDAL	Mersin University
Prof. Dr. Abdurrahman AYHAN	Muğla University
Prof. Dr. Canan BALKIR	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Şeyhmus BALOĞLU	University of Nevada, Las Vegas
Prof. Dr. Pascale CARAYON	University of Wisconsin
Prof. Dr. Celil ÇAKICI	Mersin University
Prof. Dr. Tamer ÇAVUŞGİL	Georgia State University
Prof. Dr. Hulusi DEMİR	Yaşar University
Prof. Dr. Yücel ERTEKİN	Atılım University
Prof. Dr. Murat FERMAN	Işık University
Prof. Dr. Doğan GÜRSOY	Washington State University
Prof. Dr. Dima JAMALI	American University of Beirut
Prof. Dr. Anastasios KARASAVVOGLOU	Kavala Institute of Technology
Prof. Dr. Asker KARTARI	Kadir Has University
Prof. Dr. Metin KOZAK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Avşar KURGUN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Chris MILNER	Nottingham University
Prof. Dr. Erdal ONAR	Bilkent University
Prof. Dr. Sharr PROHASKA	New York University
Prof. Dr. Ercan SIRAKAYA	South Carolina University
Prof. Dr. Ali Nazım SÖZER	Yaşar University
Prof. Dr. Brent S. STEEL	Oregon State University
Prof. Dr. Ercan TATLIDİL	Ege University
Prof. Dr. Hülya TÜTEK	İzmir Ekonomi University
Prof. Dr. Özkan TÜTÜNCÜ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Selçuk USLU	Bilkent University
Prof. Dr. Muzaffer UYSAL	Virginia Tech and State University
Prof. Dr. Sevinç ÜRETEN	Başkent University
Assoc. Prof. Dr. Gürhan KÖK	Duke University
Assoc. Prof. Dr. M. Haluk KÖKSAL	Alhosn University

Typesetting: Specialist Özlem ABACIOĞLU

DERGİ HAKKINDA

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az dört defa yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergi alanında disiplinlerarası ulusal ve uluslararası çalışmaları yayımlar. Derginin yayım dili Türkçe'dir. Ancak İngilizce yazılan makaleler de yayımlanır. Dergi, içeriği tüm kullanıcılara açık, serbestçe/ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir.

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi uluslararası bir dergi olup aşağıdaki veri tabanlarında yer almaktadır.

ABOUT JOURNAL

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is a peer-reviewed and international journal published at least four times a year. The journal publishes multidisciplinary national and international articles. The language of the journal is Turkish, but, articles in English may also be published. This is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Users are allowed to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full text of the articles in this journal without asking prior permission from the Publisher or the author.

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is an international journal and indexed by these databases;

2013 YILI HAKEMLERİMİZ

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2013 yılı sayıları (Cilt15, Sayı 1, 2, 3, 4) EBSCO, ULRICHSWEB, DOAJ, ULAKBİM ve ASOS gibi ulusal ve uluslararası veri tabanlarının yanı sıra birçok üniversite kütüphaneleri ve farklı akademik bilimsel veri tabanları tarafından taranmaktadır.

Dergimize emeği geçen tüm hakemlerimize teşekkür ederiz.

Editörler

Prof. Dr. Faruk SAPANCALI

Doç. Dr. Ethem DUYGULU

Dergimizin Yayınında 2013 Yılı Cilt 15'e Katkı Veren Hakemlerimiz

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi	Doç. Dr. Diğdem Müge SİYEZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Asalet ERTEEN	Hacettepe Üniversitesi	Doç. Dr. Dilek ÜNALAN	Boğaziçi Üniversitesi
Prof. Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül Üniversitesi	Doç. Dr. Doğan BIÇKI	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Ayfer KOCABAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi	Doç. Dr. Ebru GÜNLÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Gül BAYRAKTAROĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi	Doç. Dr. Engin ÖZGÜL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Elif Yaprak GÜLCAN	Dokuz Eylül Üniversitesi	Doç. Dr. Esin FİRUZAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Esergül BALCI	Dokuz Eylül Üniversitesi	Doç. Dr. Ethem DUYGULU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Faruk SAPANCALI	Dokuz Eylül Üniversitesi	Doç. Dr. Fatma Feryal ÇUBUKÇU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Figen GÜRSOY	Ankara Üniversitesi	Doç. Dr. Fatma YONSEL	İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Füsun TOPSÜMER	Ege Üniversitesi	Doç. Dr. Firdevs GÜMÜŞOĞLU	Mimar Sinan G.S. Üniversitesi
Prof. Dr. Gaye ÖZDEMİR	Ege Üniversitesi	Doç. Dr. Gökçe ÖZDEMİR	Yaşar Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk SOYUER	Ege Üniversitesi	Doç. Dr. Gözde EMEKLİ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Hilmi Bahadır AKIN	Aksaray Üniversitesi	Doç. Dr. Güçkan YAPAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Huriye Hüriyet ÇATALCA	Medipol Üniversitesi	Doç. Dr. Hakan KAHYAOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya KOÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi	Doç. Dr. Hatice KAYA	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Avni EGELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi	Doç. Dr. Hatice ÖZUTKU	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim ATALAY	Dokuz Eylül Üniversitesi	Doç. Dr. Hatice Şebnem SEÇER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail MAZGİT	Dokuz Eylül Üniversitesi	Doç. Dr. Koray ÖZCAN	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Çınar ATAY	Dokuz Eylül Üniversitesi	Doç. Dr. Nasip BOLATOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Necdet ALPASLAN	Dokuz Eylül Üniversitesi	Doç. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Vedat PAZARLIOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi	Doç. Dr. Nilay T. BÜMEN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Metin KOZAK	Dokuz Eylül Üniversitesi	Doç. Dr. Nilgün ÇİL YAVUZ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Muazzez BABACAN	Dokuz Eylül Üniversitesi	Doç. Dr. Olca SÜRGEVİL DALKILIÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Neşe KUMRAL	Ege Üniversitesi	Doç. Dr. Osman GÖK	Yaşar Üniversitesi
Prof. Dr. Okan Tuna	Dokuz Eylül Üniversitesi	Doç. Dr. Ömür Yaşar SAATÇIOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Osman Aşvar KURGUN	Dokuz Eylül Üniversitesi	Doç. Dr. Özlem ÇAKIR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan KILIÇ	Dumlupınar Üniversitesi	Doç. Dr. Özlem ŞAHİN GÜNGÖR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi ALTUNİŞİK	Sakarya Üniversitesi	Doç. Dr. Ramazan TAŞ	Turgut Özal Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi YAĞCI	Dokuz Eylül Üniversitesi	Doç. Dr. Raziye ÇAKICIOĞLU OBAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. S. Arzu WASTI	Sabancı Üniversitesi	Doç. Dr. Recep KAPAR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Selim BAŞAR	İğdir Üniversitesi	Doç. Dr. Sabri ERDEM	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Sevdâ DEMİRBİLEK	Dokuz Eylül Üniversitesi	Doç. Dr. Saffet ERDOĞAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Songül SALLAN GÜL	Süleyman Demirel Üniversitesi	Doç. Dr. Süleyman AYDIN	Polis Akademisi
Prof. Dr. Şebnem TOPLU	Ege Üniversitesi	Doç. Dr. Süleyman BARUTÇU	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Tijen ERDUT	Dokuz Eylül Üniversitesi	Doç. Dr. Süleyman Savaş DURDURAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Veli DUYAN	Ankara Üniversitesi	Doç. Dr. Şebnem KANDİL İNGEÇ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Zehra Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül Üniversitesi	Doç. Dr. Şule AYDIN TÜKELTÜRK	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül Üniversitesi	Doç. Dr. Umut AVCI	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Zerrin TOPRAK KARAMAN	Dokuz Eylül Üniversitesi	Doç. Dr. Umut HALAÇ	Yaşar Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah KESKİN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Doç. Dr. Zafer ÖTER	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet TALİMCİLER	Ege Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Ali Faruk MUTLUSU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Rıza FİRUZAN	Dokuz Eylül Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Ali TÜRKDOĞAN	Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Alper Cihan KONYALIOĞLU	Atatürk Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Aşkın ÖZDAĞOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Aysen UYSAL	Dokuz Eylül Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Ayşe Gülbün ONUR	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Balkan DEYLEN	İzmir Ekonomi Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Aytekin FIRAT	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Berrin FİLİZÖZ	Cumhuriyet Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Barış ERDEM	Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Burcu GÜLER	Kocaeli Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Başak KARŞIYAKALI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Burcu İLTER	Dokuz Eylül Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Bilge AYKOL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Burcu Selin YILMAZ	Dokuz Eylül Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Cemile ARIKOĞLU ÜNDÜCÜ	Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Cafer TOPALOĞLU	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr. Ebru TOLAY	Dokuz Eylül Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Emin KARAGÖZOĞLU	Bilkent Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Emrah ÖZKUL	Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Esra ÇOKER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fulya DOĞRUEL	İzmir Ekonomi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gökhan TENİKLER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gülbahar BAŞTUĞ	Çankaya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Güler TOZKOPARAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hakan AKYURT	Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hamdi EMEÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÇEKEN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İfakat Banu AKÇEŞME	Erciyes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kadriye Tezcan AKMEHMET	Yıldız Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kerim Eser AFŞAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Korhan KARACAOĞLU	N. Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Levent YILMAZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. M. Fadlullah AKSOY	Bezmialem Vakıf Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. M. Fatih İLGÜN	Erciyes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mahmut Yıldırım ORAL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Naci SEVKAL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Murat Necip ARMAN	Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Murat YEŞİLTAŞ	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa KÜÇÜK	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Müge IŞIKLAR KOÇAK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Neriman AÇIKALIN	Mersin Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Neslihan DEMİRTAŞ MILZ	İzmir Ekonomi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nülüfer ŞAHİN PERÇİN	N. Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nurcan Hakan ÇIRAKLAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nurcan TEMİZ	Mersin Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Özge ÖZGEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Özkan UĞURLU	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Recep KAPAR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sait AKŞİT	Gediz Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selim ŞANLISOY	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sena TULPAR	Yaşar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Serpil KAHRAMAN AKDOĞU	Yaşar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sevilay Zehra AKSOY	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sezgin GÜÇLÜAY	Fırat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sühal ŞEMŞİT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Şermin ATAĞ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yasemin SARIKAYA LEVENT	Mersin Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Zeynel BAKICI	Dokuz Eylül Üniversitesi

Teşekkür Notu...

Dergimizin Yayın Komisyonu Üyesi, Web Editörü, Dizgi Sorumlusu ve Enstitümüz Araştırma Görevlisi Ediz Güripek, doktorasını tamamlayarak Gaziosmanpaşa Üniversitesi Zile Dinçerler Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu'nda Yardımcı Doçent kadrosuna atanmış olup, Enstitümüzdeki görevlerinden ayrılmış bulunmaktadır.

Dergimizin; basımında ve elektronik ortamda yayımlanmasında verdiği övgüye layık emekleri, ulusal ve uluslararası indekslerde arşivlenmesinde gösterdiği üstün gayretleri ve gelişimine sağladığı katkılardan dolayı değerli arkadaşımıza içtenlikle teşekkür eder, bundan sonraki çalışmalarında başarılar dileriz.

DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yayın Komisyonu

Cilt/Volume: 15 Sayı/Issue: 4

01 Ekim – 31 Aralık 2013/01 October – 31 December 2013

İÇİNDEKİLER/CONTENT

SAYFA/PAGE

Küresel Ekonomik Krizin Seyahat Acentelerine Etkileri ve Türkiye’de Kriz Yönetimi Uygulamaları Nilgün AVCI, Deniz KÜÇÜKUSTA	571
An Investigation of Job and Career Counseling Candidates from The Perspective of Diversity Management Serdar BOZKURT, Altan DOĞAN, Ayşegül KARAEMİNOĞULLARI	589
Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri AB'ye Girerek Üretim ve Finans Kapitalizminde İlerleme Kaydettiler mi? Bülent DOĞRU	607
Konut Tercihi ve Sosyo-mekânsal İlişkilerde Kültürel Sermayenin Rolü: Kuru Sitesi ve Or-An Sitesi Örnekleri Üzerinden Bir Karşılaştırma Aysu KES ERKUL	625
Görgü Tanıklarının Etkisi: Sosyal Bir İnkilem Durumu Üzerine Oyun Teorisi Yaklaşımı Serkan KÜÇÜKŞENEL, Ü. Barış URHAN	649
Yenilenebilir Enerji Gelişimlerinin Sosyal Boyutu Zeynep PEKER	663
Pearson Dağılım Ailesinin Güvenilirlik Analizinde Kullanılması Üzerine Bir Çalışma Ali Kemal ŞEHİRLİOĞLU, Mustafa ÜNLÜ	693

Yayın Geliş Tarihi: 22.05.2013
Yayına Kabul Tarihi: 07.09.2013
Online Yayın Tarihi: 20.03.2014

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 15, Sayı: 4, Yıl: 2013, Sayfa:571-587
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

KÜRESEL EKONOMİK KRİZİN SEYAHAT ACENTELERİNE ETKİLERİ VE TÜRKİYE'DE KRİZ YÖNETİMİ UYGULAMALARI

Nilgün AVCI*
Deniz KÜÇÜKUSTA**

Öz

Kriz yönetimi özellikle turizm sektöründeki işletmeler için bir gereklilik haline gelmiştir. Türkiye'de bu alanda yapılan sınırlı çalışmalara rağmen, turizm sektörünün bel kemiğini de oluşturan seyahat acentelerinde, konunun araştırılması önemli bulunmuştur. Bu bağlamda, kriz dönemlerinde seyahat acenteleri tarafından alınan önlemler ve uygulamaları belirlemek, kriz dönemlerinde bu önlemlerin ve uygulamaların kullanım sıklığını ölçmek, ekonomik krizin seyahat acentelerine olumlu ve olumsuz etkilerini analiz etmek amaçlanmıştır. Çalışmada nicel yaklaşım benimsenmiş ve 357 geçerli veri analiz edilmiştir. Bulgular yeni pazarlama politikaları geliştirme uygulamalarının ilk faktör olarak ortaya çıktığını ve diğer uygulamalara göre daha sıklıkla uygulandığını göstermektedir. Çalışmada, kriz sürecine uyum ve örgütsel hazırlık çalışmalarının on plana çıktığı görülmektedir. Özellikle iş süreçlerinin yeni koşullara uyumlaştırılması ve yönetimin gözden geçirilerek yeni yaklaşımların benimsenmesi gerektiği, esnek ve yeni koşullara çabuk uyum sağlayan bir yönetim anlayışının benimsenmesi en önemli uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Elde edilen bulgular, seyahat acenteleri yöneticilerinin tehlikelere karşı önlem alma ihtiyacı ve potansiyel krizlere karşı hazırlıklı olma önerilerini içermektedir. Kriz öncesinde, seyahat acentelerinin kriz yönetimi planlamaları yapmaları, tepkisel uygulamalar yerine politikalar belirlemeleri önerilebilir. Ayrıca, seyahat acenteleri üzerinde yapılan bu araştırma, Türkiye'de kriz planlama ve yönetimi literatürüne katkıda bulunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Seyahat Acenteleri, Ekonomik Kriz, Kriz Yönetimi.

EFFECT OF GLOBAL ECONOMIC CRISIS ON TRAVEL AGENCIES AND CRISIS MANAGEMENT PRACTICES IN TURKEY

Abstract

Crisis management has become a requirement for businesses particularly in tourism industry. In spite of the limited studies carried out in this field in Turkey, the survey of the subject has significance in practices undergone by travel agencies, which are the

---

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Çeşme Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu, nilgun.avci@ege.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., The Hong Kong Polytechnic University School of Hotel and Tourism Management, hmdeniz@polyu.edu.hk

backbones of the tourism industry. In this context we aim to analyze the measures and practices adopted by travel agencies during periods of crisis; determine the frequency of utilization of these measures and practices during periods of crisis; and, analyze the positive and negative effects of crisis on travel agencies. Quantitative approach has been adopted in the study and 357 valid questionnaires were analyzed through inferential statistics. Findings suggest that developing practices for new marketing policies appear as the first factor and is practiced more frequently than other applications. Cohesiveness to crisis process and organizational preparatory work are seen to stand out. Particularly, adaptation of work processes in harmony with the new circumstances, and the need for adopting new approaches through reviewing the management process, implementation of a flexible management concept that adapts quickly to the new conditions are encountered as the most significant practices. Evidence obtained provides managers of travel agencies with necessary measures related to difficulties faced, as well as suggestions for the preparatory phase of potential crisis. Additionally, this research undergone for travel agencies, will contribute to the crisis planning and management literature in Turkey.

Keywords: *Travel Agency, Economic Crisis, Crisis Management.*

GİRİŞ

Küreselleşme, turizm sektörüne hızlı gelişme, uluslararası ölçekte pazar payını ve karlılığı artırma olanağı sağlarken, beraberinde sektörü küresel krizlere karşı da açık hale getirmiştir. 2008’de başlayan finansal kriz, genel olarak inşaat ve kredi pazarı kaynaklı bir krizdir. Para politikası, uluslararası ticaretteki dengesizlikler ve yasal boşluklar gibi makro ekonomik faktörler krizde rol oynamıştır (Cornand ve Gimet, 2012). Daha önce benzeri görülmemiş, çok sayıda büyük işletmenin borçlarını ödeyememesi ve batmasıyla (örneğin; Lehman Brothers, Washington Mutual, General Motors, CIT, Chrysler, Thornburg Mortgage, Indymac) ortaya çıkan 2008-2009 finansal krizi, işletmeleri borçlarını ödeyemez duruma getirmiştir (Blome ve Schoenherr, 2011). 2008’de başlayan ve hızla küresel düzeye ulaşan finansal kriz tüm sektörleri etkilemiş, kriz kötüleştikçe, işsizlik de artmıştır (OECD, 2012). Şirketler de, bireysel tüketiciler de harcamalarını kısmışlardır (Global Financial Crisis Bulletin, 2009). Kısılan harcamalar turizm sektörünü olumsuz etkilemiştir.

Turizm sektörü, Türkiye ekonomisi için önemli bir sektördür. Turizm gelirlerinin 2012 yılı GSMH içindeki payı 3,7’dir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, <http://www.ktyatirimisletmeler.gov.tr/TR,9869/turizm-gelir-gider-ve-ortalama-harcama.html>, 17.07.2013). Türkiye, gelen turist sayısı ve elde edilen turizm geliri olarak dünyada ilk 10 ülke arasında yer almaktadır. Dünya Turizm Örgütünün 2011 verilerine göre, Türkiye ağırladığı turist sayısı olarak 6. sırada, turizm geliri olarak 9. sıradadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, <http://basin.kultur.gov.tr/basinodasi-edergi/2002-2011/index.html>, 01.02.2013). Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre, Türkiye’de 2012 yılında 36.776.645 turist ağırlanırken, 29.351.446.000\$ da turizm geliri elde edilmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, <http://www.ktyatirimisletmeler.gov.tr/TR,9851/turizm-istatistikleri.html>

07.07.2013). Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçilerin profili incelendiğinde, birinci sırada Almanlar, ikinci sırada Ruslar, üçüncü sırada İngilizler gelmektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/TR,9851/turizm-istatistikleri.html>, 11.02.2013). Türkiye'ye turist gönderen ülkelerin büyük çoğunluğu Avrupa kıtasında yer almaktadır. Küresel krizden en çok Amerika ve Avrupa ülkelerinin etkilendiği bilinmektedir. Bu nedenle de Türkiye turizmi küresel krizden olumsuz etkilenmiştir. Tablo 1'de 2001-2012 yılları arasında Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçi sayıları, turizm gelirleri ve turist başına ortalama harcama miktarları listelenmektedir.

Pizam (2009) krizde yalnızca otellerde, restoranlarda, kongrelerde, acentelerdeki turist sayısında düşüşlerin olmadığını aynı zamanda ortalama harcamalarda da düşüş yaşandığını belirtmektedir. Tablo 1'de Türkiye'de kriz döneminde 2009'dan itibaren turistlerin ortalama harcamalarının 600\$'ın altına düştüğü görülmektedir. 2011 yılından itibaren dünyada ve Türkiye'de turizmde toparlanmanın başladığı görülmektedir. Turist sayısının arttığı, otel fiyatlarında artış yaşandığı bilinmektedir.

Tablo 1: Yıllara Göre Yabancı Ziyaretçi Sayıları, Turizm Gelirleri ve Ortalama Harcamaları Dağılımı Tablosu (Türkiye)

YABANCI - Foreigner			
YILLAR Years	TURİZM GELİRİ Tourism Receipt (1000\$)	ZİYARETÇİ SAYISI Number of Foreigner	ORTALAMA HARCAMA Average Expenditure (\$)
2001	7 386 246	11 276 532	655
2002	9 009 677	12 921 981	697
2003	9 676 623	13 701 418	706
2004	12 124 059	17 202 996	705
2005	13 929 300	20 522 621	679
2006	12 556 829	19 275 948	651
2007	13 989 952	23 017 081	608
2008	16 801 618	26 431 124	636
2009	15 853 074	27 347 977	580
2010	15 577 357	28 510 852	546
2011	17 798 294	31 324 528	568
2012	18 257 166	31 655 188	577

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/Eklenti/5651,yillara-gore-turizm-geliri-yabanci-ziyaretciler-ve-yurt.xls?0> (11.02.2013).

Turizm sektörünün yapı taşlarından seyahat acenteleri de kaçınılmaz olarak krizden etkilenmiştir. Türkiye'de 6985 seyahat acentesi faaliyet göstermektedir (TURSAB, <http://www.tursab.org.tr/tr/seyahat-acenteleri/seyahat-acentasi-arama>, 17.07.2013). Tur operatörlerinin hazırladığı tur paketleri seyahat acenteleri aracılığı ile turistlere satılmaktadır. Yer hizmetleri de ilgili seyahat acenteleri aracılığıyla koordine edilmektedir. Dağıtım kanalı olan seyahat acenteleri, satın alma kararını vermeye olanak sağlayan yeterli bilgiyi doğru kişilere, doğru zamanda, doğru yerde verme ve tüketicilere rezervasyon ve istenen ürünü satın alma şansı vermektedir.

Turizm sektörü, felaketlere, krizlere ve şok olaylara daha duyarlı hale gelmiştir (Faulkner, 2001; King, 2002; Ritchie, 2004; Wen vd., 2005). Küresel krizden neredeyse tüm ülkeler ve tüm sektörler bir şekilde etkilendiğinden, işletmeler kriz yönetimine ihtiyaç duymaktadırlar (Blome ve Schoenherr, 2011). Ghaderi, Som ve Henderson (2012) turizm sektöründeki, otel işletmeleri, seyahat acenteleri ve hava yolları işletmelerinde gerçekleştirdikleri çalışmada, işletmelerin gerçekleşen tüm krizlerden olumsuz etkilendiklerini, ancak işletmelerin kriz planlarının olmadığını belirlemişlerdir. Okumus ve Karamustafa'nın (2005) çalışmasında da Türkiye'de turizm sektörüne yönelik ne kamunun ne de özel organizasyonların krize yönelik planlarının olmadığını belirlemişlerdir. Krizlere karşı hassas olan turizm sektörü, destinasyonlar ve turizm organizasyonları tarafından gerçekleştirilen kriz stratejileri ve özellikle krize hazırlık, korunma, hasarı sınırlama, kriz sonrası toparlanma ve gelecek için öğrenme uygulamaları yönleriyle, araştırmacıları konuya çekmektedir (Paraskevas ve Altınay, 2013). Türkiye'de bu alanda yapılan çalışmaların kısıtlı olmasının yanı sıra, turizmin belkemiği olan seyahat acenteleri uygulamalarında konunun incelenmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmanın amaçları aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

1. Seyahat acentelerinin kriz suresince benimsemiş oldukları uygulamaları ve önlemleri analiz etmek,
2. Bu önlemler ve uygulamaların kriz suresince kullanım sıklıklarını belirlemek,
3. Seyahat acentelerinde krizin olumlu ve olumsuz etkilerini analiz etmek.

Elde edilen bulgular muhtemel krizler için seyahat acenteleri yöneticilerine karşılaşılan zorluklarla ilgili gerekli tedbirler ve hazırlık aşaması için öneriler sunmaktadır. Ayrıca, seyahat acentelerine yönelik yapılan bu araştırma, ülkemizdeki kriz planlaması ve yönetimi literatürüne katkıda bulunacaktır.

LİTERATÜR TARAMASI

Turizmde Kriz Yönetimi

Faulkner (2001) ve Anderson (2006) kriz ya da felaketleri, işletmelerin üstesinden gelmeleri gereken aniden ortaya çıkan sorun olarak tanımlamaktadırlar. Pearson ve Clair (1998) krizi “örgütsel kriz düşük olasılıklı, yüksek etkili, örgütün yaşamını tehdit eden olay ve nedeni, etkileri, çözümü belirlenememiş, olabildiği kadar hızlı karar verilmesi zorunlu durum” olarak tanımlamışlardır. Kriz, önemli sonuçları olan, düşük olasılıklı, risk ve belirsizlik taşıyan, zaman baskısında yürütülen, normal işleyişi bozan ve örgütsel itibarı yok edici potansiyeli ile karakterize edilmektedir (Gregory, 2005). Örgütün güvenliğini, finansal durumunu, ilişkilerini ya da piyasadaki itibarını tehdit eden olayların tümü krizdir (Hallgren ve Wilson, 2008).

Turizm krizini Sönmez, Backman ve Allen (1994) “herhangi bir şekilde ortaya çıkan, turizmle ilgili işletmelerin normal operasyonları ve yönetimini tehdit eden; ziyaretçilerin destinasyonla ilgili algılarını olumsuz yönde etkileyerek, turist destinasyonunun güvenlik itibarına, çekiciliğine, konforuna zarar veren; ve sırasıyla, gelen turist sayıları ve harcamalarındaki düşüşle, yerel ekonomisinde darboğaza neden olan, yerel seyahat ve turizm endüstrisi için işletmelerin operasyonlarının sürekliliğine sekte vuran olay” olarak tanımlamışlardır.

Kriz yönetimi 1970’lerin başından beri tanınmış bir işletme ve yönetim araştırma konusu olmasına rağmen, turizmde kriz yönetiminin sektörel uygulamalar ve akademik araştırma alanı olarak nispeten yeni olduğu düşünülmektedir (Ghaderi vd., 2012; Keown-McMullan, 1997). Wilks ve Davis’e (2000) göre kriz yönetimi sistemi, riske hazır olma, riski dağıtma, riski azaltma ve riskten kaçınmayı içermektedir. Bu nedenle kriz yönetiminin ilk basamağında, işletmenin maruz kalacağı potansiyel risklerin sıklık ve yoğunluk bakımından değerlendirilmesi yapılır. Riskin sıklık ve yoğunluğu düşük ise, risklerde ağırlama işletmeleri çoğunlukla belirli kayıpları kabul eder. Bununla beraber, eğer sıklık düşük ama yoğunluk fazla ise, ağırlama işletmeleri sorumluluğu sigorta şirketleri gibi diğer taraflara transfer ederler. Buna karşılık, yoğunluğu az sıklığı yüksek risklerde işletmeler düzenlemelerle riske maruz kalmayı azaltırlar. Son olarak, riskin hem sıklığı hem yoğunluğu fazla ise, riskten kaçınmak için yöneticilerin programı iptal etmeyi göze almalarına rağmen gelir kaybı ve müşteri hayal kırıklığı doğurur (Wilks ve Davis, 2000).

Kriz Yönetiminde Örgütsel Yaklaşım

Örgütler krizler karşısında, normalde operasyon prosedürlerinde olmayan acil yönetim kararları vermek zorunda kalırlar. Kriz yönetimi, kriz ortaya çıktıktan sonraki duruma odaklı tepkisel bir disiplindir (Jaques, 2007). Pearson ve Mitroff (1993) kriz yönetiminin amacını, planlar seti oluşturmak değil, örgütlerin kriz zamanında yaratıcı düşünmeye akla gelmeyecekleri, en iyi makul düşünceleri üretmesini sağlamak olarak tanımlamışlardır. Faulkner (2001) iyi kriz yönetiminin, örgütün kontrolünde olmayan beklenmedik durumlarla başa çıkabilecek stratejilere sahip olmayı gerektirdiğini belirtmiştir. Kriz yönetimi beklenmedik olayların örgütlerin yaşamındaki etkilerini minimize etmelidir.

Etkili kriz yönetimi orta kademe yönetimin örgütün farklı bölümlerindeki örneğin iletişim sistemi, operasyon ve insan kaynakları etkilerini yönetebilmelidir. Krizler, eğer zorluğa karşı yönetimle işgörenler birlikte örgütü tekrar iyileştirmeye çalışırlarsa, ilişkilerinin güçlenebildiği zamanlar olabilir (Hickman ve Crandall, 1997).

Jiaa, Shi, Jia ve Li’ye (2012) göre kriz yönetimi üç aşamadan oluşmaktadır, bunlar;

1. Kriz öncesi aşama: potansiyel kriz durumlarını tanımlama ve kriz planı geliştirmeyi içerir.

2. Kriz aşaması: kriz sırasındaki yönetim uygulamalarını içerir.
3. Kriz sonrası aşama: kamunun güvenini tekrar kazanmak için düzeltici, iyileştirici faaliyetleri içerir.

Kriz öncesi aşamada, destinasyonlar, potansiyel krizlerin fark edilmesine ihtiyaç duyarlar. Geçmiş felaketlerin ve olayların tarihsel araştırmaları, destinasyonu etkileyebilecek yerel, ulusal ve küresel değişikliklerin incelenmesi yapılabilir. Yöneticiler krizin aşamalarına göre; sinyali algılama, önleme, hazırlık, korunma, hasarı sınırlama ve kurtarmayı kapsayan bir dizi adımı uygularlar (Ghaderi vd., 2012).

Krizi tetikleyen çok sayıdaki faktör, ekonomik, politik, sosyo-kültürel, çevre, teknolojik ve ticari faktörler başlıkları altında toplanabilir (Ghaderi vd., 2012). Turizm krizleri de, sağlık (SARS, H1N1, Kuş gribi), doğal afetler (tsunami, volkanik patlamalar, iklim değişikliği), terörizm ve politik istikrarsızlık (Irak savaşı, 2001 ABD ikiz kuleler saldırısı, Arap baharı) ve ekonomik (küresel krizler, petrol fiyatları) krizler olarak sınıflanabilir (Ghaderi vd., 2012).

Kimes (2009) dünya genelinde otel gelir müdürleri ile yaptığı online anketlerle ekonomik krizin etkilerini belirlemeye çalışmıştır. Son ekonomik krizde, birçok otel yöneticisinin azalan talep ve düşen fiyatlarla mücadele ettiklerini belirlemiştir. (Kimes, 2009). Kimes'in (2009) çalışmasında, dünyanın büyük bölümünde, tüm segmentlerde, doluluk, ortalama günlük fiyatlar ve odabaşı gelirlerde düşüş olduğu görülmüştür. Krizin etkisinin farklı otel türlerine, markalarına ya da kalitelerine göre değişiklik göstermediği de görülmüştür. Okumus ve Karamustafa'nın (2005) 2001 ekonomik krizinin Türkiye turizm sektörü üzerine etkilerini araştırdığı çalışmasının bulgularını da desteklemektedir. Song ve diğerleri (2011) Hong Kong otellerinde yürüttükleri çalışmada, Yüksek tarife A sınıfı oteller ile orta tarife otellerde talep düşüşü yaşanırken, yüksek tarife B sınıfı otellerde ekonomik krizle 2008 yılında düşme yaşanmışken 2009 yılında artış görülmüş.

Kriz döneminde insanlar daha fazla fiyat duyarlı olduklarından, oteller de fiyatları düşürmektedirler (Kimes, 2009). Fiyat savaşında üç faktör değerlendirilmelidir; müşteriler, otel ve rekabeti, üçüncüsü de dağıtım kanalı. Mevcut müşterilerin fiyat duyarlılığı ve muhtemel yeni segmentler araştırılmalıdır. Lüks ya da üst segment otelleri, otelin uzun dönemli imajı için fiyat indirmeden önce, bu uygulamanın etkilerini iyi düşünmelidirler. Dağıtım kanalı, örneğin seyahat acenteleri, otel odası ile uçuş ücreti, araba kiralama gibi bazı hizmetleri birleştirerek paket halinde satış yapabilirler, böylece otel odasının gerçek fiyatı bilinemez. Fiyat savaşının uzun dönemli sorunlarından korunabilmek için fiyat dışı yöntemler de bulunmaktadır. Bunlar; stratejik niyetini açıklamak, kalite temelli rekabet, stratejik ortaklık kurma, müşteri sadakati programını uygulama, ek gelir kaynağı geliştirme ve yeni pazar segmentleri geliştirme gibi. Benzer şekilde, Alonso-Almeida ve Bremser (2013) krizin etkisini azaltmak için otellerin, kaliteye,

markalaşmaya ve sadık müşterilere odaklanmalarını, pazarlama faaliyetlerini artırmalarını önermektedirler.

Turizm ve Seyahat Acenteleri İşletmelerinde Kriz Yönetimi Çalışmaları

Anderson (2006) Avustalya’da turizm sektörünün dünyadaki terör, savaş, hastalık ve ekonomik krizlerden nasıl etkilendiğini, krizlerdeki insan kaynakları stratejilerini araştırmıştır. Çalışmasında, turizm işletmelerinin krizler karşısında pek hazırlıklı olmadıklarını, genel olarak personel azaltmada isteksiz olduklarını ve örgütsel öğrenmenin düşük olduğunu belirlemiştir. Alonso-Almeida ve Bremser (2013) çalışmalarında, ekonomik krizin İspanya Madrid otelleri üzerinde ani olumsuz bir etkisinin olmadığını belirlemiştir. Benzer şekilde, Wang (2009) Tayvan’da yürüttüğü çalışmada güvenlik ve sağlığın turizm talebinde anahtar faktörler olduğunu, ekonomik krizin etkisinin ise oldukça yavaş gerçekleştiğini belirlemiştir. Wang (2009) Tayvan’da yürüttüğü çalışmada, turizm sektöründe krizlerin verdiği zararlar açısından sıralamasında birinci sırada SARS salgını, ikinci sırada 1999 depremi ve sonrasında 11 Eylül terör saldırısı gelmektedir. Asya finansal krizinin etkisi ise diğerlerine göre daha hafif olmuştur. Kosova ve Enz (2011) New York otellerinde ekonomik kriz ile 11 Eylül terör saldırısının etkilerini araştırdığı çalışmada, finansal krizin oteller üzerine olumsuz etkisinin olduğunu, ancak 11 Eylül 2001 terör saldırısı kadar ani gerçekleşmediğini belirtmiştir.

Türkiye’de ekonomik krizin turizm sektörüne etkileri araştıran çalışmaları incelediğimizde, genel olarak ekonomik krizin turizm sektörünü olumsuz etkilediği görülmektedir. Durgun ve Gövdere’nin (2011) Antalya’da otellerde yürüttü çalışmanın sonuçlarına göre, ekonomik kriz otellerin pazar paylarının, satışlarının ve yatırımlarının azalması, oda fiyatlarının ve kâr marjlarının düşmesi, işletme borçlarının artması, çalışan personel sayısının azaltılması yönünden etkilediğini belirlemiştir. Bununla birlikte, krizin sektörde hizmet kalitesinin artırılması, yeni ürünler ve yeni pazarlara açılmayı sağlamasıyla da olumlu etkilerinin olduğunu da vurgulamışlardır. Seçilmiş ve Sarı (2010) otel işletmelerine ekonomik krizin, işletme imajının zayıflaması, kalite düşüşü, örgüt içi gerilimin artması, yatırımların yarıda kalması ve çalışanların işten çıkarılma korkusu nedeniyle motivasyon düşüklüğü, oda satışlarında azalma ve kâr düşüklüğü etkilerinin olduğunu belirlemiştir. 2001 ekonomik krizinin Türkiye turizm sektörüne etkilerini inceledikleri çalışmalarında Okumus ve Karamustafa (2005) krizin kısa ve uzun dönemdeki olumlu ve olumsuz etkilerini, otel işletmelerinin krizdeki uygulamalarını ortaya koymuşlardır.

Tanrıverdi ve Hançer’in (2003) seyahat acenteleri üzerinde yaptıkları ampirik çalışmada, seyahat acentelerinin krizlere yönelik en çok uyguladıkları stratejinin sırasıyla; genel giderleri kısma, ürün geliştirme ve krizlerin geçmesini bekleme stratejilerinin olduğunu belirlemiştir. 161 acentede gerçekleştirdikleri çalışmada seyahat acentesi yöneticilerinin kriz yönetiminin temel ilkelerine yeterince uymayan yaklaşımla krizleri yönetmeye çalıştıklarını belirtmişlerdir. Köroğlu (2004) İstanbul’da faaliyette bulunan seyahat acenteleri üzerinde

gerçekleştirdiği çalışmada, seyahat acentelerinin hazırlık çalışmalarından daha çok kriz dönemlerinde krizin etkilerini azaltmaya yönelik (ürün geliştirme, pazarlama ve tasarruf gibi) stratejiler geliştirdiklerini belirlemiştir.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırma deseni

Çalışmada nicel yaklaşım benimsenmiş, alan araştırması yöntemi kullanılmıştır. Alan araştırmasında anket tekniği uygulanmıştır. Anketin yapılandırılması aşamasında ön araştırma yapılmıştır. Öncelikle yazın taramasından elde edilen bilgiler değerlendirilmiş ve ampirik çalışmalarda kullanılan ölçekler incelenerek soru listesi oluşturulmuştur. Daha sonra, oluşturulan ifadeler, anlaşılır ve sektöre uyumlu olması için, üç akademisyen ve iki profesyonel yönetici olmak üzere beş uzman tarafından gözden geçirilmiştir. Böylelikle içerik geçerliliği sağlanmıştır. Araştırmada elde edilen veriler SPSS 20.0 (Statistical Program for Social Sciences) programı ile analiz edilmiştir. Ölçeğin faktör yapı geçerliliği faktör analizi yapılarak gerçekleştirilmiştir. Daha sonra verilerin güvenilirliği Cronbach's Alpha ile test edilmiştir.

Veri toplama formu

Veri toplama formu üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, seyahat acentelerine ve yetkili kişiye ilişkin bilgiler yer almaktadır. İkinci bölümde kriz esnasındaki uygulamaların uygulanma sıklıkları sorulurken, üçüncü bölümde de krizin olumlu ve olumsuz yönlerine yönelik ifadelere katılımları sorulmuştur. Kriz esnasındaki uygulamaların listesi, Israeli ve Reiche (2003) oteller, Okumus ve Karamustafa (2005) oteller, Israeli (2007) restoranlar, Israeli, Mohsin ve Kumar (2011) lüks oteller ve Perl ve Israeli (2011) seyahat acentelerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarda kullanılan soru listelerinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Krizin olumlu ve olumsuz etkilerine yönelik ifadeleri belirlerken, Okumus ve Karamustafa'nın (2005) ekonomik krizin turizm sektörüne etkilerini incelediği araştırmadan yararlanılmıştır. İzmir'de bulunan 30 seyahat acentesinde pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Pilot çalışmada veriler yüz yüze bir hafta içinde toplanmıştır. Pilot çalışmadan elde edilen iç tutarlılık değerleri kabul edilebilir sınırlar içinde oluşmuştur.

Örnekleme

Seyahat acentelerinin ekonomik krizden nasıl etkilendiklerini ve acentelerin kriz sırasındaki uygulamalarını araştırdığımız çalışmanın evreni Türkiye'de faaliyet gösteren seyahat acenteleri oluşturmaktadır. TÜRSAB'dan seyahat acentelerinin e-posta adresleri alınmış, basit tesadüfi örnekleme ile 500 acenteye soru formları e-posta yoluyla gönderilmiştir. Soru formunu her seyahat acentesinden bir yetkili cevaplamıştır. Veriler 2012 yaz sezonunda (Haziran-

Temmuz- Ağustos ayları) toplanmıştır. Gönderilen soru formlarından geri dönen sayı 357'dir.

Araştırmada kullanılan Kriz Yönetimi Uygulama ölçeğinin güvenilirlik katsayısı (Cronbach's Alpha) ,886 bulunmuştur. Bu değer, sosyal bilimler araştırmaları için kabul edilen alfa değeri olan ,80 düzeyinde gerçekleştiğinden, araştırmada kullanılan ölçeğin oldukça güvenilir olduğu söylenebilir (Nunnally, 1967). Çalışmada ölçeklerin yapı geçerliliği açıklayıcı faktör analizleri (AFA) ile gerçekleştirilmiştir. Daha anlamlı ve yorumlanabilir bir sonuç elde etmek için, düşük yüklü ya da aynı anda birden fazla faktöre yük veren (Hair ve diğerleri, 2006) üç ifadenin silinmesi gerekmiştir. Veri setinin faktör analizi için uygunluğunun değerlendirilmesinde Barlett's Testi (Barlett's Test of Sphericity) ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Yeterliliği Ölçütü kullanılmaktadır.

Kriz yönetimi uygulamaları ölçeğinde yapılan faktör analizi sonucunda Bartlett's Testi sonucu 2578,709 ve p anlamlılık değeri ,000 olarak gerçekleşmiştir ki bu değer değişkenler arasında yüksek korelasyon değerleri olduğunu ifade etmektedir. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem değeri ,833'dür. Bu değer ise faktör analizi uygulamak için yeterli düzeyde gerçekleşmiştir. Faktör yapısını belirlemek ve anlamlı yorumlanabilir faktörler elde etmek amacı ile temel bileşenler analizi ve varimax rotasyonu teknikleri kullanılmış, özdeğer istatistiği 1'den büyük olan ve faktör yükü ,30'un üzerinde olan veriler dikkate alınmıştır.

BULGULAR

Çalışmaya katılan bireylerin profili Tablo 2'de verilmiştir. Tablo 2 incelendiğinde, çalışmaya katılan acente temsilcilerinin %77,3'ü üniversite mezunu, yaş grubu yoğunluğunun %79'la 21-40 yaş arası, kadınlarla erkeklerin sayısının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Çalışmaya katılan acentelerin %45'inin çalışan sayısı 10'dan fazladır.

Tablo 2: Frekans Analizi Tablosu

	Sayı (N)	Yüzde (%)		Sayı (N)	Yüzde (%)
YAŞ			CİNSİYET		
20 ve altı	11	3,1	Kadın	171	47,9
21-30	152	42,6	Erkek	185	51,8
31-40	130	36,4	MESLEK YILI		
41-50	48	13,4	1yıldan az	12	3,4
50 ve üstü	15	4,2	1-3	62	17,4
EĞİTİM			4-6	100	28,0
Lise	54	15,1	7-9	79	22,1
Üniversite	276	77,3	10 yıldan fazla	102	28,6
Lisansüstü	26	7,2	YÖNETİCİLİK YILI		
ÇALIŞAN KİŞİ SAYISI			1yıldan az	20	5,6
1-5	99	27,7	1-3	71	19,9
6-10	94	26,3	4-6	57	16,0
11-20	89	24,9	7-9	15	4,2
21 ve üstü	74	20,7	10 yıldan fazla	43	12,0

Verilere ilişkin faktör analizi sonuçları Tablo 3’de sunulmuştur. Kriz Yönetimi Uygulamalarına yönelik faktör analizi tablosu incelendiğinde, verilerin dört boyutta toplandığı görülmektedir. Birinci faktör, “pazarlama” olarak adlandırılmıştır. Pazarlama faktörünün özdeğeri 6,017 ve toplam varyansın % 20,780’ini açıklamaktadır. Pazarlama faktörüne katılımcılar ortalama değer olarak 3,13 vermişlerdir. Pazarlama uygulamalarını arasıra-çoğu zaman arasında sıklıkla gerçekleştirdikleri görülmektedir.

Faktör analizi sonucunda elde edilen ikinci faktör, “devlet desteği” olarak adlandırılmıştır. İkinci faktörün özdeğeri, 1,686’dır ve toplam varyansın %17,921’ini açıklamaktadır. Katılımcılar bu faktöre ortalama olarak 2,36 vermişlerdir. Üçüncü faktör “insan kaynakları” olarak adlandırılmıştır. Üçüncü faktörün özdeğeri, 1,278’dir ve toplam varyansın %17,102’sini açıklamaktadır. Bu faktöre katılımcılar, ortalama değer olarak 1,82 vermişlerdir. İnsan kaynakları uygulamalarının nadiren gerçekleştiği belirtilmiştir. Dördüncü faktör ise, “korunma” olarak adlandırılmıştır. Dördüncü faktörün özdeğeri, 1,058’dir ve toplam varyansın %11,127’sini açıklamaktadır. Bu faktöre katılımcılar, ortalama değer olarak 2,26 vermişlerdir. Korunmaya yönelik tasarruf uygulamalarının nadiren-arasıra arası gerçekleştiği belirtilmiştir.

Tablo 3: Kriz Yönetimi Uygulamaları Değişkenine Yönelik Faktör Analizi Tablosu

	Faktör Yüğü	Özdeğer	Ortalama	Açıklanan varyans %	F*	A**	p***
Faktör1: Pazarlama		6,017	3,13	20,780	24,732	,844	,000
Yerli turistler için yerel özellikleri öne çıkararak pazarlama.	,825						
Yerli turistler için kampanya düzenlemek.	,819						
Özel paketlerde fiyat düşürmek.	,762						
Liste fiyatlarını düşürmek.	,682						
Yabancı turistlere yönelik farklı özellikleri ve güvenilirliği üzerinden pazarlama.	,599						
Faktör2: Devlet Desteği		1,686	2,36	17,921	21,335	,857	,000
Devlet desteğinin tüm sektöre yayılmasını talep etmek.	,863						
Devlet desteği çıkartmak için organize olma.	,820						
Sektördeki vergilerin ertelenmesi talebi.	,741						
Kredilerin vadesini uzatma.	,528						
Faktör3: İnsan Kaynakları		1,278	1,82	17,102	42,165	,753	,000
Personel maliyetini düşürmek için ücretsiz izne ayırmak.	,789						
Personel maliyetini düşürmek için personel sayısını azaltmak.	,712						
Haftalık çalışma gün sayısını düşürmek.	,660						
Ücretleri dondurmak.	,656						
Faktör4: Korunma		1,058	2,26	11,127	29,649	,692	,000
Hizmetleri azaltarak maliyetleri düşürmek.	,861						
Yenileme yatırımlarını ertelerek maliyetleri düşürmek.	,753						
Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Ölçümü = ,833; Bartlett Test of Sphericity = 2578,709; Toplam farkın (Varyans) açıklama oranı: 66,930 (Asla, Nadiren, Arasıra, Çoğu zaman, Her zaman)							
F= F testi değeri							
A= Cronbach’s Alpha katsayısı							
p= Anlamlılık düzeyi							

Ekonomik Krizin olumsuz etkileri

Tablo 4’de krizin seyahat acentelerine olumsuz etkilerini görmekteyiz. Tablo 4 incelendiğinde sıralanan tüm olumsuzlukların acentelerce algılandığını, sırasıyla en çok iş yaşamında stresin artması, ödemelerde zorlanma ve alacakların tahsilindeki zorlukları belirtmişlerdir.

Tablo 4: Ekonomik Krizin Olumsuz Etkileri

FAKTÖRLER	ARİTMETİK ORTALAMA*	STANDART SAPMA
İç turizm talebi düştü.	3,44-	1,08
Alacakların tahsilinde zorlandık.	3,71-	1,07
Yatırım projelerini erteledik.	3,48-	1,03
İş yaşamında stres arttı.	4,08-	0,95
Yerel yönetim hizmetleri ertelendi.	3,20-	1,01
Ödemelerde zorlandık.	3,75-	1,01
Eğitim bütçemizde kısıntıya gittik.	3,01-	1,26
Maliyetlerimiz arttı.	3,39-	1,19

(*1=Kesinlikle katılmıyorum; 5= Kesinlikle katılıyorum)

Ekonomik Krizin olumlu etkileri

Tablo 5’de krizin seyahat acenteleri için olumlu yönleri ve acentelerin algıları verilmiştir. Tablo incelendiğinde, devlet desteğinin artmadığını bunun dışında sıralanan olumlu etkilerin yaşandığı belirlenmiştir. Krizin olumlu yönlerinden sırasıyla en çok iş süreçlerinin yeniden gözden geçirilmesi, yeni yönetim tekniklerinin uygulanması, tasarruf ve sorunların farkına varılması katkılarının sağlandığı görülmüştür.

Tablo 5: Ekonomik Krizin Olumlu Etkileri

FAKTÖRLER	ARİTMETİK ORTALAMA*	STANDART SAPMA
Kriz, kaynaklarda tasarruf etmemizi sağladı.	3,46-	1,06
Yeni yönetim tekniklerini uygulamamızı sağladı.	3,48-	0,98
İşletme içi sorunları görmemizi sağladı.	3,44-	0,97
İş süreçlerini yeniden gözden geçirmemizi sağladı.	3,53-	0,96
Özgüvenimizi geliştirmemizi sağladı.	3,29-	1,00
Sektöre devlet desteği arttı.	2,19-	1,03

*1=Kesinlikle katılmıyorum-5=Kesinlikle katılıyorum)

TARTIŞMA VE SONUÇ

Halen lüks tüketim olarak görülen turizm harcamaları, krizde en önce vazgeçilen harcama türüdür. Bu yönüyle de turizm sektörü krizden ilk etkilenen sektörlerdendir. Sönmez, Backman ve Allen (1994) turizm krizini, turizmle ilgili işlerin normal işleyişini tehdit eden ya da turizm destinasyonunun itibarına zarar veren durumlar olarak tanımlamışlardır. Turizm sektörünün önemli işletmelerinden seyahat acenteleri, bilişim sektörünün gelişimi ile sarsıntı geçirmekteyken ekonomik krizle yüz yüze kalmıştır. Bu çalışmada, seyahat acentelerinin krizden nasıl etkilendiği ve krizde hangi uygulamaları gerçekleştirdikleri araştırılmıştır.

357 seyahat acentesinden toplanan veriler analiz edildiğinde, kriz yönetimi uygulamalarının pazarlama, devlet desteği, insan kaynakları ve korunmadan oluşan dört boyut altında toplandığı görülmüştür. Bu sonuç, Israeli ve Reiche (2003) oteller, Israeli (2007) restoranlar, Israeli, Mohsin ve Kumar (2011) lüks oteller ve Perl ve Israeli (2011) seyahat acentelerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarla aynı yöndedir.

Bu çalışmada, yeni pazarlama politikaları geliştirme uygulamalarının birinci faktör olarak ortaya çıktığını ve diğer uygulamalardan daha sık uygulandığını görmekteyiz. Bu sonuç da seyahat acentelerinin kriz yönetiminde doğru uygulamaları gerçekleştirdiğini göstermektedir. Kapiki (2011) Yunanistan'da krizden sonra toparlanmanın farklı pazarlara yönelerek, farklı turizm türleri geliştirerek yapıldığını belirtmektedir. Alonso-Almeida ve Bremser (2013) de krizin etkisini azaltmak için kaliteye, markalaşmaya ve sadık müşterilere odaklanmalarını, pazarlama faaliyetlerini artırmalarını önermektedirler. Fiyat düşürmeleri uygulandığında daha sonra fiyat artırımının zor olacağı ve kalitenin düşebileceği için pek başvurulması önerilmezken, promosyon paketler hazırlanması önerilebilir. 5 gece konakla 4 gece öde gibi, 7 günlük konaklamaya 1 günürlik gezi hediye gibi promosyonlar düzenlenebilir. Tanıtım için festivaller düzenlenebilir, yurt dışından tur operatörleri, basın davet edilebilir. Daha fazla turizm fuarlarına katılabilir.

Devlet desteği talebi uygulamaları İsrail'de ve Hindistan'da yapılan önceki çalışmalarda olduğu gibi ilk iki sırada yer almaktadır. Krizde devletin vergi indirimi, kredi sağlama gibi desteklerinin artması beklenmektedir ve dünya uygulamaları bu yöndedir. Düzenlenen festivallere devlet ve STK'lardan destek alınabilir. Yurt dışından katılan davetlilerin ağırlanmasında destek istenebilir. Mavi bayrak çalışmalarına, fuarlara katılıma destek aranabilir. İnsan kaynaklarına yönelik uygulamaların sıklığı çok düşüktür. Bu sonuç, seyahat acentelerinin, personel ücretlerini düşürmek, ücretsiz izne ayırmak gibi uygulamalara sık başvurmadıklarını göstermektedir. Benzer şekilde, Anderson'ın (2006) Avustralya'da turizm işletmelerinde gerçekleştirdikleri çalışmada genel olarak yöneticilerin personel azaltmada isteksiz olduklarını belirlemiştir. İşletmeler krizle başa çıkmaya çalışırken bir de nitelikli personelini kaybetme sorunuyla karşılaşmak istememektedirler. Personelin eğitim vererek niteliğini artırmak acentelere daha faydalı olacaktır.

Korunma boyutunda maliyetleri düşürmeye yönelik uygulamalar yer almaktadır. Perl ve Israeli (2011) seyahat acentelerinin kriz yönetimi uygulamalarını incelediği çalışmada, pazarlama, devlet desteği, insan kaynakları ve korunma olarak adlandırdığı dört boyut altında topladığı tüm uygulamaların maliyetleri azaltmaya dönük faaliyetler olduğunu belirlemişlerdir. Israeli'nin (2007) restoranların kriz yönetimi uygulamalarına yönelik çalışmasında, krizde devlet desteği, rekabeti güçlendirme ve maliyetleri düşürme çabalarının güçlükle mücadelede en önemli araçlar olduğu görülmüştür. Aynı şekilde, otellerde kriz

yönetimi uygulamalarında Israeli ve Reichel'in (2003) ve Israeli, Mohsin ve Kumar'ın (2011) çalışmalarında devlet desteği ve maliyetleri düşürme en önemli uygulamalar olarak ortaya çıkmıştır. Okumus ve Karamustafa (2005) işletmelerin kriz yönetiminde maliyetleri kıstmak, kaliteyi artırmak, yeni yatırımlarda ihtiyatlı ve korumacı olmak istediklerini belirtmişlerdir. Aynı bölgede faaliyet gösteren acenteler turlarını aynı araç, tek rehberle birleştirebilir, böylece maliyeti azaltabilirler.

Krizin hem olumlu hem de olumsuz etkileri çalışmada yer almaktadır. Olumsuz etkiler, önceki yapılan çalışmaların sonuçları ile paralellik göstermektedir. Katılımcılar krizin olumsuz etkilerinden en yüksek ortalama ile iş yaşamındaki stresin artmasını birinci sıraya çıkarmışlardır. Okumus ve Karamustafa'nın (2005) çalışmasında 2001 ekonomik krizinin iç turizm talebinde düşüşe yol açması birinci sırada çıkmıştır. Bunun yanında, ödemelerde zorlanma ve alacakların tahsilinde zorluk da krizin olumsuz etkilerindedir. Kapiki (2011) krizin satışlarda ve kârlılıkta olumsuz etkilerinin olduğunu belirtmektedir.

Krizin olumlu etkilerinden en öne çıkanlar; iş süreçlerinin gözden geçirilmesi, yeni yönetim tekniklerinin uygulanması ve tasarruftur. Okumus ve Karamustafa'nın (2005) çalışmasında birinci sırada, fiyatları TL olarak artırma, tasarruf ve yeni yönetim tekniklerinin uygulanması bulunmaktadır.

Çalışmanın bulguları değerlendirildiğinde seyahat acentelerinde bazı uygulamaların dikkat çektiği görülmektedir. Örneğin kriz sürecine uyum ve örgütsel hazırlık çalışmalarının on plana çıktığı görülmektedir. Özellikle iş süreçlerinin yeni koşullara uyumlaştırılması ve yönetimin gözden geçirilerek yeni yaklaşımların benimsenmesi gerektiği, esnek ve yeni koşullara çabuk uyum sağlayan bir yönetim anlayışının benimsenmesi en önemli uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, krizin en önemli olumsuz sonuçlarından biri de stres düzeyinin artması, ödeme ve alacaklarda yaşanan zorluklardır. Yönetimin gerçekçi yaklaşımı ve örgütsel olarak stresle başa çıkma yöntemleri, tüm sektörün etkilendiği kriz ortamlarında yer alan uygulamalar arasındadır. Krizde seyahat işletmeleri, kaliteyle rekabet etme, stratejik ortaklıklar oluşturma, müşteri bağlılığı çalışmaları yapma, yeni gelir kaynakları oluşturma, yeni pazarlara girme uygulamalarını da dikkate almalıdırlar.

Çalışmanın en önemli kısıtı turizm sektöründe yalnızca seyahat acentelerinde yapılmış olmasıdır. Bundan sonraki çalışmalarda sektördeki birbirine bağlı tüm işletme türlerinde birlikte yapılması sektörün genel durumunu ortaya kayacaktır. Çalışmanın nitel olarak da desteklenmesi derinleme araştırma şansı verebilir. Soru formunda listelenen uygulamalar ve etkiler dışında diğer uygulama ve etkilerin de belirlenmesi sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Alonso-Almeida, M. M. ve Bremser, K. (2013). Strategic responses of the Spanish hospitality sector to the financial crisis. *International Journal of Hospitality Management*, 32 (March): 141-148.

Anderson, B. A. (2006). Crisis management in the Australian tourism industry: preparedness, personnel and postscript. *Tourism Management*, 27 (6): 1290-1297.

Blome, C. ve Schoenherr, T. (2011). Supply chain risk management in financial crises - a multiple case-study approach. *International Journal of Production Economics*, 134 (1): 43-57.

Cornand, C. ve Gimet, C. (2012). The 2007-2008 financial crisis: is there evidence of disaster myopia?. *Emerging Markets Review*, 13 (3): 301-315.

Durgun, A. ve Gövdere, B. (2011). 2008 Küresel krizinin Antalya konaklama işletmelerine etkileri üzerine bir analiz. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30 (1): 139-159.

Faulkner, B. (2001). Towards a framework for tourism disaster management. *Tourism Management*, 22 (2): 135-147.

Ghaderi, Z., Som, A. P. M. ve Henderson, J. C. (2012). Tourism crises and island destinations: experiences in Penang, Malaysia. *Tourism Management Perspectives*, 2-3 (April-July): 79-84.

Global Financial Crisis Bulletin (2009). "Impact of the economic crisis on the hospitality, travel and leisure industry". <http://www.protiviti.com/> (04.02.2013).

Gregory, A. (2005). Communication dimensions of The UK foot and mouth disease crisis 2001. *Journal of Public Affairs*, 5 (3): 312-328.

Hair, J. F., Anderson, R. E., Tatham, R. L., ve Black, W. (2006). *Multivariate data analysis*. 6. Baskı. New Jersey: Prentice Hall.

Hallgren, M. ve Wilson, T. L. (2008). The nature and management of crises in construction projects: projects-as-practice observations. *International Journal of Project Management*, 26 (8): 830-838.

Hickman, J. R. ve Crandall, W. (1997). Before disaster hits: a multifaceted approach to crisis management. *Business Horizons*, 40 (2): 75-79.

Israeli, A. A. (2007). Crisis-management practices in the restaurant industry. *Hospitality Management*, 26 (4): 807-823.

Israeli, A. A., Mohsin, A. ve Kumar, B. (2011). Hospitality crisis management practices: the case of Indian luxury hotels. *International Journal of Hospitality Management* 30 (2): 367-374.

Israeli, A. A. ve Reichel, A. (2003). Hospitality crisis management practices: the Israeli case. *Hospitality Management*, 22 (4): 353-372.

Jaques, T. (2007). Issue management and crisis management: an integrated, non-linear, relational construct. *Public Relations Review*, 33 (2): 147-157.

Jiaa, Z., Shi,Y., Jia,Y. ve Li, D. A (2012). Framework of knowledge management systems for tourism crisis management. *Procedia Engineering*, 29: 138-143.

Kalaycı, Ş. (Ed.) (2008). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. 3. Baskı. Ankara: Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti.

Kapiki, S. (2011). The impact of economic crisis on tourism and hospitality: results from a study in Greece. *Central European Review of Economics and Finance*, 1 (2): 1-14.

Keown-McMullan, C. (1997). Crisis: when does a molehill become a mountain?. *Disaster Prevention and Management*, 6 (1): 4-10.

Kimes, S. E. (2009). Hotel revenue management in an economic downturn: results from an international study. *Cornell Hospitality Reports*, 9 (12). <http://www.hotelschool.cornell.edu/research/chr/pubs/reports/abstract-15090.html> (17.07.2013).

King, G. (2002). Crisis management and team effectiveness: a closer examination. *Journal of Business Ethics*, 41 (3): 235-249.

Kosova, R., ve Enz, C. A. (2011). The terrorist attacks of 9/11 and the financial crisis of 2008: the impact of external shocks on U.S. hotel performance. *Cornell Hospitality Quarterly*, 53 (4): 308-325.

Köroğlu, A. (2004). Turizm işletmelerinin muhtemel krizlere yönelik hazırlık çalışmaları ve seyahat acentelerinde bir uygulama. *Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (12): 69-87.

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2013), <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/TR,9869/turizm-gelir-gider-ve-ortalama-harcama.html> (17.07.2013).

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2013), <http://basin.kultur.gov.tr/basinodasi-ederji/2002-2011/index.html> (11.02.2013).

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2013), <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/TR,9851/turizm-istatistikleri.html> (17.07.2013).

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2013), <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/TR,9851/turizm-istatistikleri.html>. (17.07.2013).

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2013), <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/Eklenti/5651,yillara-gore-turizm-geliri-yabanci-ziyaretci-ve-yurt-.xls?0> (11.02.2013).

Lim, C. ve McAleer, M. (2005). Analyzing the behavioral trends in tourist arrivals from Japan to Australia. *Journal of Travel Research*, 43 (44): 414-421.

Nunnally, J. C. (1967). *Psychometric theory*. 1. Baskı, New York: McGraw Hill.

OECD (2012). "OECD Employment outlook 2012", http://www.oecd-ilibrary.org/employment/oecd-employment-outlook-2012_empl_outlook-2012-en (17.07.2013).

Okumus, F. ve Karamustafa, K. (2005). Impact of an economic crisis evidence from Turkey. *Annals of Tourism Research*, 32 (4): 942-961.

Paraskevas, A.ve Altınay, L. (2013). Signal detection as the first line of defence in tourism crisis management. *Tourism Management*, 34 (February): 158-171.

Pearson, C. M. ve Clair, J. A. (1998). Reframing crisis management. *Academy of Management Review*, 32 (1): 59-76.

Pearson, C. M. ve Mitroff, I. I. (1993). From crisis prone to crisis prepared: a framework for crisis management. *Academy of Management Executive*, 7 (1): 48-59.

Perl, Y. ve Israeli, A. A. (2011). Crisis management in the travel agency sector: a case study. *Journal of Vacation Marketing*, 17 (2): 115-125.

Pizam, A. (2009). The global financial crisis and its impact on the hospitality industry (Editorial). *International Journal of Hospitality Management*, 28 (3): 301.

Ritchie, B. W. (2004). Chaos, crises and disasters: a strategic approach to crisis management in the tourism industry. *Tourism Management*, 25 (6): 669-683.

Seçilmiş, C. ve Sarı, Y. (2010). Kriz dönemlerinde konaklama işletmelerinin kriz yönetimi uygulamaları üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (1): 501-520.

Song, H., Lin, S., Witt, S. F. ve Zhang, X. (2011). Impact of financial/economic crisis on demand for hotel rooms in Hong Kong. *Tourism Management*, 32 (1): 172-186.

Sönmez, S. F., Backman, S. J. ve Allen, L. R. (1994). *Managing tourism crises: a guidebook*. Clemson, South Carolina: Clemson University.

Tanrıverdi, A. ve Hançer, M. (2003). Krizlere yönelik stratejiler ve bu stratejilerin uygulanması: Türkiye seyahat acenteleri örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 14 (2): 119-131.

TURSAB (2013), <http://www.tursab.org.tr/tr/seyahat-acentalari/seyahat-acentasi-arama> (17.07.2013).

Wang, Y-S. (2009). The impact of crisis events and macroeconomic activity on Taiwan's international inbound tourism demand. *Tourism Management*, 30 (1): 75-82.

Wen, Y., Huimin, G. ve Kavanaugh, R. R. (2005). The impact of SARS on the consumer behaviour of Chinese domestic tourists. *Current Issues in Tourism*, 8 (1): 22-38.

Wilks, J. ve Davis, R. J. (2000). Risk management for scuba diving operators on Australia's Great Barrier Reef. *Tourism Management*, 21 (6): 591-599.

Yayın Geliş Tarihi: 20.12.2012
Yayına Kabul Tarihi: 06.09.2013
Online Yayın Tarihi: 20.03.2014

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 15, Sayı: 4, Yıl: 2013, Sayfa: 589-606
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

AN INVESTIGATION OF JOB AND CAREER COUNSELING CANDIDATES FROM THE PERSPECTIVE OF DIVERSITY MANAGEMENT¹

Serdar BOZKURT*
Altan DOĞAN**
Ayşegül KARAEMİNOĞULLARI***

Abstract

In this current study we are examining individuals who are trained for job and career counseling in terms of their 'attitudes towards diversity' 'empathy skills' and 'potential for diversity management performance'. In this respect, the relationship between the 'attitudes towards diversity' and 'empathy skills' of career counselors, who will be working in the personnel selection and placement process, will be investigated. Furthermore, the impact of 'attitudes towards diversity' and 'empathy skills' on 'potential for diversity management performance' will be studied. The differentiating effect of gender on 'empathy skills' of individuals who are trained for job and career counseling will also be covered in the research context.

The research is conducted on 266 future job and career counselors. Results reveals a positive relationship between 'potential for diversity management performance' and 'empathy skills' as well as between 'attitudes towards diversity' and 'empathy skills' of trained counselors. Furthermore, results points out that 'empathy skills' and 'attitudes towards diversity' significantly predicts 'potential for diversity management performance'. Additionally a significant gender difference is found to exist in terms of 'empathy skills' of individuals.

Keywords: *Diversity, Diversity Management, Diversity Management Performance, Empathy Skills, Job and Career Counselors, Job and Career Counseling.*

---

¹ The earlier version of this study has been presented as a paper at the 3rd International Conference on Business and Economic Research (12-13 March 2012, Conference Master Resources, Bandung, Indonesia).

* Yrd. Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, sbozkurt@yildiz.edu.tr

** Araş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, altandogan@gmail.com

*** Araş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, aysegulk@istanbul.edu.tr

İŞ VE MESLEK DANIŞMANLIĞI ADAYLARININ FARKLILIK YÖNETİMİ PERSPEKTİFİNDEN İNCELENMESİ²

Öz

Çalışmada, iş ve meslek danışmanlığı eğitimi almış kişilerin, işgücündeki farklılıklara ilişkin tutumları, empati becerileri ve farklılıkların yönetimine yönelik potansiyel performansları araştırılmaktadır. Personel seçimi ve yerleştirilmesi ile kariyer danışmanlığı süreçlerinde çalışacak bireylerin, farklılıklara ilişkin tutumları ile empati becerileri arasında ilişki olup olmadığı ve farklılıklara yönelik tutumları ile empati becerilerinin, farklılıkların yönetimine yönelik potansiyel performanslarını etkileyip etkilemediği bu doğrultuda incelenmektedir. İş ve meslek danışmanlığı eğitimi almış kişilerin empati becerilerinin, cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterip göstermediği de araştırma kapsamında ele alınmaktadır.

Araştırma, gelecekte iş ve meslek danışmanı olacak 266 kişi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda, eğitim almış kişilerin empati becerileri ile farklılıkların yönetimine yönelik potansiyel performansları arasında ve farklılıklara yönelik tutumları ile empati becerileri arasında pozitif yönde ilişki bulunmuştur. Ayrıca bu kişilerin empati becerileri ve farklılıklara yönelik tutumlarının, farklılıkların yönetimine yönelik potansiyel performanslarının açıklayıcısı olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra cinsiyet değişkeni açısından bireylerin, empati becerileri arasında farklılık olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Farklılıklar, Farklılıkların Yönetimi, Farklılıkların Yönetimi Performansı, Empati Becerileri, İş ve Meslek Danışmanları, İş ve Meslek Danışmanlığı.

INTRODUCTION

The strategic importance of human resource management has been recognized in Turkey earlier by the private sector around the late 1980s whereas relatively recently in the public sector around 2000s. Even though private and public bodies nowadays have accelerated in devoting efforts to leverage the human capital, the great majority of interest has been on the benefits of shareholders and efficiency of organizations. An employee perspective has rather been disregarded. Due to the typical conjuncture of a developing country with a relatively large and young population, companies and human resources experts have regrettably had the freedom of choice among extreme numbers of applicants who are even over-qualified for open-positions. Predominantly, the importance of the psychological and social aspects of person-organization fit has not been taken into consideration sufficiently from an employee standpoint. In the case of Turkey where there is an ongoing demand and supply imbalance of workforce, job and career counseling stand out to play exceptionally a consequential role in guiding and supporting individuals all through their career paths.

---

² Bu çalışmanın bir önceki versiyonu, 3. Uluslararası İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Konferansı'nda (12-13 Mart 2012, Conference Master Resources, Bandung, Endonezya) bildiri olarak sunulmuştur.

Throughout the history of the Turkish Republic, career information guidance and counseling services got the debate and consideration it deserves very lately. Job and career counseling services are being carried out in Turkey through integrated efforts of the Ministry of Labor and Social Security and its affiliated institution Turkish Employment Organization (İŞKUR), of Ministry of National Education, of universities, trade unions, private sector, and of employer associations (Akkök and Watts, 2003: 9). Among these cooperating units, Turkish Employment Organization constitutes the focus of this research further to its recent reorganization attempts.

The major responsibilities of İŞKUR are making national policy in order to improve employment conditions and to prevent unemployment; providing career information guidance and counseling services to students, to job seekers and to employers; collecting, analyzing, interpreting data, and disseminating information about labor force market both in local and national contexts; analyzing labor force demand and supply; conducting career and vocational analysis; developing and implementing vocational training programs either employment-guaranteed or not; training and developing the currently employed workforce; implementing passive labor force programs; coordinating unemployment insurance services; regulating employment processes both in terms of employees and employers; regulating private employment agencies; reviewing and following up the legal arrangements and new agreements in an international extent including European Union institutions and making the adjustments and integration attempts when necessary (Law of Turkish Employment Organization, Act No. 4904, 2003).

In parallel with the above mentioned responsibilities of the organization and in accordance with its mission, some promising interventions and practices, even if not perfect enough, are being carried out under the structure of Turkish Employment Organization, in order to construct human resources strategies specific to Turkey, to develop employment policies and to integrate the current employment policies with European Union social policy. The most recent development about the institution is the fundamental change process that has taken a start in 2011 due to new legal arrangements in the related law and in some of the relevant decrees.

In accordance with the decree having the force of Law (Act No.665, put into effect after its publication in the Official Gazette, dated 02.11.2011) on modifying the Law and some decrees having the force of law on the organization and functions of Ministry of Labor and Social Security, an extensive reorganization is being implemented, covering all units for a better coordination between representatives in the center offices and the provinces (İŞKUR, 2011a: 32). The redevelopment is encompassing the process improvement as well. In this context, a new position in the structure of the Turkish Employment Organization is announced to have been created first time in the history of the organization. The position was created in order to generate full employment positions for educated

and qualified unemployed population. The declared number in the press to be employed during the first recruitment process was two thousand as stated in the official journal published by Turkish Employment Organization (İŞKUR, 2011b: 68). There was no consensus in other media reports and the number was fluctuating between one thousand and four thousand. The two major prerequisites of the promised new position were: being unemployed and successfully completing the Job and Career Counseling Training Program designed and implemented by the Turkish Employment Organization in coordination with agreed universities in all over Turkey.

The Job and Career Counseling Training Program included courses designed to provide the necessary theoretical background and practical adequacy for participants to work as job and career counselors. The job description and job specifications for job and career counseling, legal aspects of job and career counseling, basic principles of and main processes in job and career counseling, labor market and its dynamics, organizations responsible for employment issues, vocational information sources, basics of laws and regulations on employment, basics of job health and safety, education system in Turkey, basics of laws and regulations on environmental issues, quality management system, foundations of human resource management, personnel need analysis, recruitment process, training and development need analysis, career management, public relations and cooperation activities, the human and the psychology of unemployed, effective interviewing, basic analysis techniques, basics of measurement and evaluation, alternative tools for data gathering, techniques for job seeking, characteristics of an attractive curriculum vitae, techniques of problem solving and decision making, entrepreneurship, disadvantageous groups, job and career counseling for disadvantageous groups, body language, impression management, presentation techniques and practices, time management, planning techniques, effective professional visits to educational institutions, effective professional visits to organizations, and reporting constituted the basic courses in the structure of the training program (Atay et al., 2011). The variety of courses aimed at training and empowering the participants so as to gain the capability of overcoming a wide range of activities on the job when they start working as job and career counselors.

Indeed job and career counseling necessitates the coordination of a broad range of skills, abilities, and knowledge. Job and career counselors provide services to a diversified group of individuals some of whom are employed, some are unemployed, and some are students or future candidates of the labor force. Moreover job and career counselors have to be able to collaborate with people of all ages and personalities. (OECD, 2002). They need to be flexible in unexpected and challenging conditions that may stem from the varied needs, expectations, and psychological well-beings of their clients. Guiding all clients equally under any condition apparently has its roots in a high level of awareness about diversity and tolerance for differences.

As mentioned before, the content of the Job and Career Counseling Training Program included a section specific to disadvantaged groups. However, covering the dynamics of disadvantaged groups (Mayer, 2003: 1-7) is necessary but not sufficient in a training program of job and career counselors. Since "...professional development and career planning is an area where discrimination often occurs" (Shen et al., 2010: 2159), diversity is, in and of itself, a critical issue to be covered in a job and career counseling training program for developing a better understanding and realization of equity in serving to all clients. Authors share the idea that a course design devoted to increasing the awareness of and sensitivity to diversity among job and career counseling candidates is apparently needed and would be perfectly complementary.

The pointed inadequacy of diversity module in the job and career counseling training program has been initiative and has formed the foundation of this current research. Throughout the study researchers investigated the level of potentials of future job and career counselors' potential for diversity management performance, strength of their attitudes towards diversity, and the degree of their empathy skills. After indicating the levels of these three variables, the probable relationships among the constructs and the directions of the relationships are examined.

DEFINITIONS OF CONCEPTS

Diversity

Diversity is a group characteristic which results from the aggregation of varied clusters where the members of each cluster shares a common individual characteristic and differentiates from the members of other clusters in terms of this specific common characteristic. In other words, diversity is any composite of themes attributed by similarities and differences (Ivancevich, 2010: 42). In parallel with these definitions of diversity, workforce diversity refers to "... a mix of people within a workforce who are considered to be, in some way, different from those in the prevailing constituency." (Schermerhorn et al., 2011: 45).

Simply put, diversity is the heterogeneity of a group composition whereas the workforce diversity is the distinguishing "...similarities and differences among the employees of organizations" (Moorhead and Griffin, 2010: 33). The heterogeneity may stem from several factors such as gender, race, culture, sexual orientation, age, physical capabilities, disability, ethnicity, national origin, immigration status, social class, marital status, parental status, religion, political association, ex-offenders, learning and communication styles, place of birth or occupation, etc. (Cooke and Saini, 2010: 481).

The diversity issue is being referred to as a twofold phenomenon due to its potential benefits and its prospective negative outcomes in organizational settings. When categorization cognitions result in distant relationships, quality of the

exchanges is influenced negatively among the dissimilar organization members (Hopkins and Hopkins, 2002: 548). On the other hand high-quality exchanges nourished in an atmosphere of tolerance, perspective sharing, knowledge transfer, and collaboration is likely to create a fruitful diversity climate which has direct positive influences on organizational outcomes (Bacharach et al., 2005: 620-621).

Diversity Management

Diversity management refers to a specific perspective in management, which initially emerged in USA and gained popularity in other industrialized countries through 1990s and 2000s (Repeckiene et al., 2011: 882). Diversity management approach is far beyond being a merciful approach with an emphasis on including marginalized groups in the workforce (Mills, 2011: 47). Diversity management differentiates from alternative pluralistic approaches in that it heavily relies on the notion that diversity is valuable for the higher performance of the companies and it generates promises of market incentives (Richard and Andrevski, 2011; Richard, 2000: 165).

Diversity management, ideally, represents a set of actions and interventions devoted to create a harmony out of dissimilarities in the workplace. This management approach briefly, is an issue of performance level in accepting, regarding and drawing upon certain differences and similarities in an organization whereas effectively and consciously improving a management process which is future focused, value conformed, strategic, and leans against communication (Keil et al., 2007: 6). The main concern in diversity management is the creation of an organizational climate characterized by an appreciation towards differences, by a supportive work environment that provides equal opportunities to all employees, and by an inclusive culture of positive and fair treatment of all (Noe et al., 2008: 319).

Empathy

Empathy is a concept which has gained popularity in a wide range of areas in social sciences, including philosophy, aesthetics, psychology, clinical psychology, cognitive neuroscience, ethics, developmental and social psychology, phenomenology and hermeneutics (Coplan and Goldie, 2011: 9-10). The term is first coined by Titchener (1909), who actually relied on an analogy with “sympathy” while translating the German word “Einführung” with an influence of the Greek work “empathia” in order to refer to the natural tendency of individuals, to feel themselves into situations what they observe or imagine (Morrell, 2010: 46).

On contrary of the discrepancies and ambiguities in the literature on empathy, researchers indicate substantial consistency in the definitions of the term (Pavlovich and Krahnke, 2012: 132) as well as in the indicators in an individual difference measure of empathy (Davis, 1980: 85).

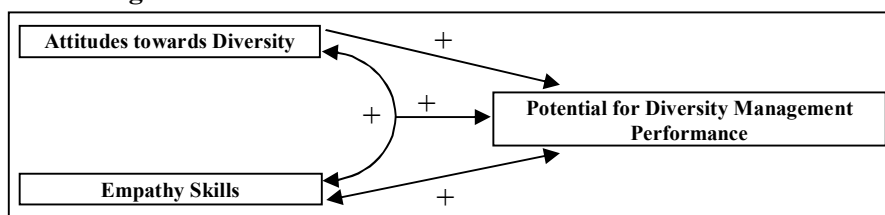
Empathy refers to a person’s ability “... to observe, know, and be sensitive to another’s feelings and emotions.” (Ferguson et al., 2010: 1). It is considered as a degree of cognitive and emotional openness to observe and realize another’s perspective and to act accordingly. It is the ability which creates a bound between individuals and others. The importance of empathy stems from the potential that this ability provides individuals “... to understand the intentions of others, predict their behavior, and experience an emotion triggered by their emotion.” (Baron-Cohen and Wheelwright, 2004: 163). It influences the efficiency of all social interactions to a great extent.

RESEARCH METHODOLOGY

This study has been designed to investigate the levels of ‘potential for diversity management performance’, ‘attitudes towards diversity’ and ‘empathy skills’ among individuals who had successfully completed a job and career counseling training program of İŞKUR. The relationship of two construct ‘potential for diversity management performance’ and ‘empathy skills’ will be investigated as a further matter of interest. A complementary research question with the previous is generated to investigate the relationship between ‘attitudes towards diversity’ and ‘empathy skills’.

Whether the two variables ‘attitudes towards diversity’ and ‘empathy skills’ have an effect on ‘potential for diversity management performance’. Further the study will focus on revealing the effect of ‘attitudes towards diversity’ on ‘potential for diversity management performance’. In order to examine the predictors of ‘potential for diversity management performance’ in detail, the probable effects of ‘attitudes towards diversity’ and ‘empathy skills’ on the construct will be analyzed as well. Whether ‘gender’ has a differentiating effect among job and career counselors in terms of their ‘empathy skills’, will constitute the final research question. The model is represented in Figure 1.

Figure 1: Theoretical Framework of the Research

METHODOLOGY

Purpose of the Study, Research Rationale, and the Knowledge Need

In this current study we are examining individuals who are trained for job and career consultancy in terms of their ‘attitudes towards diversity’. Thereby the

focus of the study is to determine to what extent the counselors will be considering diversity issues in their professional life where they will be consulting the personnel responsible for personnel selection and placement, and career counseling in governmental organizations. Another point that will be investigated within the context of the research study is the relationship of ‘empathy skills’ with ‘potential for diversity management performance’ and with ‘attitudes towards diversity’ among individuals who are trained for job and career consultancy. In order to reveal the predictors of ‘potential for diversity management performance’, two complementary research questions are generated. In this context, researchers will first investigate the effect of ‘attitudes towards diversity’ on ‘potential for diversity management performance’. Second, the model where two independent variables are included will be analyzed. Therefore, the following research question will be whether the ‘attitudes towards diversity’ and ‘empathy skills’ have an effect on ‘performance related to diversity’. Finally, the gender effects on levels of ‘empathy skills’ will be investigated.

The main contribution of the study will be the identification of the factors that should be considered in detail in diversity management at organizations. Furthermore the study has the potential to be a valuable addition to the literature, being one of the few researches in the area of diversity management in Turkish organizations. Besides these, the research has its strength in its multidisciplinary nature since it combines the effective tools and perspectives of human resource management and organizational behavior research areas.

Sample and Data Collection Method

The target population of this research composed of individuals who are candidates for working as job and career counselors in governmental organizations in Turkey and who had a special training on this expertise. To reach a higher level of generalizability, simple random sampling was adopted. In a simple random sampling, all units in the target population have an equal chance of being selected (Kalton, 1983: 8-9).

The complete list of the target population was derived by contacting the local representatives of the governmental organization which was coordinating the country-wide training program for job and career counseling. The target population of the research is constituted of 2500 job and career counseling candidates. Survey application was carried out both in hard-copy and on-line version in order to reach a higher number of participants. Individuals who participated in the training program in Istanbul were asked to fill in the hard-copy versions. On the other hand, the participants of the training in other cities of Turkey were contacted via e-mails including the related link for filling in the survey on-line.

Data collection process started in December 2011 and lasted in January 2012, taking 2 months in total. As a result of employing such a sampling methodology, a total of 266 sample units have been derived out of the sampling

frame. All the sampling units were candidates who have completed the job and career counseling training program and are still in the recruitment process of a governmental organization to work as job and career counselors in different offices of the same organization in all around Turkey.

Measurement Rationale and the Introduction of the Measurement Tools

The data collection was carried out via a questionnaire composed of three different scales and a question list. The three main constructs which build up the theoretical framework of this research were measured by related scales. The following Table 1 indicates the measures of the research variables employed in the current study. The data needed to have a clearer understanding of the basic characteristics of the sample, was collected by a composite of demographic questions.

The first of the three scales is the one which measures ‘potential for diversity management performance’. This scale is adapted from the Diversity Management Skill Situational Judgement Test (Biga, 2007: 69). The three of the researchers and a faculty, whose expertise is in Foreign Languages, collaborated for the translation, retranslation, and reconstruction of items. The scale is composed of 12 items just as in the original scale. Some sample items are “I am considerate of coworker’s group differences when I work with them.”, “I find it hard to take orders from managers of certain ethnic, religious, age, or gender groups.”, and “I can communicate effectively with individuals from diverse backgrounds.”.

The level of ‘empathy skills’ is measured by the Empathy Quotient Scale which is originally developed based on the Empathizing-Systemizing Theory by Baron-Cohen and Wheelwright (2004). Researchers employed the short and Turkish version of the instrument which was adapted and tested in terms of reliability and validity by Bora and Baysan (2009: 45-47). The original version of the scale included 40 items tapping empathy and 20 filter items. For the ease of application and as a precaution for reliability of the responses, the 22 item short version of the scale was employed in the current study. The scale included items such as “I can easily tell if someone else wants to enter a conversation.”, “I am quick to spot when someone in a group is feeling awkward or uncomfortable.”, and “I am good at predicting what someone will do.”.

The third and the final scale administered to participants was the tool for measuring the ‘attitudes towards diversity’ among job and career counselors. Counselor’s Attitudes towards Diversity Scale was developed by the researchers of the current study. The scale was composed of 15 items. All items of the scale and the results of the reliability and validity analysis are presented in Appendix. The purpose of the scale was to examine the attitudes towards diversity issue in the context of job and career counseling profession.

Table 1: Measures of the Research Variables

Research Variables	Number of Items	Source of Scale	Measurement Format
Potential for Diversity Management Performance	12	Biga (2007)	5-points Likert Scale
Empathy Skills	22	Baron-Cohen and Wheelwright (2004), adapted by Bora and Baysan (2009)	5-points Likert Scale
Attitudes of Job and Career Counselors towards Diversity	15	Authors of the Current Study	7-points Likert Scale
Socio-demographic Characteristics	3	Authors of the Current Study	Multiple Response Categories

Socio-demographic characteristics of the sample were examined via three questions, asking the gender, marital status, and age of the participants.

FINDINGS & DISCUSSION

Reliability Analysis

In order to examine the reliability of the measurement instruments, Cronbach alpha coefficient values are calculated for the scales of 'Potential for Diversity Management Performance', 'Empathy Skills', and 'Attitudes of Job and Career Counselors towards Diversity' and were found to be 0.718, 0.886, and 0.908 respectively.

The coefficient value is considered an indicator of the internal consistency of a scale or a subscale and as the alpha coefficient converges to 1, the inter-correlations among items of a scale or subscale approaches to unity (Zeller and Carmines, 1980). The coefficient values of all the three scales employed in this current study are above 0.70 which is the generally accepted cut-off point of Cronbach alpha coefficient value in social sciences (Vaus, 2004: 127; Kalaycı et al., 2005: 405).

Results of the Descriptive Statistical Analysis

The sampling framework is composed of 266 job and career counseling candidates who have completed the job and career counseling training program run by a governmental organization of Turkey in a country wide nature. The socio-demographic characteristics of the participants are presented in Table 2.

The males and females are almost equally represented in the sample. There were 132 female and 130 male respondents which composed the 49.6% and 48.9% of the total participants, respectively. The number of respondents who haven't replied the gender classification question was 4 individuals occupying 1.5% of the complete sample.

Among the participants of the research study, the distribution of marital status was higher for singles with a total of 197 single respondents (74.1%). On the other hand, there were 64 married respondents which composed the 24.1% of the

total respondents. 5 individuals (1.9%) have not responded the marital status question.

Table 2: Socio-Demographic Characteristics of the Research Participants

Variable	Categories	Frequency	Percentage
Gender	Male	132	49.6
	Female	130	48.9
Marital Status	Bachelor	197	74.1
	Married	64	24.1
Age Groups	20-25	84	31.6
	26-30	144	54.1
	31 or higher	37	13.9

The age was questioned in ordinal measurement level. Since most of the population was composed of new joiners to the workforce, three categories were presented in the age question. According to the responses, 84 (31.6%) of the respondents were in the 20-25 year old range, 144 (54.1%) respondents were in the 26-30 year old range, and finally 37 (13.9%) respondents were in the range of 31 year old or higher. The age question was left blank by 1 (0.4%) of the participants.

The descriptive statistical analysis of the scale variables are presented in Table 3. The means and standard deviations are calculated by referring to the total scores of the scale items. The average total score of the 'potential for diversity management performance' scale is 3.89 (SD=0.55) whereas it is 3.94 (SD=0.52) for the 'empathy skills' scale. Results reveal that job and career consultancy candidates have an orientation towards "slightly agree" as a response for 'potential for diversity management performance' and 'empathy skills' scales, indicating a positive but not very high level of mean points. However for the 'attitudes of job and career counselors towards diversity' scale, respondents have the tendency to report higher levels of agreement in general, leaning towards "agree" among the response options. The average total score of participants in 'attitudes of job and career counselors towards diversity' scale is 6.57 (SD=0.77).

One of the most interesting findings of the research is around the issue of 'attitudes towards diversity'. When the 'attitudes towards diversity' scale is analyzed item by item, the 'sexual orientation' item is found to have the minimum average score with a mean value of 5,96 (SD=1,43). This finding reveals that 'sexual orientation' is the least tolerated characteristic among all diversity factors from the perspective of future job and career counselors. A further investigation of the result indicated that females and males significantly differ in terms of their 'attitudes towards sexual orientation'. Females have an average of 6.17 (SD=1.19) whereas males have an average of 5.73 (SD=1.63) for this specific item. Depending on the t-test results, the mean value for the women is significantly higher than the mean value for men ($p=0.014 < 0.05$, $t=2.470$).

Table 3: Descriptive Statistical Analysis of the Scale Variables

Variable	N	Mean	Standard Deviation
Potential for Diversity Management Performance	266	3.89	0.55
Empathy Skills	265	3.94	0.52
Attitudes of Job and Career Counselors towards Diversity	265	6.57	0.77

Results of the Inferential Statistical Analysis

The first research question of this study was whether there was a relationship between ‘potential for diversity management performance’ and ‘empathy skills’ of job and career consultancy candidates who had participated in a training program on this expertise. To answer this question, the first pair of null and alternative hypothesis is formulated. For the ease of reading and understanding, only the alternative hypothesis will be presented all through this section.

H₁: There is a positive correlation between ‘potential for diversity management performance’ levels and ‘empathy skills’ of individuals who were trained on job and career consultancy.

In order to statistically verify the proposed relationship, the relevant data was subjected to the correlation analysis. Results reveal that we would reject H₀ (that there is no correlation) in favor of H₁ (that there is positive correlation) at the 1% level of significance. There is a positive average correlation ($r=0.618$, $p<0.01$) between ‘potential for diversity management performance’ levels and ‘empathy skills’ of individuals who were trained on job and career consultancy.

Concerning the second research question, the authors intended to investigate whether the ‘potential for diversity management performance’ levels of individuals who were trained on job and career consultancy are influenced by their ‘attitudes towards diversity’.

H₂: The ‘attitudes towards diversity’ among individuals who were trained on job and career consultancy have a positive effect on their levels of ‘potential for diversity management performance’.

Table 4: Results of the Regression Analysis Where ‘Potential for Diversity Management Performance’ is the Dependent Variable

Independent Variable	Model Summary			
	Beta	F Value	t	P
Attitudes towards Diversity	0.435	61.448	7.839	0.000

Regression analysis was employed in order to investigate the second research question. Results indicate that ‘attitudes towards diversity’ significantly predicts 18.9% of total variance of ‘potential for diversity management performance’ levels of individuals who were trained on job and career consultancy ($r=0.435$, $R^2=0.189$, $p<0.01$). Table 4 displays the results of the regression analysis for the second research hypothesis.

In the third research question the focus was on the relationship between the two concepts of ‘attitudes towards diversity’ and ‘empathy skills’.

H₃: There is a positive correlation between the level of ‘attitudes towards diversity’ and ‘empathy skills’ of individuals who were trained on job and career consultancy.

Correlation analysis is employed for statistically testing the proposed relationship. According to the results H₀ (that there is no correlation) is rejected in favour of H₁ (that there is positive correlation) at the 1% level of significance. There is a positive average correlation (r=0.392, p<0.01) between ‘attitudes towards diversity’ levels and ‘empathy skills’ of individuals who were trained on job and career consultancy.

The fourth research question was designed for indicating the probable effects of ‘attitudes towards diversity’ and ‘empathy skills’ of future job and career counselors on their levels of ‘potential for diversity management performance’.

H₄: The ‘empathy skills’ and the ‘attitudes towards diversity’ of individuals who were trained on job and career consultancy have a positive effect on their levels of ‘potential for diversity management performance’.

Table 5: Results of the Regression Analysis with Two Independent Variables Where ‘Potential for Diversity Management Performance’ is the Dependent Variable

Independent Variable	Model Summary			
	Beta	F Change	t	P
Empathy Skills	0.558	163.337	4.502	0.000
Attitudes towards Diversity	0.163	20.266	10.438	0.000

Multiple regression analysis was used to test if the ‘empathy skills’ and the ‘attitudes towards diversity’ significantly predicted participants' ratings of ‘potential for diversity management performance’. The results of the regression indicated the two predictors explained 42.2% of the variance (r=0.653, R²=0.426, p<0.01). It was found that ‘empathy skills’ significantly predicted ‘potential for diversity management performance’ (β=.558, p<0.01), as did ‘attitudes towards diversity’ (β=.163, p<0.01).

In the final research question researchers focused on the gender issue to reveal differences between male and female trainees of job and career consultancy, if there are any, in terms of their ‘empathy skills’.

H₅: The average level of ‘empathy skills’ do differ by gender among the individuals who were trained on job and career consultancy.

The results of the t-test analysis revealed that females had significantly higher levels of ‘empathy skills’ compared to males (p:0.03<0.05 and t:2,181) when equal variances assumed. Average levels of ‘empathy skills’ for females was 4.02 (SD=0.45) whereas it is 3.87 (SD=0.56) for males.

CONCLUSION AND FUTURE RECOMMENDATIONS

Interest in the issue of diversity is increasing exponentially both in the academic arena and in business environment. The main stream of this interest in studies of diversity is due to the potential of the concept to create the best composition of individuals to maximize organizational performance. The highly influential worldwide realities (such as the blurred geographical boundaries, the increasing mobility of the workforce, the rapidly changing workforce profile with an increase in the once minority groups, etc.) of the business life naturally necessitate particular sensitivity to diversity. Management approaches as well as human resource management strategies and practices need to be tailored to fit the contemporary requirements of the workplace stemming from a diversified workforce. Such a perspective shift may arise and create impressive results only if the awareness about diversity can be increased among all employees through a realization and acceptance of differences, through a better understanding of how to create synergy out of diversity, and through a deeper insight into the pros and cons of the concept. Qualified human resources management professionals, who have high consciousness on diversity, play a key role in attaining harmony and success out of variety.

Job and career counseling in the structure of Turkish Employment Organization (İŞKUR), as well as other human resources management related professions, has an exceptional peculiarity from a diversity standpoint. Their critical role in handling diversity is multi-fold due to job and career counselors' responsibilities towards their individual clients, towards their business clients, and towards their own organizations. This research basically focused on the diversity issues in terms of counselor-individual client relationships. A sample of individuals who were unemployed at the time of the research application and who had successfully completed the Job and Career Counseling Training Program of Turkish Employment Organization was investigated in terms of their 'attitudes towards diversity', 'potential for diversity management performance', and 'empathy skills'. The research findings reveal that 'empathy skills' and 'attitudes towards diversity' significantly predict 'potential for diversity management performance' levels of future job and career counselors. Moreover results point out that there is a significant effect for gender, with women having higher 'empathy skills' than men. The item analysis bring out the results that 'gender' significantly differentiates the attitudes related to 'sexual orientation', 'physical characteristics', 'age', 'religion', and 'education level', although with differing error margins.

This research is one of the few empirical studies in the Turkish context. As an attempt for revealing the local characteristics of the perspectives towards diversity issue, the study provides mighty and gainful findings. The study finds a ground to explore the factors that affect 'diversity management performance' levels of job and career counselors by providing an insight into the individual factors. Further studies are needed to assess contextual factors affecting the 'diversity

management performance' levels. Within this realm, researchers propose that an investigation of 'diversity management performances' in terms of the effects of 'training programs with an emphasis on diversity awareness' through a before and after research design; effects of 'diversity climate' through a peer pairing research design; and effects of 'industrial differences' through a comparative research design would be fruitful to contribute to an understanding of how to increase diversity management performances of job and career counselors.

REFERENCES

Akkök, F. and Watts, A. G. (2003). *Public policies and career development: a framework for the design of career information, guidance and counseling services in developing and transition countries, World Bank country report on Turkey*. http://siteresources.worldbank.org/INTLL/Resources/Public-Policies-and-Career-Development-Policy/Turkey_report.pdf (11.01.2012).

Atay, S. (Ed.) (2011). *İş ve meslek danışmanlığı kitabı*. Ankara: İŞKUR Yayınları.

Bacharach, S. B., Bamberger, P. A. and Vashdi, D. (2005). Diversity and homophily at work: supportive relations among white and African-American peers. *Academy of Management Journal*, 48 (4): 619-644.

Baron-Cohen, S. and Wheelwright, S. (2004). The empathy quotient: an investigation of adults with asperger syndrome or high functioning autism, and normal sex differences. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 34 (2): 163-175.

Biga, A. (2007). Measuring diversity management skill: development and validation of a situational judgment test. *Unpublished Doctoral Dissertation*. University of South Florida, Department of Psychology, Florida.

Bora, E. and Baysan, L. (2009). Empati ölçeği-Türkçe formunun üniversite öğrencilerinde psikometrik özellikleri. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 19 (1): 39-47.

Cooke, F. L. and Saini, D. S. (2010). Diversity management in India: a study of organizations in different ownership forms and industrial sectors. *Human Resource Management*, 49 (3): 477-500.

Coplan, A. and Goldie, P. (2011). *Empathy: philosophical and psychological perspectives*. New York: Oxford University Press.

Davis, M. H. (1980). A multidimensional approach to individual differences in empathy. *JSAS Catalog of Selected Documents in Psychology*, 10: 85-103.

Ferguson, M., Carlson, D., Zivnuska, S. and Whitten, D. (2010). *Is it better to receive than to give? empathy in the conflict-distress relationship*. Academy of Management Annual Meeting Proceedings, Montreal.

Hopkins, W. E. and Hopkins, S. A. (2002). Effects of cultural recomposition on group interaction processes. *Academy of Management Review*, 27 (4): 541-553.

İŞKUR (2011a). İŞKUR'da yeniden yapılanma. *İstihdamda 3İ: İşgücü - İşveren - İŞKUR*, 2011 (4): 32. <http://statik.İŞKUR.gov.tr/tr/IOBE/iobe/3i.htm> (18.01.2012).

İŞKUR (2011b). İş ve meslek danışmanları geliyor. *İstihdamda 3İ: İşgücü - İşveren - İŞKUR*, 2011 (4): 68. <http://statik.İŞKUR.gov.tr/tr/IOBE/iobe/3i.htm> (18.01.2012).

Ivancevich, J. M. (2010). *Human resource management*. McGraw-Hill International Edition. New York: The McGraw-Hill Companies, Inc.

Kalaycı, Ş. (2005). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Kalton, G. (1983). *Introduction to survey sampling*. California: SAGE Publications.

Keil, M., Amershi, B., Holmes, S., Jablonski, H., Lüthi E., Matoba, K., Plett, A. and von Unruh, K. (2007). "Farklılıkların yönetimi için eğitim elkitabı", <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=1474&langId=tr> (25.01.2012).

Law of Turkish Employment Organization. Act No. 4904, dated 25.03.2003, put into effect after its publication in the Official Gazette No. 25159, dated 05.07.2003. <http://statik.İŞKUR.gov.tr/tr/kurumumuz/mevzuat/kanun2tr.htm> (02.02.2012).

Mayer, S. E. (2003). "What is a disadvantaged group?", Effective communities project, http://www.effectivecommunities.com/pdfs/ECP_DisadvantagedGroup.pdf (15.02.2012).

Mills, S. (2011). The difficulty with diversity: white and aboriginal women workers' representations of diversity management in forest processing mill. *Labour/Le Travail*, 67 (Spring): 45-76.

Moorhead, G. and Griffin, R. W. (2010). *Organizational behavior: managing people and organizations. Ninth Edition*. Mason, China: South-Western, Cengage Learning.

Morrell, M. E. (2010). *Empathy and democracy: feeling, thinking, and deliberation*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University.

Noe, R. A., Hollenbeck, J. R., Gerhart, B. and Wright, P. M. (2008). *Human resource management: gaining a competitive advantage*. Sixth Edition, McGraw-Hill International Edition. New York: The McGraw-Hill Companies, Inc.

OECD, (2002). *Why career information, guidance and counseling matter for public policy. Working Draft*. <http://www.oecd.org/dataoecd/25/30/2736729.pdf> (09.02.2012).

Pavlovich, K. and Krahnke, K. (2012). Empathy, connectedness and organization. *Journal of Business Ethics*, 105 (1): 131-137.

Repeckiene, A., Kvedaraite, N. and Jankauskiene, V. (2011). Intercultural competence as precondition for cultural diversity management. *Economics and Management*, (16): 882-891. <http://www.ktu.lt/lt/mokslas/zurnalai/ekovad/16/1822-6515-2011-0882.pdf> (30.01.2012).

Richard, O. C. (2000). Racial diversity, business strategy, and firm performance: a resource-based view. *Academy of Management Review*, 43 (2): 164-177.

Richard, O. C. and Andrevski, G. (2011). "The Complimentary Effect of Managerial Diversity and Board of Directors Diversity on Performance: A Crosscutting Approach to Conceptualizing Diversity". Academy of Management Annual Meeting Proceedings, 12-16 August 2011, San Antonio, USA.

Schermerhorn, J. R., Hunt, J. G., Osborn, R. N. and Uhl-Bien, M. (2011). *Organizational behavior*. Eleventh Edition. Asia: John Wiley & Sons (Asia) Pte Ltd.

Shen, J., D'Netto, B. and Tang, J. (2010). Effects of human resource diversity management on organizational citizen behavior in the Chinese context. *The International Journal of Human Resource Management*, 21 (12): 2156-2172.

Vaus, D. D. (2004). *Analyzing social science data: 50 key problems in data analysis*. London: Sage Publications.

Zeller, R. A. and Carmines E. G. (1980). *Measurement in the social sciences: the link between theory and data*. New York: Cambridge University Press.

APPENDIX: Results of the Validity Analysis of the ‘Attitudes of Job and Career Counselors towards Diversity’ Scale

Scale Item	Factor Scores of the First Dimension
I equally respect and support my clients regardless of their race.	0.829
I equally respect and support my clients regardless of their genders.	0.896
I equally respect and support my clients regardless of their ages.	0.849
I equally respect and support my clients regardless of their physical appearances.	0.881
I equally respect and support my clients regardless of their ethnic origins.	0.919
I equally respect and support my clients regardless of their religions.	0.885
I equally respect and support my clients regardless of their places of birth.	0.945
I equally respect and support my clients regardless of the language they are speaking.	0.898
I equally respect and support my clients regardless of their sexual orientations.	0.613
I equally respect and support my clients regardless of their cultures.	0.933
I equally respect and support my clients regardless of their levels of education.	0.870
I equally respect and support my clients regardless of their physical disabilities.	0.814
I equally respect and support my clients regardless of their political views.	0.752
I equally respect and support my clients regardless of their marital status.	0.888
I equally respect and support my clients regardless of their national origins.	0.931

Yayın Geliş Tarihi: 31.05.2012
Yayına Kabul Tarihi: 10.07.2013
Online Yayın Tarihi: 20.03.2014

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 15, Sayı: 4, Yıl: 2013, Sayfa: 607-624
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

ORTA VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİ AB'YE GİREREK ÜRETİM VE FİNANS KAPİTALİZMİNDE İLERLEME KAYDETTİLER Mİ?

Bülent DOĞRU*

Öz

Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri (CEE) Estonya, Slovakya, Slovenya, Letonya, Polonya, Litvanya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan Avrupa Birliği ile sürdürdükleri müzakere sürecini bitirerek, 1 Mayıs 2004 tarihinde toplu halde Birliğe tam üye oldular. Çoğunluğu eski Sosyalist Bloku üyeleri olan bu ülkeler, AB'ye girerek kapitalist piyasa nimetlerinden faydalanmaya çalıştılar. Bu çalışma, geçen yedi yıllık süreçte bu ülkelerin amaçlarına hangi ölçüde ulaştıklarını incelemektedir. Çalışmada kullanılan kapitalizmin temel göstergeleri Mehmet Altan'ın "Kapitalizm Bu Köye Uğramadı" çalışmasında geçen ve Türkiye için kabul ettiği makroekonomik değişkenlerdir. Bu değişkenler, özel sektör istihdam oranı, özel sektör üretiminin toplam üretim içindeki payı, ticaretin toplam hâsıla içindeki payı, yabancı banka sayısındaki artış, özel yatırımların toplam hâsıla içindeki payı, şehirleşme oranı, borsa kapitalizasyonudur. Özel sektör ve yabancı sermaye itişli bu makroekonomik değişkenlerin CEE ülkeler için 2004 sonrası dönemde pozitif yönde anlamlı bir farklılaşma gösterip göstermediği analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, AB'ye girmek bu ülkelere ticaretlerini arttırma imkânı tanımış ve ticaret kapitalizminde ciddi bir ilerleme kaydetmelerine sebep olmuştur. Ancak üretim kapitalizmi ve finans kapitalizmi alanlarında ilerlemenin olduğuna dair güçlü delil bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, Bölgesel Ekonomik Topluluklar, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri Ekonomileri.

WERE CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES ABLE TO MAKE PROGRESS BY BEING FULL MEMBERS OF THE EU?

Abstract

Central and Eastern European countries, Estonia, Slovakia, Slovenia, Latvia, Poland, Lithuania, the Czech Republic and Hungary, became full members of the European Union on 1 May 2004 after completing the process of accession negotiations. These countries, mostly past member of the Communist Bloc, tried to utilize the benefits of the capitalist market after entering the EU. This study analyzes the extent to which these countries have achieved their objectives in the past seven years. In this study, the main indicators were drawn out from the Mehmet Altan's study named "Capitalism did not undergo this village" and Sabri F. Ülgener's definition of capitalism: Private sector employment rate, the private sector share in total manufacturing production, foreign trade, share of total output, increase in the number of foreign banks, and private

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, buldogru@gmail.com

investment as a share of total output. It is investigated whether a significant and positive differentiation of these private sector driven macroeconomic variables has occurred after 2004. According to the results obtained, although entering the EU has given these countries the opportunity to trade more and has led to trade capitalism with a significant progress, no evidence has been found that there is progress in financial and production capitalism.

Keywords: Capitalism, Regional Economic Communities, Economies of Central and Eastern European Countries.

GİRİŞ

Sekiz Orta ve Doğu Avrupa Ülkesi (Central and Eastern European Countries- CEEC) 1 Mayıs 2004'te toplu halde Avrupa Birliği'ne (AB) tam üye oldular. Bu ülkelerden bazıları ekonomik kalkınmalarını 40 yıldan uzun bir süre sosyalist sistemin kuralları ile gerçekleştirmiştir. Bazı ülkeler için bu süre daha da uzundur (Kitov, 2008). 1990'ların başında sosyalizmden kapitalizme geçiş yapan bu ülkeler, AB'ye girerek bu kapitalizm yolculuklarını pekiştirmek istemişlerdir. Çünkü AB üyeliği serbest piyasa ekonomisine geçişi tamamlayamayan ülkeler için bir çapa özelliği göstermektedir. Bu yüzden, teorik olarak bu ülkelerin AB'ye girerek daha çok yabancı yatırımcıyı ülkelere çekme şansına ve yerel projelerini daha düşük faizlerle finanse etme imkânına kavuşmaları beklenmektedir. Bunlara ilave olarak, sermaye ve diğer üretim faktörlerinin serbest dolaşımı¹ ve gümrük duvarlarının tamamen ortadan kalkması sonucu bu ülkelerin hem toplam hâsıllarında artış olması, hem de özel sektörün üretimdeki ve istihdamdaki payının giderek artması beklenmektedir.

Bu çalışmada iktisadi sistemlerin karşılaştırılmasına girilmeksizin, Avrupa Birliği'ne 2004 yılında üye olan sekiz Orta ve Doğu Avrupa Ülkesinin (Estonya, Slovakya, Slovenya, Letonya, Polonya, Litvanya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan) Birlik üyeliği öncesi ve sonrası ekonomik durumları karşılaştırılarak, 2004-2010 arası süreçte kapitalizm yolculuklarının ticaret kapitalizminden üretim ve finans kapitalizmine doğru evirilip evirilmediği analiz edilmektedir. Çalışma, sadece Orta ve Doğu Avrupa'da yer alan ve geçmişte komünist iktisadi sistemi benimseyen ülkeleri kapsadığı için 2004 yılında Birliğe katılan Malta ve Kıbrıs çalışma dışında tutulmuştur. CEE ülkelerine ait makroekonomik veriler AB üyeliği öncesinde bu ülkelerde ciddi bir ticaret kapitalizmi olduğuna ancak üretim kapitalizmi ve finans kapitalizmi alanlarında ciddi eksiklikler olduğuna işaret etmektedir. Bizim temel hipotezimiz geçen yedi yıllık sürede özel sektör itişli üretim ve finans kapitalizmi düzeninin CEE ülkelerinde önceki döneme göre anlamlı bir oranda artmamış olduğu şeklindedir. Ayrıca kısa ve orta vadede gelişmekte olan ülkelerin AB'ye

¹ Bu sekiz ülkenin işsizliği AB'ye ihraç etmemeleri için yapılan katılım anlaşmalarında, AB-15 ülkelere yedi yıla kadar emeğin serbest dolaşımını tehir etme opsiyonu tanımlanmıştır. Bu 15 ülkeden Fransa, Almanya, İtalya, İspanya emeğin serbest dolaşımına kısıt koyan ülkeler olmuştur (Portes ve French, 2005).

girmesinin bu ülkelerde anlamlı bir refah artışı sağlamayacağı, özel sektör itişli kalkınmanın meydana gelebileceği şeklindedir. Dolayısıyla, Birliğe katılan bu ülkelerin iktisadi refah anlamında getirisinin ancak uzun dönemde elde edileceğini, bir ülkenin böylesi bölgesel ekonomik oluşumlara katılma yolunda ciddi gayretler sarf etmesinin iktisadi açıdan çok da anlamlı olmadığını, yersiz olduğunu ileri sürmekteyiz. Bu hipotezin doğruluğunu ortaya çıkarmak için kullanılan kapitalizm parametreleri Altan (1994) çalışmasına paralel seçilmiştir. Bu parametreler şunlardır: Özel sektörün toplam ekonomik aktiviteler içindeki payı, yani gayri safi yurtiçi hâsıla (GHSYİH) içindeki ve toplam istihdamdaki payı, şehirleşme oranı, ücretli ve maaşlı çalışanların toplam çalışanlara oranı, ticaret hacmindeki değişim, borsa kapitalizasyonu, yabancı banka sayısı, kamunun reel ve finans sektöründeki payı, toplam hâsılanın sektörel dağılımı ve sanayi sektörünün istihdam oranındaki değişim, bankaların özel sektöre kullandığı krediler, reel gelirden artış ve doğrudan yabancı yatırımlarda gözlenen artış.

Bu çalışmada ticaret kapitalizmi, üretim kapitalizmi ve finans kapitalizminden kastedilen sırasıyla, daha çok ticaret yaparak, daha çok üretim yaparak ve daha çok yabancı sermaye kullanarak refah ve zenginliği arttırmaktır. Bu üretim yöntemlerinin uygulanması sonucunda kapitalist kültürün ve geleneğin yerleşmeye başlamış olması, kırsal nüfusun şehir nüfusuna göre azalmaya başlaması ve işçi sınıfının güçlenmesi beklenir (Altan, 1994: 8). Bu çalışmada iki temel hipotezimiz vardır: Birincisi, eğer AB'ye üye olmak üretim kapitalizminde hız kazanmak anlamına geliyorsa, özel sektör istihdam ve üretim artışıyla birlikte küresel finans fonlarının CEE ülkelerinde gözle görülür şekilde artmış olması gerekmektedir. İkinci hipotezimiz de, AB üyeliği sonucu ortadan kalkan gümrük duvarlarının CEE ülkelerinde ticaret hacmini arttıracığı, ancak üretim ve finans kapitalizmini ivmelendirmeye yetmeyeceği şeklindedir. Çünkü üretim kapitalizmi uzun süreli bir sermaye birikimi ve buna uygun toplumsal yapının olması ile ancak gerçekleşebilir. Yedi yıllık süre bunun için kısadır.

Ulaşılan sonuçlara göre kısa sürede anlamlı düzeyde farklılıkların olduğu alanlar yanında belirgin bir farkın olmadığı durumlar da ortaya çıkmaktadır. Dışa açıklık, özel sektör istihdam oranı gibi unsurlar anlamlı derecede artarken banka sayıları ve yabancı sermaye girişlerinde istatistiksel manada anlamlı artışlar gözlemlenmemiştir. Ancak her halükarda bu ülkelerin ticaret kapitalizmi yolunda ciddi ilerlemeler kaydettiği görülmektedir. Topluluk üyesi ülkelerle olan ticaret hacimlerinde ciddi artışlar yaşandığı görülmektedir. Fakat benzer ilerlemenin üretim kapitalizmi ve finans kapitalizmi alanlarında yaşanmadığı görülmektedir.

Çalışmanın geri kalan kısmının planı şöyledir: İkinci bölümde Kapitalizmin geçirdiği evrelere kısaca değinildikten sonra Altan (1994) çalışması hakkında bilgi verilmektedir. Daha sonra, Avrupa Birliği'nin tarihsel gelişim sürecine kısaca değinilmektedir. Dördüncü bölümde CEE ülkelerinin kapitalist gelişme düzeyleri irdelenmektedir. Çalışmanın beşinci kısmında CEE ülkelerinin 1990-2003 ve 2004-2011 verileri karşılaştırılarak kapitalist üretim yöntemleri

açısından anlamlı bir fark olup olmadığı gösterilecektir. Sonuç kısmında ise öne sürdüğümüz tezin ışığında ortaya çıkan sonuçlar toplu halde ortaya konmaktadır. Çalışmanın tüm verileri Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) ve Dünya Bankası veri tabanından temin edilmiştir.

KAPİTALİZMİN ÜÇ EVRESİ

Avrupa’da feodalizmin yıkılmasından sonra batı dünyasında egemen olan ekonomik sistemi anlatmak için kullanılan “Kapitalizm”, sermayenin özel teşebbüs eliyle üretime ve gelir paylaşımına koşulduğu sistemin adıdır. Aynı zamanda ekonomik bir değişim metodu olan kapitalizm Sanayi Devrimi, Fordist Üretim Dönemi ve Finansal Küreselleşme Çağı olarak üç evrede analiz edilmektedir. Bazı yazarlar ise kapitalizmi Sanayi Devrimi’nden önceyi de içine alacak şekilde *ticaret kapitalizmi*, *sanayi kapitalizmi* ve *finans kapitalizmi* olarak üç aşamada incelemektedir (Ülgener, 2006a; Schumpeter, 1966: 118-119).

Deniz aşırı ham madde kaynaklarını ele geçirmeyi amaçlayan ve ticaret yaparak zenginleşmeyi hedefleyen *ticaret kapitalizmi* döneminde, kapitalizm emekleme aşamasındadır ve merkantilist sistem bu dönemin politika anlayışı ve tatbikatını yansıtmaktadır. 18. yüzyıl ortalarına kadar devam eden ticaret kapitalizmi, teknolojiden ve tecrübeden yoksun, kar güdüsüyle hareket eden taşkın ve istilacı kesimlerde yayılış göstermiştir. 18. yüzyılın ortasından itibaren, ticaret kapitalizmi meydana gelen teknik inkılaplar sonucunda yerini *sanayi kapitalizmine* bırakmıştır.

Sanayi kapitalizmi, birçok yazara göre kapitalist üretimin *birinci evresidir*, 18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere’de ortaya çıkan ve tarım, hayvancılık ve zanaatkarlık gibi imalat ve küçük köylülük üretim düzeninden, fabrikalarda makineleşmenin başrol oynadığı artık değer (üste üretim) üretim düzenine, yani sanayi ekonomisine geçiş ile başlamıştır. Bu süreçte yeni pazarların açılması ile el sanatları atölyelerinden büyük işletmelere geçiş başlamıştır. Kapitalist üretimin birinci evresi 1914 yılına kadar sürmüştür. Bu dönemde geniş bir orta sınıfın yanı sıra iki uç kutupta emekçi (proleterya) ve sermaye (burjuva) sınıfları doğmuştur. Bu dönemin temel felsefesini olan “her arz kendi talebini yaratır” sözü aynı zamanda zenginliğe giden yolu da göstermektedir: Daha çok üretim. 1800 ve 1914 yılları arasındaki dönemde dünya ticareti reel olarak 50 kat artmıştır (Keyder, 2008: 184). Sanayi Devrimi’nin beşiği İngiltere’de sanayi üretimi her 10 yılda ortalama %30 düzeyinde artış göstermiştir (Altan, 1994: 43). Sanayi kapitalizminin *ikinci evresi* 1945-1970 arası dönemi kapsar ve aynı zamanda “kapitalizmin altın çağı” olarak nitelendirilmektedir. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra, 1920’li yıllarda, üretim kapitalizmi sürecinin önemli evrelerinden biri olan “*Fordist üretim*” ile kitlesel üretim (mass production) başta olmak üzere, üretimde merkezi örgütlenmenin teşvik edilmesi, aşırı uzmanlaşmanın sağlanarak üretimin standardize edilmesi ve vasıfsız işgücünün üretime koşulması gibi yeni üretim yöntemleri sayesinde Batılı kapitalist ülkeler 1973 petrol krizine kadar kişi başı

gelirlerini katlayarak arttırmışlardır (Barbarosoğlu ve Karatepe, 2009). Sanayi kapitalizminin diğer uluslara sirayet etmesi 1960'lı yılları bulmuştur (Sayar, 2000). Bu erken dönemde sanayileşme fırsatını kaçıran Çin, Hindistan ve eski Sosyalist Bloku Ülkeleri'nin de daha sonraları sanayi kapitalizmi ile dünya pazarlarına açıldıklarını ve hemen hemen her alanda Batılı ülkelere rakip olduklarını görmekteyiz (Alim, 2006). Ancak 1970'li yıllarda yeni tüketim pazarlarının ortaya çıkmaması ve mevcut pazarların da üretime doyması sonucu sanayileşmeye dayalı üretim yöntemleri krize girmiştir. Daha sonra keşfedilen “esnek üretim” yöntemleri, diğer adıyla Post-Fordist üretim, sanayi kapitalizmini girdiği bu krizden kurtarmaya çalışmıştır.

Kapitalizmin son aşaması olan *finans kapitalizmi* evresi, “finansal küreselleşme çağı” olarak da adlandırılmaktadır. Bu dönemde artan ve değişen toplumsal talep, ithal ikameci stratejiye dayalı kalkınma modelinin tüm dünyada terk edilmesine ve yerini ihracata dayalı kalkınma modelinin almasına zemin hazırlamıştır.

Dev kapitalist şirketler geçmişte zorlayıcı emperyal uygulamalar ile yürüttükleri politikaları finansal küreselleşme çağında kredi ve borçlandırma yani dış finansman yoluyla yürütmeye çalışmaktadırlar (Ülgener, 2006b: 427-29). Bu evrede finansal kurumlar için coğrafi sınırlar önemsiz hale gelmiş ve bilgiye erişim kolaylaşmıştır. Finansal küreselleşme ile birlikte ulusal sermaye ve finans sektörü liberalizasyona uğramış ve bu sayede gelişmekte olan ekonomilere önemli ölçüde sermaye akımları gitmiştir (Terzi, 2009: 4). Küresel bankacılık ve finansal hizmetler ulus ötesi yatırımlar haline gelmiştir. Bu evrede bir yandan yabancı yatırımcılar ulus ötesi yatırımlara girişmişler bir yandan da finansal hizmetler uluslararasılaştığı için tasarruf oranları yetersiz az gelişmiş ülkeler, ekonomik büyümelerini dış finansmanla gerçekleştirme imkânına kavuşmuşlardır. Birçok yazara göre halen kapitalizmin bu evresi yaşanmaya devam etmektedir.

Bir ülkede kapitalist üretim yöntemlerinin ve kapitalist kültürün yerleşmeye başlayıp başlamadığını anlamak için bakılması gereken bazı makroekonomik değişkenler vardır. Altan (1994), özel sektör ve yabancı yatırımcı itişli bu değişkenler üzerinden Türkiye'nin İngiltere ile 1838 yılında imzaladığı Balta Limanı Ticaret Antlaşması'ndan sonraki süreçte kapitalist üretim biçimine girip girmediğini analiz etmektedir. Altan'a göre üretim kapitalizmini benimseyen ekonomilerin şu dört özelliğe sahip olması gerekir (Altan, 1994: 14):

- a. Belli başlı mübadele araçları özel sektörün elinde olmalıdır.
- b. Üretilenlerin çoğu satılmak için üretilmiştir.
- c. Nüfusun büyük çoğunluğu emeğinin bir ücret karşılığında satar.
- d. Bireyler alıp satmada özgürdürler. Karı maksimum yapmak amaçtır.

Bu dört madde birlikte değerlendirildiğinde bir ekonomide özel sektör üretiminin toplam üretim içinde en yüksek paya sahip olması, ihracatın yüksek

olması (aynı zamanda ticaret hacminin de yüksekliği), sanayi üretimi istihdam oranı ve sanayi üretiminin toplam üretim içindeki payının yüksek olması, ücretlilerin ve maaşla çalışanların toplam çalışan nüfus içinde yüksek bir paya sahip olması, tarımsal üretimin düşük düzeylerde kalması, tarımsal işgücünün az olması, toplumsal üretim, yabancı yatırımların ülkeye gelmiş olması (dışa açıklık ve özgür bireylerin olması sonucu), devletin bankacılık sektöründeki payı ve yabancı banka sayısı ve kırsal nüfusun azalması ve kent nüfusunun artması gibi sosyo-ekonomik değişkenler kapitalist üretim kültürü hakkında bilgi vermektedir. Altan bu göstergeler ışığında 1993 yılı Türkiye'sini gelişmiş AB ülkeleri ve Japonya ile kıyaslamaktadır. Altan bu çalışmada dikkat çekici sonuçlara ulaşmaktadır. Örneğin, 1930 yılında İngiltere'de aktif nüfusun sadece %4'ünü köylüler oluştururken, 1992 yılında Türkiye'de bu oran %30'dur. Bir diğer örnek de 1990 yılında aktif nüfus içindeki sanayi işçisi oranı Türkiye'de %15 iken AB ortalaması %30'lardadır. Bu ve benzeri istatistikî veriler sonucunda Altan' a göre Türkiye'de 1993 yılında hala "kapitalist üretim tarzında" köklü bir değişiklik olmamış ve ülkenin Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri genişleyen bir ticaret hacmine sahip olduğu görülmektedir. Çünkü bu toplumda sermaye birikimini arttırmak değil, önlemek üzerine düzenlemeler yapılmış, bu yüzden de "kapitalist dönüşümü" gerçekleştirecek toplumsal yapı hiçbir zaman var olmamıştır.

Bu çalışma, CEE ülkeleri için AB'ye girişin "kapitalist üretim tarzı" için bir çıpa görevi görüp görmediğini Altan'ın yolundan giderek analiz etmektedir. Ancak yöntem olarak Altan'dan (1994) farkı, bu çalışmada CEE ülkelerinin gelişmiş ülkelerle kıyaslanması yerine AB çapasına göre kaydettikleri yol dikkate alınarak yorumlar yapılmış olmasıdır. Ayrıca bu konuda literatürde başka bir çalışma yoktur. Bu çalışma bu konudaki boşluğu doldurmayı da amaçlamaktadır.

ORTAK PAZARDAN EKONOMİK VE PARASAL BİRLİĞE: AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİ

Entelektüel boyutta bütünleşik bir Avrupa'nın fikri alt yapısına 13. ve 14. yüzyıllarda Dante Alighieri, Jean Jacques Rousseau ve Immanuel Kant'da rastlamak mümkündür (Samsar, 2003). II. Dünya Savaşı sonrasında bütünleşik Avrupa fikri büyük bir kitle tarafından hem desteklendi hem de harekete geçmek için ciddi girişimlerde bulunuldu. 30 yılda iki dünya savaşında milyonlarca insanın ölümüne yol açan Fransa ile Almanya arasındaki rekabeti kontrol altına almayı amaçlayan bu girişimler sonuç verdi ve 1951 yılında oluşturulan ve bugünkü Avrupa Birliği'nin (AB) atası olan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Almanya, Fransa, Lüksemburg, Belçika, Hollanda ve İtalya arasında imzalanarak yürürlüğe koyulmuştur. Tablo 1'de, değerli madenleri kontrol altında tutarak ülkelerin savaş rekabeti içine girmesine engel olmak amacıyla kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'ndan, siyasi birlikteliğe ve ortak ekonomik pazara dönüşen Avrupa Birliği'ne geçiş süreci özetlenmektedir.

Tablo 1: Avrupa Para Birliğine Giden Süreç

Tarih	Antlaşma
1951	Paris Antlaşması
1957	Roma Antlaşması
1968	Gümrük Birliği ^a
1970	Werner Raporu
1979	Avrupa Para Sistemi Kuruldu
1986	Avrupa Tek Senedi ^b
1989	Delors Raporu
1990	Avrupa Para Birliği'ne Geçişin ilk Aşaması Başladı
1992	Maastricht Antlaşması
1994	Avrupa Para Birliği'ne Geçişin İkinci Aşaması Başladı
1994	Avrupa Para Enstitüsü Kuruldu
1998	Avrupa Merkez Bankası Kuruldu
1999	Avrupa Para Birliği'ne Geçişin Üçüncü Aşaması Başladı
2002	Ortak para birimi Euro, 1 Ocak 2002 tarihinde 12 ülkede resmen tedavüle girdi
2007	Lizbon Antlaşması ^c

Notlar: a. Mamul mallarda gümrük vergileri, planlanandan önce 1 Temmuz 1968'de kaldırıldı; özellikle tarım ve ticaret politikaları olmak üzere ortak politikalar 60'ların sonunda yerine oturmaya başladı. b. 17 Şubat 1986'da Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, Lüksemburg ve Portekiz tarafından, 28 Şubat 1986'da ise Danimarka, İtalya ve Yunanistan tarafından imzalanan ve 1987 yılında yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi ile Avrupa Topluluklarını kuran Antlaşmalar kapsamlı bir biçimde değişikliğe uğramıştır. c. Bu antlaşma ile, temel olarak, AB'nin karar alma mekanizmalarındaki tıkanıklıkların giderilmesi ve Birliğin daha demokratik ve etkili işleyen bir yapıya kavuşması hedeflenmiştir (<http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=105>, 10.03.2013).

1957 Roma Antlaşması'yla birlikte kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) iktisadi bütünleşme adına önemli bir hamledir. Bu antlaşma katılımcı ülkeler arasında gümrük birliğinin oluşturulmasıyla başlayarak, ortak pazar uygulamasının ana hatlarını çizmiştir. AET'nin birinci amacı Avrupa'daki ekonomi politikalarını birbirine yaklaştırılarak ortak pazar kurulmasına yardımcı olmak ve ekonomik aktivitelerin uyumlu bir ortamda gerçekleştirilmesini sağlamaktır. AET'nin diğer amacı da üye ülkeler arasında insan, mal/malların, hizmet ve sermaye dolaşımı özgürlüklerini güvence altına almaktır (<http://ec.europa.eu>, 06.05.2012). Malların serbest dolaşımı ilkesi, Birlik ülkeleri arasında engel olmaksızın her türlü malın serbest dolaşabilmesini güvence altına almayı içermektedir. Bu ilke ile Birlik içinde gümrük duvarları tamamen kaldırılmış, ancak üçüncü ülkeler için Ortak Gümrük Tarifesi uygulanması şart koşulmuştur. 1970 yılında kabul edilen Werner Raporu ve 1989 yılında imzalanan Delors Raporu'nda ekonomik ve parasal birlik tanımlaması en açık şekilde yer almaktadır (Steinherr, 1994). Bu raporlara göre ortak ekonomi ve tek para politikası, kurulacak ve bağımsız hareket edecek merkezi bir Avrupa Merkez Bankası Sistemi ile yürütülmeli ve fiyat istikrarı da bu banka eliyle sağlanmaya çalışılmalıdır (Samsar, 2003). 17 Şubat 1986'da Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, Lüksemburg ve Portekiz tarafından, 28 Şubat 1986'da ise Danimarka, İtalya ve Yunanistan tarafından imzalanan Avrupa Tek Senedi ile Avrupa Topluluklarını kuran Antlaşmalar kapsamlı bir biçimde değişikliğe uğramıştır (<http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=105>, 10.03.2013). Nihayet 1992 yılında kabul edilen Maastricht kriterlerinin amacı, Avrupa Birliği üyesi ülkelerin ortak para birimi kullanması için benzer para politikaları uygulamaları için gerekli olan kuralları hayata geçirmektir.

1998 yılında kurulan Avrupa Merkez Bankası Ocak 1999'da Avro'yu tedavüle sokarak on bir ülkenin ortak para birimi yapmıştır. Ortak ekonomi politikaları ve para birimi uygulaması ile sermayenin dolaşımı ve gelişimi hız kazanmıştır. Özellikle Avrupa Birliği'nin ortak parası olan Avro, Birlik için tarihi bir önem taşımaktadır. Bu gelişme bir bakıma Avrupa'nın 1958'den beri istediği tek büyük pazar amacına doğru atılan adımların başarıyla sonuçlandırıldığına da bir göstergesidir (Erçel, 1997; Doğru, 2006).

BİR EKONOMİK ENTEGRASYONA DÂHİL OLMANIN AVANTAJLARI VE DEZAVANTAJLARI

Kişi başı geliri düşük, yani refah düzeyi düşük, küresel risklilik düzeyi yüksek ve reyting kuruluşlarının yatırım yapılabilir ülkeler kategorisine sokmadığı birçok az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülke, ekonomik bir topluluğa dâhil olarak hem küresel yatırım yapma algısını pozitif yöne çevirip yabancı yatırımcıyı ülkelere çekmek istemekte, hem de topluluk sınırlarında serbest emek ve sermaye dolaşımından yararlanarak işsizliğini diğer topluluk üyesi ülkelere ihraç etmeye çalışmaktadır. Ayrıca bu ülkeler yatırımları için yetersiz olan iç tasarruflarını topluluk üyesi ülkelere düşük faizlerle karşılayarak zenginleşmenin arayışları içine girmektedirler (Krugman, 2009). Ancak çoğunlukla topluluk üyesi ülkeler arasında ticaretin serbestleşmesi, kısa ve orta vadede iktisadi açıdan zayıf olan ülkelerin aleyhine işlemektedir. Çünkü faktör donatım teorisine göre gelişmiş ülkeler yüksek katma değerli ürünlerde göreceli üstünlüğe sahiptir. Geçmiş deneyimlere bakıldığında bölgesel ekonomik toplulukların kısa ve orta vadede genelde gelişmiş ülkelerin lehine, gelişmekte olan ülkelerin de aleyhine sonuçlar ortaya çıkardığı görülmektedir. Bunun en temel nedeni de topluluk üyelerinin aralarındaki gümrük duvarlarının yıkılması sonucunda, sermaye ve yüksek teknoloji üstünlüğünü elinde bulunduran gelişmiş ülkelerin düşük maliyetle ürettikleri yüksek katma değerli ürünlerini gelişmekte olan ülkelere ihraç etmeleri ve karşılığında işlenmemiş hammadde ya da yarı işlenmiş düşük katma değerli ürünleri ithal etmeleridir (Seyidoğlu, 2003).

Topluluk üyesi ülkeler arasında uygulanan özel düzenlemeler ve katı uygulamalar refah artışı sağlayacağı yerde refah düzeyini daha da kötüleştirebilmektedir. Örneğin, 1960'larda Latin Amerika'daki ülkeler arasında bir dizi bölgesel anlaşma ve düzenlemelere gidilmişti. Amaç, Latin Amerika ülkeleri arasındaki ticari bariyerleri yıkarak, büyüme ve sanayileşmeyi ayağa kaldırmaktı. Serbest Ticaret Bölgelerinden (Andean Paktı ve LAFTA örneği) ortak pazara kadar geniş bir yelpazede çeşitli düzenlemeleri içeren bu serbest ticaret anlaşmaları tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu başarısızlığın iki nedeni vardır: Birincisi, serbest ticaretin kapsamı dar tutulmuş ve sadece "ürün-ürün" tabanlı bir serbestlik öngörülmüştü. Benzer durum 1996 yılından sonra Gümrük

Birliğine dâhil olan Türkiye'nin de başına gelmiştir.² İkincisi de, üçüncü ülkeler için yüksek gümrük tarifeleri öngörülmüştü. Ancak Birlik üyesi ülkeler Birlik dışında kalan ülkelere göre yüksek maliyetli üretim yaptıkları için beklenen refah artışı asla sağlanamamıştır (Melo ve Dhar, 1992: 34). Örneğin Meksika, Şili, Bolivya ve hatta Brezilya ve Arjantin için Amerika ile tesis edilecek her türlü güven ve iktisadi birliktelik ortamı yabancı yatırımcılar nezdinde Latin ülkelerine yatırım yapma algısında pozitif etki yaratacaktı. Bu beklentiden hareketle Meksika Devlet Başkanı Carlos Salinas 1993 yılında Amerika Başkanı H. W. Bush'a Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşmasını-NAFTA-kurmayı teklif etmiştir (Krugman, 2009: 37). Amacı, NAFTA'yı AB gibi bölgesel bir güç yapmaktır. Ancak NAFTA projesi beklentilerin çok altında kalmış, asla bir AB alternatifi olamamıştır.

Latin deneyiminden çıkarılacak sonuç, ekonomik birliğin her alanda tam serbest olması gerektiği ve Türkiye'nin Gümrük Birliği örneğindeki gibi bazı ürünlere açık bazılarında kapalı olmaması gerektiğidir. Ayrıca aynı ürünü üretme maliyetlerinin bölge sınırlarında çok fazla farklılık göstermemesi gerekmektedir. Örneğin Almanya'nın saat başına işgücü verimliliği Yunanistan'ın %60 üzerinde olduğu düşünüldüğünde (Ersel, 2012) Almanya'nın Yunanistan'a karşı karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahip olması kaçınılmaz olmaktadır. Bu maliyet farklılıkları emek, sermaye, doğal kaynaklar ve teknoloji ile kapatılamadığı zaman, ülkelerden bazılarının cari işlemler dengesinde sürekli açık vermesine bazılarının ise sürekli cari fazla vermesine yol açacaktır. Bu dezavantajlarına rağmen gelişmekte olan ülkelerin bir ekonomik entegrasyona dâhil olmalarının arkasındaki gerçek, bölgesel entegrasyonun altyapı ve eğitim gibi alanlarda üye ülkelere sağladığı avantajlardır. Bu avantajlar uzun vadede beşeri ve sosyal sermaye artışları ile ekonomiye katkı sunmaktadır (Melo ve Dhar, 1992: 34-36).

Bölgesel ekonomik entegrasyonun kapitalist gelişim üzerine etkilerini, AB'ye 2004 yılında toplu halde katılan sekiz Orta ve Doğu Avrupa ülkesi üzerinden analiz edebiliriz. Birliğe katılım öncesi ve sonrası durumlarını ticaret hacimleri üzerinden karşılaştırarak orta vadede pozitif ya da negatif yansımalarını ölçmemiz mümkündür. Ticaret (ithalat+ihracat) hem bir ülkenin sıhhat hem de hastalık reçetesi gibidir. Ayrıca toplam çıktı ile birlikte kapitalizmin en temel göstergelerindendir. Çünkü ticaret, geçimlik miktarın üzerinde meta satmak için yani daha çok zenginleşmek için (burjuvazi sınıf özelliği) üretim yapıldığını göstermektedir. Ticaret dengesi de üretim yöntemleri ve teknolojik gelişmişlik düzeyi ile hâsılanın sektörel dağılımı hakkında fikir verdiği için ülkeler adına oldukça önemli bir göstergedir. Tablo 2'de sekiz CEE ülkesinin Birliğe katılım öncesi ve katılım sonrası AB 27 ve gelişmiş sekiz AB üyesi ülke ile yaptığı AB-içi ticaretin sonuçları gösterilmektedir. Tabloya göre, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Slovakya'nın AB 27 ülkeleri ile yaptıkları AB-içi ticarete, Birliğe katılım sonrasında dış ticaret dengelerinde gözle görülür şekilde iyileşme olmuştur. Polonya'da ise sınırlı bir iyileşme olmuştur. Estonya, Litvanya, Slovenya ve

² Bu anlaşma ile Türkiye'nin işlenmiş tarım ürünlerindeki rekabeti kaybolmuştur.

Letonya'nın ise Birliğe katıldıktan sonra dış ticaretinin kötüleştiği görölmektedir. Çek Cumhuriyeti ticaret dengesini kendi lehine %100 geliştirirken, Estonya %600 kendi aleyhine kötüleştirmiştir. Kısacası, dört ülkenin ticaret dengesi iyileşirken, diğer dört ülkenin kötüleşmiştir. Yine, CEE ülkelerinin AB'nin gelişmiş sekiz ekonomisi ile olan ikili ticaretlerinde ortaya çıkan durum daha farklı bir tablo ortaya koymamaktadır. Birliğe katılım sonrası yedi yılda gerçekleştirilen 64 tane ikili ticaretin 38 tanesi CEE ülkelerinin aleyhine 26 tanesi de lehine gerçekleşmiştir. Almanya, Avusturya ve Hollanda ile yapılan AB-içi ticaretin büyük ölçüde üyelik öncesi duruma göre kötüye gittiği, İşpanya, İtalya İsveç ve kısmen de İngiltere ile yapılan ticaretin ise üyelik öncesine göre daha iyiye gittiği görölmektedir. Bu ülkelerden Polonya, Slovenya ve Letonya hemen hemen tüm AB-içi ticaretlerinde dış ticaret açığı vermiştir (bkz. Tablo 1).

Ayrıca Tablo 2 yakın dönemde krize giren gelişmiş AB ülkelerinin neden İtalya, İşpanya ve kısmen İngiltere, Fransa ve eğer tabloya alsaydık Yunanistan, olduğunu çok net anlatmaktadır. Bu ülkeler gelişmekte olan ülkeler ile aralarındaki gelişmişlik farkına rağmen bu süre zarfında sürekli dış ticaret açığı vermeyi sürdürmüşlerdir. Ancak Almanya, Avusturya ve Hollanda'ya baktığımızda ikili ticarete daima fazlalık verdiklerini rahatlıkla görebiliriz.

Tablo 2: CEE ve Gelişmiş AB ülkeleri Arasındaki Ticaret Dengesi (Milyon Avro) (Katılım Öncesi ve Sonrası Karşılaştırmalı)

		AB 27	Alm.	İsp.	Fran.	İta.	Hol.	Avus.	İsv.	İng.
Çek Cumhuriyeti	2000-03	4100	900	-17	-230	-600	400	460	-50	810
	2004-10	8050	1150	642	1220	300	-1625	22	410	1680
Estonya	2000-03	-366	-250	-27	-80	-150	-13	-31	34	42
	2004-10	-1800	-742	-20	-64	-171	-130	-48	94	-33
Macaristan	2000-03	4521	2822	56	213	-813	688	61	550	441
	2004-10	6125	1092	989	352	614	-689	-711	65	1671
Litvanya	2000-03	-1266	-332	-32	-61	-131	-53	-44	-24	263
	2004-10	-2828	-685	-38	-130	-233	-195	-111	-28	167
Polonya	2000-03	-5013	244	-660	-1422	-2400	-33	-322	-139	-51
	2004-10	-4857	-5714	171	480	-1003	-2428	-614	242	2147
Slovakya	2000-03	1100	200	-243	-118	298	165	463	-28	-63
	2004-10	3285	-78	428	742	580	300	309	257	837
Slovenya	2000-03	-1512	343	-152	-523	-742	-54	-190	-28	-6
	2004-10	-1714	72	-214	119	-980	-312	-899	13	157
Letonya	2000-03	-580	-622	-42	-62	-203	-7	-45	-33	366
	2004-10	-1714	-928	-6	82	-274	-90	-107	-20	226

Notlar: Koyu yazılanlar bölgesellik hipotezinin geçersiz olduğu verileri göstermektedir. Veriler belirtilen aralıktaki yıllık ortalamalardır. 2000-2003 katılım öncesi, 2004-2010 ise üyelik sonrası verilerdir. Polonya krizden sonra 2010'da AB 27 ile olan ticaretinde ilk kez fazla vermiştir.

Kaynak: www.ebrd.com ve www.data.worldbank.org veri tabanından elde edilen bilgilerle yazar tarafından hesaplanmıştır.

CEE ÜLKELERİNİN AB KATILIMI SONRASI “ÜRETİM KAPİTALİZMİNE” GEÇİŞ DURUMLARI

CEE ülkeleri 1990’ların başında merkezi planlamayı terk ederek kapitalizm yolculuklarına “geçiş ekonomileri” olarak başlamışlardır. Bu sekiz ülkenin hepsi de 1989-1993 arasında kapılarını dış dünyaya açmış ve kapitalist sisteme eklenmeye çalışmıştır. AB’ye üye olmadan önceki ve sonraki kişi başı gelirlerini yani refah seviyelerini ³ karşılaştırdığımızda; tüm ülkelerin reel kişi başı gelirlerini %35-75 arasında arttırdıklarını görüyoruz. Bu ülkeler arasında toplumsal refahını en fazla arttıran ülke %75 ile Estonya olurken, en az arttıran ülke ise %34,5 ile Macaristan olmuştur (Tablo 3). O halde kişi başına reel gelirden katılımdan sonra %35 ve üzerinde artış meydana gelmiştir. Toplam reel çıktıdaki değişime baktığımızda ise, bu ülkelerin katılım öncesi döneme göre reel çıktılarını %30-80 arasında arttırdığını Tablo 3’ten görebiliriz. Bu süreçte toplam çıktıyı en fazla arttıran ülke Estonya olurken, en az arttıran ülke de Macaristan olmuştur. Bu iki ülke kişi başı gelirden de birinci ve sonuncu sıralarda yer almıştır. Reel hâsıla artışlarının muhtemel sebepleri arasında uzun dönem doğal üretim düzeylerinde zaten var olan pozitif yönlü trendin yanı sıra AB’ye girdikten sonra elde edilen serbest ticaret hakları, ülkelerin çektiği doğrudan yabancı yatırımlar ve finansman koşullarının katılım öncesi döneme göre daha da iyileşmesi gelmektedir (Karşılaştırmalar için bkz. Tablo 3).

Tablo 3: AB Üyeliği Öncesi ve Sonrası Reel Gelirler (USD)

Ülke	Kapitalizme Geçiş Yılı ^d	Reel kişi başı gelir ^a (\$)			Toplam reel çıktı (milyar \$)		
		1989-2003 ^b	2004-2010	Artış Oranı (%)	1989-2003	2004-2010	Artış Oranı (%) ^c
Çek Cum.	1993	5257	7100	35,1	54	74	37,0
Estonya	1991	3717	6503	75,0	5	9	80,0
Macaristan	1989	4243	5705	34,5	44	57	29,5
Litvanya	1991	3130	5375	71,7	8	12	50,0
Polonya	1990	3130	5337	70,5	145	223	53,8
Slovakya	1993	5035	7668	52,3	27	41	51,9
Slovenya	1992	8912	12652	42,0	18	26	44,4
Letonya	1991	3266	5284	61,8	12	18	50,0

Notlar: a. Kişi başı gelir sabit fiyatlarla hesap edilmiştir. b. Yıllık ortalamalardır. c. Küresel krizden dolayı büyüme oranları ile çalışmak çok fazla anlam ifade etmemektedir. d. Kapitalizme geçiş yılları Kitov (2008) çalışmasından alınmıştır.

Kaynak: www.data.worldbank.org veri tabanından elde edilen bilgilerle yazar tarafından hesaplanmıştır.

Doğrudan yabancı yatırımların AB’ye girişle birlikte artmaya başladığı, hatta Macaristan’da bu yatırımların GSYİH’nin %50’sine ulaştığı, ancak 2008-2009 Küresel Finans Krizi ile birlikte bu yatırımların sektöre uğradığı Tablo 4’ten

³ İktisadi refah şu şekilde tarif edilmektedir: Gelir bölüşümünde bir zümre veya sınıfın mevcut maddi durumunu bozmamak şartıyla ülkedeki kişi başı gelirin reel olarak artmasıdır (Ügener, 2006: 248).

rahatlıkla görölmektedir. Çek Cumhuriyeti yabancı yatırım çekme noktasında katılım öncesine göre %18 daha da kötüdür. Yabancı yatırımlardaki artış toplam hâsıla ve kişi başı gelir artışlarına paralellik arz etmemektedir. Özellikle Macaristan'ın yabancı yatırımları muazzam ölçüde artarken, hâsıla ve kişi başı gelir artışı düşük kalmıştır. Ancak Estonya'nın hem yabancı yatırımlarının hâsılaya oranı katılım sonrası yedi yılda %90 düzeyinde artmış hem de kişi başı gelir ve reel üretimde bu sekiz ülkenin başını çekmiştir. Fakat yabancı yatırımlar tek başına bu ülkelerin refah artışını açıklamaya yetmemektedir.

Tablo 4. AB 'ye Üyelik Öncesi ve Sonrası Doğrudan Yabancı Yatırımlar (% GSYİH)

Ülke	1989-2003	2004-2010	Artış Oranı	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
CZE	5,56	4,55	-18,11	4,54	9,32	3,87	6,09	3,04	1,51	3,50
EST	5,77	11,10	92,40	8,03	21,16	10,63	12,56	7,42	9,90	8,01
HUN	5,6	13,91	148,39	4,20	6,91	17,35	52,05	46,85	2,65	-32,64
LVA	3,92	4,49	14,47	4,63	4,45	8,35	8,05	4,03	0,36	1,54
POL	2,27	3,94	73,57	5,03	3,39	5,82	5,56	2,83	3,02	1,93
SVK	2,88	3,33	15,48	5,42	3,93	6,04	4,00	3,30	-0,04	0,63
SVN	1,55	1,70	9,68	2,46	1,51	1,67	3,24	3,55	-1,31	0,78
LTU	2,97	3,59	20,78	3,43	3,97	6,12	5,16	4,38	0,34	1,71

Not: CZE, EST, HUN, LVA, POL, SVK, SVN, LTU kısaltmaları sırasıyla Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Litvanya, Polonya, Slovakya, Slovenya, Letonya ülkelerini temsil etmektedir.

Kaynak: www.data.worldbank.org veri tabanından elde edilen bilgilerle yazar tarafından hesaplanmıştır.

CEE ülkelerine ait refah göstergelerini açıkladıktan sonra bu ülkelerin AB'ye girerek kapitalizm yolculuklarında nereden nereye geldiklerini görmek için özel sektörün toplam ekonomik aktiviteler içindeki payına ve demografik yapıda da şehir ve kırsal nüfus oranlarına ve ücretli kesime bakmak gerekecektir. Üretim kapitalizmindeki gelişmenin en belirgin özelliği, özel sektörün toplam üretim içindeki payının artması, özel sektöre verilen kredi artışlarına paralel olarak özel sektörün toplam istihdam içindeki payının artması ve ücretli çalışan topraksız şehirli nüfusun artmasıdır. CEE için Tablo 5'te bunu açıkça görmekteyiz. Bu ülkelerin AB'ye girmeden önce yaklaşık %47-57 aralığında olan özel sektörün üretim içindeki payı, 2004 yılından sonra yıllık ortalama %65-80 bandına çıkmıştır. Bu gösterge bile tek başına bu ülkelerin AB'ye girerek kapitalistleşme yolculuklarına hız verdiklerini göstermektedir. Başka bir ifadeyle, AB'nin bir katalizör görevi gördüğünü ortaya koymaktadır.

Tablo 5: AB'ye Üyelik Öncesi ve Sonrası Özel Sektörün Ekonomik Hayattaki Ağırlığı

Ülkeler	Özel Sektör Üretiminin GSYİH içindeki Payı(%)		Özel Sektöre Verilen banka kredilerinin GSYİH'ya Oranı(%)		Özel sektör istihdam oranı(%)		Sanayi Sektörü İstihdam Oranı(%)		Ticaretin GSYİH içindeki Payı(%)	
	1989-2003	2004-2010	1989-2003	2004-2010	1989-2003	2004-2010	1989-2003	2004-2010	1989-2003	2004-2010
Çek Cum.	57,7	80,0	50,7	35,8	52,4	70,0	37,4	40,0	85,3	128,7
Estonya	54,0	80	22,3	66,5	55,6	74,5	26,9	24,5	110,9	125,5
Macaristan	59,3	80	31,3	51,95	79,2	79,1	34,1	32,5	79,1	129,5
Letonya	46,7	70	34,9	75,1	68,1	76	22,1	17,8	70,5	82,6
Litvanya	52,0	75	14,6	45,2	NA	NA	22,2	20,1	96,4	106,7
Polonya	57,3	75	23,3	30,3	60,7	71	31,7	29,2	42,6	69
Slovakya	55,7	80	37,5	36,4	54,1	75	29,9	29,5	108,1	150,3
Slovenya	47,0	65	32,1	48,1	46,1	69	36,8	37,1	116,0	128,2

Kaynak: www.ebrd.com ve www.data.worldbank.org veri tabanından elde edilen bilgilerle yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 5'e göre özel sektöre verilen krediler katılım öncesinde yıllık ortalama %20-50 arasında iken, katılımdan sonra bu oran ortalama %35-75 olmuştur. Bu oranlar devletin kredi piyasasındaki ağırlığının nispi olarak kırıldığını, ancak Letonya, Litvanya ve Estonya hariç diğer ülkelerde özel sektör kredilerinin önemli miktarda artmadığını göstermektedir. Yine aynı tabloya göre ticaretin GSYİH içindeki payı katılımdan önce ortalama %80-115 arasında değişirken, bu oran katılımdan sonra %150'ler düzeyine çıkmıştır. Bu da bu çalışmanın başından bu yana vurguladığımız gibi bir Birliğe üye olmanın en büyük avantajının ticaretten faydalanmak ve yeni pazarlara hiçbir engel olmadan girmek olduğunu kanıtlamıştır. Her ne kadar, ticaret dengesi yukarıda anlatıldığı gibi, dört ülkenin lehine diğer dört ülkenin aleyhine gelişmiş olsa da, salt ihracat rakamlarına baktığımızda tüm ülkelerin katılım öncesine göre ihracatlarını en az üç kat arttırdıklarını görürüz (Tablo 6). Ticaretini en az arttıran Estonya, en çok arttıran ülke ise Letonya olmuştur.

Tablo 6: İhracat Değer Endeksi (2000=100)

Ülke	1989-2003	2004-2010	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
CZE	102,93	372,29	237,49	269,28	327,10	421,91	504,22	387,99	458,03
EST	89,69	251,09	154,61	201,39	252,85	287,10	323,97	235,09	302,61
HUN	91,60	293,16	197,99	224,55	268,38	340,07	385,72	295,10	340,33
LVA	101,25	389,44	214,56	276,60	329,68	444,83	541,64	411,10	507,70
LTU	114,04	455,31	261,68	332,61	398,20	482,52	663,71	461,86	586,62
POL	101,79	395,50	236,68	282,46	349,69	442,19	536,36	429,54	491,61
SVK	100,55	422,59	232,95	268,12	351,79	491,53	595,96	469,82	547,99
SVN	106,51	291,73	187,03	220,33	265,79	344,26	389,24	298,57	336,89

Kaynak: www.ebrd.com ve www.data.worldbank.org veri tabanından elde edilen verilerle yazarın kendi hesaplamalarıdır.

Tüm bu göstergelere karşın, bu ülkeler AB'ye girerek üretim kapitalizmi yolunda ivme kazanmıştır demek için henüz erken sayılır. Zira sanayi sektörü

istihdam oranı temel kapitalizm göstergelerinden biridir. Buna göre katılımdan önce ve sonra sanayi sektörü istihdam oranında artış olmadığı gibi düşüş yaşayan ülkeler bile olmuştur. Sanayi sektörü istihdam oranları tarım ve hizmetler sektöründeki oranlarla karşılaştırıldığında geçen sürede düşüş meydana geldiği görülmektedir. Tarım sektörü istihdam oranlarında yedi yıllık süreçte meydana gelen ortalama %2-5'lik azalmanın ise hemen hepsi hizmetler sektörüne kaymıştır (bkz. Tablo 7).

Tablo 7: Sektörel İstihdam ve Üretim Oranları (%)

Ülke	Tarım sektörü istihdam		Sanayi sektörü istihdam		Hizmetler sektörü istihdam		Tarımsal üretim		Sanayi üretimi		Hizmet üretimi	
	2003	2009	2003	2009	2003	2009	2003	2010	2003	2010	2003	2010
CZE	5	3	39	39	56	58	3	2	36	38	61	60
EST	6	4	33	31	61	64	4	NA	28	NA	68	NA
HUN	6	5	33	31	61	64	4	4	30	31	66	65
LVA	14	9	27	25	59	66	4	4	22	22	74	74
LTU	18	9	28	27	54	64	5	4	32	28	63	68
POL	18	13	29	31	53	56	4	4	30	32	66	65
SVK	6	4	38	38	56	58	5	4	35	35	61	61
SVN	8	9	37	33	54	57	2	2	35	32	62	66

Not: NA bulunmayan verileri göstermektedir.

Kaynak: www.data.worldbank.org veri tabanından elde edilen verilerle yazarın kendi hesaplamalarıdır.

Tablo 6'da ülkelerin ihracat değer endeksleri yer almaktadır. 2000 yılını 100 ile ifade ederek oluşturulan ihracat değer endeksine göre katılım öncesinde 100 civarında olan endeks değerleri katılımı birlikte iki katından fazla artarak 200'leri aşmıştır. İhracat 2004-2010 arasında sürekli artış göstermiştir. Bu da gösteriyor ki, bu ülkelerde ticaret kapitalizmi ivme kazanmıştır. CEE ülkeleri aynı zamanda AB 27 ülkeleri için de yeni pazarlar oldukları için ihracat değer endeksi yanında ithalat değer endeksi de ciddi oranlarda artış göstermiştir. Ticaretin GSYİH içindeki payı değerlendirildiğinde, AB'ye katılımın ticaret kapitalizmini kamçılacağı söylenebilir. Ancak bu süreçte kapitalist üretim modelinin yapısal bir dönüşüm yaşadığını iddia etmek mümkün görünmemektedir. Çünkü her ne kadar özel sektörün toplam hâsıla içindeki payı %10-15 düzeyinde artmış ve özel sektör istihdam oranı da toplam istihdamın %70'ler seviyesine çıkmış olsa da tarımsal üretimin toplam hâsıla içindeki payı, tarımdaki istihdam oranı ve bankacılık sektöründe kamunun payı hala AB ortalamasının çok üstündedir.

Tablo 8'de şehirleşme oranı ve ücretli kesimin toplam çalışanlar içindeki payı yer almaktadır. Üretim kapitalizmi beraberinde şehirleşme oranının da artmasına neden olmaktadır. CEE ülkeleri tam anlamıyla kapitalist bir üretim dönüşümü yaşamadığı için şehirleşme oranları 2010 yılında 2003 ile aynı oranlarda kalmıştır. Kapitalizmin bir diğer önemli göstergesi olan ücretli ve maaşlı kesimin toplam çalışanlar içindeki payında da geçen süreçte anlamlı bir farklılaşma olmadığı tablo 8'den açıkça görülmektedir. Buna rağmen artan üretim hacminin nedenleri yukarıda açıklanmıştır. İlave olarak, bu ülkelerin verimliliklerinde

herhangi bir artış olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü özel sektör üretiminin GSYİH içindeki payı ve özel sektör istihdam oranı katılım öncesi ve sonrasında birbirine oldukça yakın oranlarda artmıştır (bkz. Tablo 5, sütun 2 ve sütun 4).

Tablo 8: Şehirleşme Oranı ve Ücretli Kesimin Toplam Çalışanlar İçindeki Payı

Ülkeler	Şehirleşme oranı (%)		Ücretli ve maaşlı kesimin toplam çalışanlar içindeki payı	
	2003	2010	2003	2010
Çek Cum.	73,7	73,5	82,3	83,2
Estonya	69,4	69,48	91,1	91,9
Macaristan	65,62	67,9	86,7	87,5
Letonya	66,76	67,08	79,1	87,9
Litvanya	68,04	68,16	87	88,6
Polonya	61,58	61,26	72,7	77,3
Slovakya	56,24	56,68	90	84,3
Slovenya	50,02	48,3	86	83,8

Kaynak: www.ebrd.com ve www.data.worldbank.org veri tabanından elde edilen verilerle yazarın kendi hesaplamalarıdır.

Kapitalistleşen ve ekonomilerini dışa açan CEE ülkelerinin borsalarında işlem gören yerli ve yabancı şirket sayısı ve işlem hacmi artmaktadır. Bunun yanı sıra, artan dış açlıkla beraber ekonominin AB çapasına kavuşmasını fırsat bilen yabancı finans kurumları finansal doyum noktasına henüz ulaşmayan bu ülkelere özel bir ilgi göstermektedirler. Aynı şekilde yabancı banka sayısında da artış olmuştur. AB'ye giriş gerçekten bu ülkelerin kapitalistleşmesinde bir çapa rolü görmüş ise kamu kesiminin bankacılık sektöründeki toplam varlıklarının da tam üye olduktan sonra azalması gerekmektedir. Tablo 9, borsa kapitalizasyonunu, kamu kesiminin bankacılık sektöründeki payını ve yabancı banka sayısını göstermektedir. Tabloya göre, bu ülkeler finans alanında kapitalizmin tüm özelliklerini göstermektedirler. Bankacılık sektöründe kamu kesimini ağırlığı %5'in altına inmiş görünmektedir. Sadece Polonya, Slovenya ve Macaristan'da devletin bankacılık sektöründeki ağırlığı hala %5'in üzerindedir. Bu da CEE ülkelerinde devlet bankacılığının ekonomideki ağırlığının azalmış olmasına rağmen hala devam ettiğini göstermektedir.

Tablo 9: Yabancı Banka Sayısı, Borsa Kapitalizasyonu ve Kamu Kesimi Payı

Ülkeler	Banka Sayısı ^a (Yabancı Banka)		Kamu bankalarının toplam varlıklar içindeki payı (%)		Borsa Kapitalizasyonu ^b (% GSYİH)	
	2003	2010	2003	2010	2003	2010
Çek Cum.	45 (23)	37 (20)	44,83	2,50	20,49	31,30
Estonya	12 (4)	14 (12)	7,80	0,00	27,16	33,45
Macaristan	40 (22)	39 (27)	38,49	6,10	16,05	30,70
Letonya	34 (13)	25 (14)	5,60	4,20	5,76	10,80
Litvanya	15 (4)	14 (6)	36,69	0,00	10,15	24,70
Polonya	78 (30)	64 (54)	48,48	19,50	8,93	44,10
Slovakya	26 (14)	26 (15)	41,80	1,00	7,18	8,60
Slovenya	33 (5)	22 (7)	37,37	12,60	17,53	26,20

Notlar: a. Parantez içindeki değerler yabancı banka sayısını göstermektedir. b. Borsa kapitalizasyonu, halka açık ve borsada işlem gören şirketlerin değerlerinin GSYİH'ye oranıdır.

Kaynak: www.ebrd.com ve www.data.worldbank.org veri tabanından elde edilen verilerle yazarın kendi hesaplamalarıdır.

Yabancı banka sayısında ise katılımı birlikte Estonya ve Polonya hariç diğer tüm CEE ülkelerinde anlamlı bir artışın olmadığı görülmektedir. Bunun nedeni birçok aday ülkede yabancı banka kontrolünün sağlanmış olmasıdır. Ancak özellikle Estonya ve Polonya'da yabancı banka sayıları sırasıyla %200 ve %80 oranında artmıştır. Borsa kapitalizasyonu ise tüm ülkeler için 2010 yılında 2003 yılına göre en az %50 artmıştır. Bu artışın en temel nedeni bu ülkelerin dışa açıklık düzeylerinin artmış olması ve yabancı yatırımcıların bu ülkelere olan ilgilerinin de dışa açıklıkla beraber artmış olmasıdır (bkz. Tablo 3 ve Tablo 5). Ayrıca artan kapitalizasyon borsada işlem gören şirket sayısında ve şirket değerlerinde artış meydana gelmesine yol açmıştır. Ancak buna rağmen kapitalizasyon hala %50'nin altındadır, yani düşük değerlidir.

SONUÇ

Bu çalışmada 1 Mayıs 2004 tarihinde Avrupa Birliği'ne tam üye olan eski Sosyalist Blok Ülkelerinin üretim kapitalizmine geçip geçmediği özel sektör itişli makroekonomik verilerle karşılaştırmalı olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Üretim kapitalizminin belirleyicileri Mehmet Altan'ın *Kapitalizm Bu Köye Uğramadı* kitabından ve Sabri F. Ülgener'in kapitalizm tanımından yola çıkarak saptanmıştır. Belirlenen bu değişkenler özel sektörün toplam ekonomik aktiviteler içindeki payı, yani toplam hâsıla içindeki ve toplam istihdamdaki payı, şehirleşme oranı, ücretli ve maaşlı çalışanların toplam çalışanlara oranı, ticaret hacmindeki değişim, borsa kapitalizasyonu, yabancı banka sayısı, kamunun reel ve finans sektöründeki payı, toplam hâsılının sektörel dağılımı, sanayi sektörü istihdam oranındaki değişim, bankaların özel sektöre kullandığı kredilerin toplam krediler

içindeki payı, reel gelirden artış ve doğrudan yabancı yatırımlarda gözlenen değişimdir.

Elde edilen sonuçlara göre, 2004 yılındaki üyelik anlaşması CEE ülkelerine artan bir ticaret imkânı tanımış ve CEE ülkeleri ticaret kapitalizmi ile zengin olma çabası içine girmişlerdir. Ancak üretim kapitalizmi ve finans kapitalizmi kültürünün, katılım öncesi döneme göre tüm sektörlerde kendini yeterince gösteremediği sonucuna varılmıştır. Özellikle sanayi ve hizmetler sektörü meta üretimi yapılan sektörlerdir ve bu sektörlerde katılım öncesi ile sonrası arasında büyük bir değişiklik görünmemektedir. Altan'ın (1994) da dediği gibi "kapitalist üretim tarzı" sermaye birikimi ve toplumsal yapının dönüşümü ile ancak gerçekleştirilebilir. CEE ülkelerine bu toplumsal dönüşümü ve gerekli sermaye birikimini sağlamak için daha uzun zaman gerekmektedir. Ayrıca bu süreç AB'ye üye olmuş tüm CEE ülkelerini aynı şekilde etkilememiştir. Ancak toplumsal üretim düzeylerine baktığımızda bu ülkelerin artık tarım toplumu özelliklerini göstermediklerini de rahatlıkla söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Alim, A. (2006). *Küreselleşme, sermaye birikimi ve demir çelik sektörü*. http://www.peyamaazadi.org/foto/PdfDosyaları/Globalizm_Sermaye.pdf (06. 05. 2012).
- Altan, M. (1994). *Kapitalizm bu köye uğramadı*. İstanbul: AFA Yayıncılık.
- Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (ABGS), <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=105> (10.03.2013).
- Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD), <http://www.ebrd.com> (10.03.2013).
- Avrupa Komisyonu, <http://ec.europa.eu> (06.05.2012).
- Barbarosoğlu, F., ve Karatepe, D. (2009). 60'lı yıllarda Türkiye'ye planlamadan bakış. *Ege Academic Review*, 9 (1): 261-289.
- Doğru, B. (2006). Uluslararası piyasalarda parite değişimlerinin Türkiye'deki döviz kuruna etkisinin araştırılması. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dünya Bankası Veritabanı, <http://www.data.worldbank.org> (06.05.2012).
- Erçel, G. (1997). Avrupa Finans Piyasaları ve Türk Mali Kurumları Üzerindeki Etkileri, JP Morgan Konferansı, 23-25 Ekim 1997, İstanbul, Türkiye.
- Ersel, H. (2012). *Kriz, verimlilik artırma gereği ve Türkiye*. http://www.radikal.com.tr/yazarlar/hasan_ersel/kriz_verimlilik_arttirma_geregi_ve_turkiye-1082210 (06.05.2012).

Keyder, Ç. (2008). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. 13. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kitov, I. O. (2008). *Modelling the transition from a socialist to capitalist economic system*. <http://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/0811/0811.1182.pdf> (06.05.2012).

Krugman, P. (2009). *The return of depression economics and the crisis of 2008*. New York: W.W. Norton & Company.

Melo, J. D. ve Dhar, S. (1992). *Lessons of trade liberalization in Latin America for economies in transition*. World Bank Policy Research Working Paper No.1040 http://www.wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/1992/11/01/000009265_3961003170315/Rendered/PDF/multi0page.pdf (06.05.2012).

Portes, J. ve French, S. (2005). *The impact of free movement of workers from central and eastern Europe on the UK labour market: early evidence*. Department for Work and Pensions Working Paper No. 18 <http://campaigns.dwp.gov.uk/asd/asd5/WP18.pdf> (02.02.2014).

Samsar, A. (2003). *Optimal para alanı teorisi çerçevesinde Türkiye analizi*. Uzmanlık Yeterlilik Tezi. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara.

Sayar, A. G. (2000). *Osmanlı iktisat düşüncesinin çağdaşlaşması*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası iktisat teorisi ve politika*. Geliştirilmiş 15. Baskı. İstanbul: Güzem Yayınları.

Schumpeter, J. (1966). *Kapitalizm, sosyalizm ve demokrasi*. (Çev. T. Akoğlu) İstanbul: Varlık Yayınları.

Steinherr, A. (1994). *Thirty years of European monetary integration from the Werner Plan to EMU*. London: Longman.

Terzi, N. (2009). Güney Doğu Avrupa'da finansal küreselleşme ve gelişimi. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 11 (40), 1-14.

Ülgener, S. F. (2006a). *Zihniyet, aydınlar ve izmler*. İstanbul: Derin Yayınları.

Ülgener, S. F. (2006b). *Makaleler*. İstanbul: Derin Yayınları.

Yayın Geliş Tarihi: 22.06.2012
Yayına Kabul Tarihi: 03.07.2013
Online Yayın Tarihi: 20.03.2014

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 15, Sayı: 4, Yıl: 2013, Sayfa: 625-647
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

KONUT TERCİHİ VE SOSYO-MEKÂNSAL İLİŞKİLERDE KÜLTÜREL SERMAYENİN ROLÜ: KORU SİTESİ VE OR-AN SİTESİ ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN BİR KARŞILAŞTIRMA¹

Aysu KES ERKUL*

Öz

Bu makalede Ankara'daki sitelerde yaşayan bireylerin konut ve yer seçimi ile mekânsal tercihlerini belirleyen faktörler incelenmektedir. Bu bağlamda Ankara'da kent merkezindeki mahallelerden kentin yeni gelişme alanlarında bulunan site şeklindeki yeni yerleşimlere doğru yaşanan hareketliliğin bireylerin tercihleri ile olan ilişkisine odaklanılmaktadır. Söz konusu tercihlerin incelenmesinde Pierre Bourdieu'nün Sermaye Kuramı'nda tanımladığı kültürel sermaye kavramı kullanılmıştır. Araştırmanın verileri Ankara'nın önemli site projelerinden olan Or-An ve Kuru Sitelerinde yapılan derinlemesine görüşmelerle toplanmıştır. Bu verilerin analizi bireylerin gerek konut seçimlerinde gerekse kentsel mekânla olan ilişkilerinde yaşam boyu edindikleri kültürel sermayenin önemli etkisi olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu iki sitede yaşayan bireylerin tercihlerinde ve sosyo-mekânsal ilişkilerinde görülen farklılaşma, homojen bir olgu gibi görünen siteleşme sürecinin gerçekte kültürel sermaye bağlamındaki farklılaşmadan etkilenecek farklı algı ve pratiklere yol açabildiğini ortaya çıkartmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pierre Bourdieu, Sermaye Türleri, Kültürel Sermaye, Konut Tercihi, Ankara.

THE ROLE OF CULTURAL CAPITAL IN HOUSING PREFERENCES AND SOCIO-SPATIAL RELATIONS: A COMPARISON OF KORU SİTESİ AND OR-AN SİTESİ²

Abstract

In this article, the factors effecting the housing and spatial preferences of individuals living in the 'site' developments in Ankara are examined. In that context, it is focused on the mobility from the neighborhoods in central Ankara towards the new developments in the new growth areas, in terms of its relationship to the individual preferences. In the analysis of these preferences, Pierre Bourdieu's concept of cultural capital as defined in his Theory of Capital was utilized. The data for this research was

¹ Bu makale yazarın "Ankara'da Kent İçi Hareketlilikte Konut ve Yer Tercihinin Aktör-Yapı Dinamikleri" başlıklı doktora tezinden (Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010) üretilmiştir.

** Öğr. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, aysukes@hacettepe.edu.tr

² This article is derived from the author's doctoral dissertation titled "Agent-Structure Dynamics of Housing and Place Preferences in Urban Mobility in Ankara" (Hacettepe University, Graduate School of Social Sciences, 2010).

collected through in-dept interviews conducted in two main development projects in Ankara, namely Or-An Sitesi and Koru Sitesi. The analysis of data shows the significant effect of cultural capital accumulated throughout the individuals' lives. On the other hand, the differentiation of preferences and socio-spatial relations between the residents of these two places reveals the fact that this process of mobility to live in 'site' developments is not a homogenous phenomenon as widely discussed. On the contrary, it is affected by the differentiation in cultural capital accumulations and lead to different perceptions and practices.

Keywords: *Pierre Bourdieu, Forms of Capital, Cultural Capital, Housing Preferences, Ankara.*

GİRİŞ

Bu makale Ankara'da yaşayan bireylerin konut ve yer seçimi davranışlarını şekillendiren faktörleri ele almaktadır. Kentte yaşayan bireylerin kent içerisindeki hareketlilikleri kentsel tabakalaşma ve kentin gelişimi açısından belirleyici süreçlerdir. Bireylerin tercihleri kent içerisinde sosyal mekânın şekillenmesinde doğrudan rol oynamaktadır. Bu bağlamda kentte yaşayan bireylerin kent mekânıyla kurdukları ilişkinin anlaşılması açısından tercihlere dayalı davranışların çözümlenmesi gerekmektedir. Kentte yaşayan bireylerin mekânla kurdukları ilişkide konut tercihi ana eksenlerden birini oluşturmaktadır. Ancak bu konu genellikle sosyal ayrışmayı pekiştiren yapısal eşitsizliklerin gölgesinde kalmaktadır. Bu nedenle konut tercihinin kentsel bağlamı içinde incelenmesi gerekmektedir.

Birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de konut anlayışı son 30 yılda önemli oranda değişmiş ve kabaca 'siteleşme' olarak tanımlayabileceğimiz bir süreç başlıca eğilim haline gelmiştir. Kentin konut alanlarını tanımlamada kullanılan mahalle kavramı giderek ortadan kalkmakta ve beraberinde kendine has sosyo-mekânsal yapıları ve ilişkileri de götürmektedir. Keyder'in de belirttiği gibi konut alanlarında gelişmenin yönü kentin eski bölümlerindeki mahallelerden yeni kurulan semtlere doğru gitmeye başladı (2009: 181). Bu yeni yerleşimlerin öne çıkan ortak özelliklerinin başında çevrelerinden gerek fiziki gerekse sosyal olarak ayırıcı sınırları olması ve bu sınırlar içerisinde görece homojen bir yaşam tarzı sürdürülmesidir. Ayata'nın da belirttiği gibi Türkiye'nin kent planlamasında giderek artan biçimde bir norm haline alan bu siteler 'sınırları net bir biçimde belirlenmiş, özel inşaat şirketleri ve ya konut kooperatifleri tarafından inşa edilmiş ve tüm hizmet olanaklarını kendi bünyeleri içerisinde sağlayabilen konut kompleksleridir' (2005: 39). Bu siteler içerisinde eğitimden alışverişe birçok hizmetin sunuluyor olması, buralarda yaşayan kent sakinlerinin kentin geri kalanıyla olan ilişkilerini azaltmakta hatta bazı durumlarda tümüyle kopartmaktadır. Bu durum da site yaşamının tek düze ve homojen bir yapıda olduğu görüşünü destekleyen bir tartışma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özellikle üst ve orta sınıfların kent merkezinden kaçışını Chicago ve Sydney gibi kentlerde yaşanan banliyöleşme sürecine benzeten Öncü'ye göre ise bu süreç söz konusu sınıfların yaşadıkları kent merkezinin kirliliğini, kalabalığını ve gürültüsünü keşfetmeleri ile birlikte yeni evler ve temiz çevre arayışına girmeleri ile yakından ilişkilidir (2007: 87-88). Ancak bu taleplerin hangi süreçlerle ve faktörlerle oluştuğu, hatta oluşmakla kalmayıp tercihlerin hayata geçirilmesi yoluyla nasıl davranışlara dönüştüğü sorusu tam olarak aydınlatılmamıştır. Bu nedenle siteleşme kavramının kentsel mekân ve bu mekândaki sosyal ilişkiler bağlamında incelenmesi kentleri şekillendiren ve şekillendirecek olan dinamikleri anlamak açısından önemlidir.

Bu araştırmada kentte yaşayan bireylerin konut ve yer tercihlerini belirleyen karmaşık etkenlerin incelenmesi için bu tercihler farklı sermaye türleri üzerinden analiz edilmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi kentte yaşayan bireylerin konut tercihine bağlı olarak kent içerisinde yer değiştirme süreçleri farklı etkenlere dayanmaktadır. Bu etkenleri birbirinden ayırarak ayrı ayrı ele alabilmek ve söz konusu tercihlerde öncelikli etkenlerin neler olduğunu anlayabilmek için Bourdieu'nün sermaye kavramını farklı özelliklerine göre tanımladığı Sermaye Kuramı kullanılmıştır. Yöntemsel açıdan bu kuramın kullanılmasını ise yine Bourdieu'nün ünlü 'Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste' adlı eserindeki görüşleri ile açıklamak mümkündür. Bourdieu'ye göre aktörler yalnızca belirli bir zamanda sahip oldukları mülklerle tanımlanmazlar çünkü başlangıçtaki ve şu anki sosyal pozisyonları çok çeşitli ve istatistiksel olarak yoğun olan ilişkilere dayanır (1984: 109). Dolayısıyla bu kuram tercihleri hem çok yönlü hem de oluşum süreci bağlamında incelemeye olanak vermektedir. Sermaye Kuramı, Pierre Bourdieu tarafından kullanıldığı biçimiyle, bireylerin sahip oldukları sosyal çevre ve sosyal ilişkileri (sosyal sermaye), eğitim ve aile içi deneyimlere dayalı birikimi (kültürel sermaye) ve paraya çevrilebilen varlıkları (ekonomik sermaye) onların yaşamlarını belirleyen kaynaklar olarak belirlemektedir. Söz konusu sermaye türlerinin bireylerin konut seçimini nasıl etkilediğini araştırmak ve bu tercihleri oluşturan sermaye birikimlerinin biçimlenişini incelemek amacıyla Ankara'da kent merkezinden kent dışındaki sitelere doğru yaşanan hareketliliğin altında yatan konut tercihleri incelenmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın ana konusunu kültürel sermayenin bireylerin kent dışındaki sitelere taşınma yönündeki tercihlerinin oluşumu üzerindeki etkisinin araştırılması oluşturmaktadır. Bu bağlamda kentin iki ayrı gelişme bölgesini (Mesa Koru Sitesi ve Or-An Sitesi) tercih ederek buralara yerleşen kent sakinlerinin farklı sermayeler bakımından karşılaştırılmasına dayalı bir alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın sonuçları bu sermaye türleri arasında kültürel sermayenin öne çıkan başlıca sermaye türü olduğunu göstermektedir. Kültürel Sermaye bireylerin kentsel mekânla ilişkileri, kente dair beğenileri, kent içerisindeki hareketliliklerinde belirleyici olan öncelikleri ve kente dair algılarını oluşturan oldukça karmaşık bileşenlerin bir araya geldiği bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle bu makalede esas olarak bu sermaye türünün

çeşitli bileşenleri ile oluşumu ele alınmaktadır. Kentsel bağlamda kültürel sermaye bireyin yaşam boyu kent ve kentle kurduğu ilişkileri şekillendirmiş olan birçok bileşeni içermektedir.

BOURDIEU VE BİR SERMAYE FORMU OLARAK KÜLTÜREL SERMAYE

En genel anlamıyla maddi kaynaklardan oluşan varlıkları ifade eden sermaye kavramının kullanımı günümüzde sosyal bilimciler tarafından çeşitlendirilmiş ve genişletilmiştir. Bu bağlamda Pierre Bourdieu'nün Sermayeler Kuramı kavramın geniş kullanımının çatısını oluşturmaktadır.

Bourdieu'nün sermaye kavramını açıklarken kullandığı farklı sermaye formları, "Sermaye Formları" başlıklı kitap bölümünde (1986) ekonomik, sosyal, kültürel ve sembolik sermayeler olarak tanımlanmaktadır. Burada Bourdieu öncelikle "Sermaye" kavramını yeniden tanımlamaktadır. Bourdieu'ye göre sermaye kişisel ya da grupsal bir temelde kullanıldığında sosyal enerjiyi objeleştirmeye imkân sağlayan, farklı formlarda biriktirilmiş emektir (1986: 241). Calhoun'a göre ise Bourdieu'nün algıladığı sosyal yaşamın arkasındaki motive edici güç ayrıcalık, kar, güç, varlık vb. peşinde koşmaktan kaynaklanır. Sermayeler ise insanların bu arayışta kullandıkları kaynakları ifade etmektedir (1993: 70). Diğer yandan, sosyal dünyanın Bourdieu tarafından "birikmiş tarih" olarak tanımlanmasıyla da farklı sermaye türlerinin farklı araçlarla biriktirilişini ve nesilden nesle aktarımını da incelemek mümkün olmaktadır (Calhoun, 1993: 67). Yukarıda sıralanan dört sermaye formundan üç tanesi olan ekonomik, sosyal ve kültürel sermayeler Bourdieu tarafından bireyin toplumdaki pozisyonunu belirlemeleri açısından ön plana çıkartılmaktadır (1986: 243).

Bourdieu'nün çalışmalarında ekonomik sermaye kavramı büyük ölçüde sermaye kavramının genel tanımına uygun olarak gelir düzeyi ve belirli tüketim araçlarının sahipliği üzerinden incelenmektedir. Calhoun'a göre ekonomik sermaye esas olarak derhal ve doğrudan paraya çevrilebilen sermaye olmasıyla kültürel ve sosyal sermayeden farklılaşmaktadır (Calhoun, 1993: 70). Diğer sermaye türlerinde görülen dolaylılık ekonomik sermayede görülmediğinden ölçümünde genellikle gelir düzeyi, ev, otomobil ve diğer gayrimenkuller gibi varlıklara bakılabilmektedir.

Bourdieu sosyal sermayeyi bireyin bir gruba üye olmasından kaynaklanan gerçek ve muhtemel kaynakların toplamı olarak tanımlamaktadır (1986: 248). Bu sermaye türü ekonomik sermayeye çevrilebilmektedir ve bir asalet titri olarak kurumsallaştırılabilir (Bourdieu, 1986: 248-249). Sosyal ağ ilişkileri bireysel ya da kolektif olarak sosyal ilişkiler kurmaya yönelik yatırım stratejilerinin ürünleridir ve bu ilişkiler uzun ya da kısa vadede doğrudan kullanılabilirler (Bourdieu, 1986: 249). Bireyleri sosyal sermaye bağlamında bir araya getiren olguların bazı örnekleri mahalleler, kulüpler, özel okullar, bazı spor dalları ve kültürel seremonilerdir (Bourdieu, 1896: 250).

Kültürel sermaye ise en genel anlamda aile içinde ve okulda edinilen eğitimsel yetkinlikler olarak tanımlanmaktadır. Bu yetkinlikler Bourdieu'nün tanımında da belirtildiği gibi kültürel olarak değer atfedilen zevk ve tüketim kalıpları olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tanımda okul eğitiminin, aileden alınan kültürel sermayenin üzerine kurulduğuna vurgu yapılmaktadır (Bourdieu, 1986: 244). Bu bağlamda kültürel sermaye, doğrudan eğitimle ilişkili olmayan ancak onunla yakından ilintili olduğu düşünülen tutum ve eğilimleri içermektedir (Harker, 1990: 87-88). Bourdieu'ye göre neye ya da hangi davranışa değer atfedileceğini belirleyen verili bir nedenden bahsetmek mümkün değildir, çünkü kültür bir bakıma keyfidir (LiPuma, 1993: 17). Bu noktada kültür ele alınırken üzerinde durulması gereken noktanın “keyfi bir anlaşma” olduğuna dikkat çekilmektedir ki bu da herhangi bir kültür ürününün aslında belirli bir nedene bağlı olmaksızın değer taşımasını ya da belirli bir sosyal sınıfla ilişkilendirilmesini açıklamaktadır. Başka bir deyişle bir tablo, bir zevk ya da bir akademik standart tarihsel tesadüfler sonucunda belirli bir sınıfla özdeşleştirilerek sembolik değerlerini kazanmışlardır. Kaldı ki ekonomik sermaye dağılımının kültürel düzeydeki rolü sembolik ayrıcalıklar hiyerarşisinin yaratılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Kültür ve sermayenin aralarındaki tek ilişki kültürel ayrıcalıkların (distinctions), ekonomik sermayedeki eşitsizliklerin yeniden üretilmesine ve ifade edilmesine yardım etmesidir (LiPuma, 1993: 29). İngiliz orta sınıf yerleşimleri üzerine çalışmalar yapan Paul Watt'a göre ise kültürel sermayenin bu iki yönü ayrı ayrı değerlendirilebilir. Bu bağlamda Watt kültürel sermayeyi okul eğitimine işaret eden ‘kurumsallaşmış kültürel sermaye’ ve aile içinde edinilen kültürel sermayeyi ifade eden ‘içselleştirilmiş/gömülü kültürel sermaye’ olarak iki alt başlıkta incelemektedir (Watt, 2009: 2879-2880). Buna ek olarak Bridge, içselleştirilmiş/gömülü kültürel sermayenin boş zaman ve perakende çevreleri yoluyla yeniden üretildiğini belirtmektedir (2006: 720).

BOURDIEU'DE SERMAYE, MEKÂN VE KONUT İLİŞKİSİ

Bourdieu “Site Effects” başlıklı kısa makalesinde toplumsal yapı ile fiziksel mekân arasındaki bulanık/flu ilişkiye değinmiş ve toplumsal pozisyon ile fiziki pozisyonun çakışmasının mekânın yapısını belirlediğini anlatmıştır (1999: 124-125).

Bourdieu'ye göre yer ya da mekân hem bir yer hem de görelî bir bakış açısıyla bir pozisyonudur. Toplumsal mekân ise bu pozisyonların bir araya gelişleriyle oluşan bir uzam olarak tanımlanmaktadır (1999: 124). Bourdieu'ye göre “çeşitli türdeki sermayelere sahip olmaktan kaynaklanan mekân üzerindeki iktidar, aktörlerin dağılımının yapısıyla, ürün ve hizmetlerinin dağılımının yapısı arasındaki ilişkinin şeklini alır” (1999: 124). Kaldı ki, objeleşmiş sosyal mekânın değeri bu ilişki çerçevesinde tanımlanır. Sonuç olarak en nadir ürünlerle onların sahiplerinin belirli bir mekânda konsantrasyonu (bir noktada toplanması) ile bunların tam zıttı mekânlar ortaya çıkar (1999: 125). Mekânı farklılaştıran da bu

mekanizmadır ve bu noktada “sembolik farklılaşma”ya dikkat etmek gerekir. Söz konusu sembolik farklılaşma ise, fiziksel mekân içindeki yapıların zihinsel yapılara ve tercih sistemlerine dönüşmesi ile ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle sosyal düzen (order) yapıları, sosyal mesafeyi onaylayan mekânsal mesafenin sonsuz biçimde tekrarlanması ile meydana gelir (1999: 126).

Bourdieu, sosyal mekânın objeleşmesi ve toplumsal uzamla çakışması konusunu ele alırken, mekânın benimsenmesinde (appropriation) yerleşmenin (lokalizasyonun) sağladığı kârlar konusuna da vurgu yapmaktadır. Ona göre objeleşmiş mekânın sağladığı kârlar “yerleşme kârları” biçimini alır ve iki sınıfa ayrılabilir. Bu sınıflardan ilki nadir ve arzu edilen kurum ve ürünlere yakınlıktan sağlanan gelirdir. Bu sınıfa dâhil örnekler eğitim ve sağlık kuruluşları ile kültürel kurumlar olabilir. İkinci sınıf gelirler ise pozisyondan ya da sıralamadan (rank) kaynaklanan gelirler ya da kârlardır. Bunlar “sembolik karar”dır ve örneğin prestijli bir adrese sahip olmakla sağlanabilir (1999: 126-127). Bourdieu bu noktada sermayelerin mekânın sahiplenilmesi açısından oynadığı rolü ortaya koymuştur. Bourdieu’ye göre mekâna hâkim olabilme (dominate), özellikle o mekânın dağıttığı yukarıda kârlar olarak belirtilen materyal ve sembolik ürünleri kendine mal edebilme yetisi sahip olunan sermayeye bağlıdır. Sermaye, istenmeyen insanları ve şeyleri belirli bir mesafede tutmayı mümkün kılarken aynı zamanda arzu edilen kişi ve şeylerin yakınlaştırılmasını sağlar.

Belirli bir mekânda fiziksel olarak bulunmak bu mekânın sembolik ve materyal gelirlerinden faydalanmak için yeterli olmayabilir. Bireyler buldukları mekânın gerekliliklerini yerine getirmek zorundadırlar. Bourdieu’ye göre bunun için belirli bir kültürel sermayeye sahip olmak gerekebilir ki bu kültürel sermayenin eksikliği mekânın ürünlerini benimsemeyi olduğu kadar buna yönelik teşebbüsü de engelleyebilir (1999: 128).

Bireylerin belirli bir mekânı seçme süreçlerinde konut belirleyici bir ürün olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bireyler için ev seçmek yukarıda da belirtildiği gibi sadece ekonomik sermayenin özellikleriyle tanımlanamayacak bir süreçtir. Bourdieu, Fransa’da konut piyasasının sosyal yapısını incelediği çalışmasında bu noktaya değinmiş ve bireyin ev almak, kiralamak ya da ev seçmek konusundaki tercihlerinin bir yandan sosyal olarak yapılandırılmış ekonomik eğilimlerle, bir yandan da bir araya getirebildikleri ekonomik kaynaklara bağlı olduğunu belirtmiştir (2005: 15). Bu bağlamda Bourdieu, konutu anlam yüklü bir ürün olarak tanımlamaktadır. Bourdieu’ye göre konut satın alınırken aktörlerin yaptığı tercih saf bir ekonomik bilinçle gerçekleşmez. Aksine, bu tercih sürecinde kullanılan ekonomik stratejiler aslında bireysel ve kolektif geçmişle kökten bağlıdır ve çoğu zaman da yeniden üretim stratejileri sistemi ile ilişkilidir. Kaldı ki kolektif bir yapılandırmanın ürünü olan konut alınıp satılırken karar vericiler izole ekonomik aktörler değil, aile ya da benzeri bir kolektiftir (2005: 16-17). Bu nedenle Bourdieu’ye göre ekonomik eğilimlerin ve özellikle de zevklerin dağılımının incelenmesi gerekmektedir (2005: 17). Bourdieu’ye göre materyal bir

ürün olarak konut, tıpkı giyimde olduğu gibi herkesin bakışına (gaze) açıktır. Konut sahibinin zevklerini açığa çıkartır ve böylece diğerlerinin onları zevkler uzamında bir noktaya yerleştirerek aynı zamanda sosyal uzamdaki yerlerini de belirlemelerini sağlar (2005: 19). Dolayısıyla, bir konutun satın alınması hem ekonomik hem de sosyal bir yatırımdır. Başka bir deyişle, biyolojik ve sosyal bir yeniden üretim projesidir (2005: 21). Bu nedenle konuta sade bir sermaye ürünü olarak yaklaşmak, konut alımını sadece bir ekonomik strateji olarak görmek onun aracı olduğu yeniden üretim stratejileri sistemini göz ardı etmek olur (2005: 20).

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu araştırma nitel araştırma tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Özellikle kültürel sermaye olgusu, aşağıda da açıklanacağı gibi çok çeşitli süreç ve deneyimlerle ilişkili olduğundan bu araştırmanın görüşülen kişilerin tüm yaşam deneyimlerini içine alacak derinlemesine görüşmelerle elde edilen verilerle gerçekleştirilmesi uygun görülmüştür. Bu teknik, içerdiği açık uçlu sorularla ve görüşmenin ek sorularla derinleştirilmesine olanak tanınması ile bireyin deneyimlerini ve algılayışlarını anlamaya en uygun araştırma tekniği olarak görülmektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi bu araştırmanın verileri Ankara'nın önemli konut alanlarından olan Or-An Sitesi ve Kuru Sitesi'nde yapılan derinlemesine görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Bu iki yerleşim yerinin kentin farklı gelişme alanlarında yer alması ve farklı dönemlerde yaşanan kent içi hareketliliği göstermeleri gibi özellikleri verilerin karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmesiyle iki konut alanında yaşanan süreçler arasındaki benzerlik ve farklılıkların ortaya konmasını sağlamıştır. Ankara'nın siteleşme süreci bakımından birbirine benzer olarak düşünülen bu iki yerleşimin ayrışması noktasında özellikle tercihlere dayalı farklılaşmanın anlaşılması açısından kültürel sermaye birikimlerinin karşılaştırılması önem taşımaktadır.

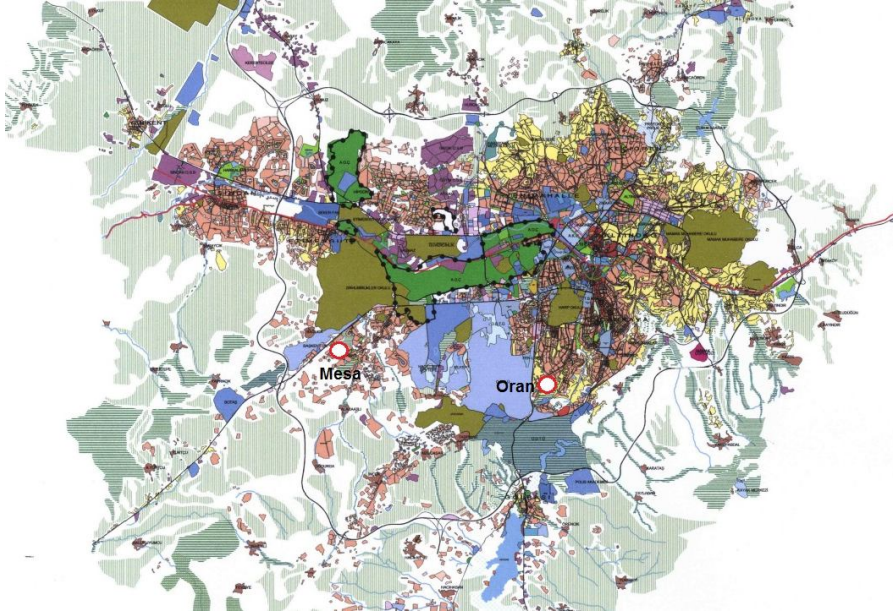
Araştırma alanlarından ilki olan Or-An Sitesi Ankara'nın ilk site projesidir. Bu yönüyle Ankara'da yaşanan siteleşme sürecinin başlangıcının anlaşılması açısından önem taşımaktadır ve bu nedenle araştırmaya dâhil edilmiştir. İkinci araştırma alanı olan Kuru Sitesi ise Ankara'nın sitelerden oluşan başlıca gelişme alanlarından biri olan Çayyolu bölgesinde örnek bir proje olarak dikkat çeken sitelerin başında gelmektedir. Ayrıca bu site çevresindeki yoğun yapılaşmaya rağmen bütüncül olma özelliğini korumaktadır. Bu yönüyle de Çayyolu bölgesinde yer alan en tipik site örneklerinin başında gelmektedir. Bu özelliklerine ek olarak bu iki site Ankara'nın konut alanı anlayışının siteleşmeye doğru evrilişinin de ilk örneklerini oluşturmaktadırlar. Bu nedenlerle bu siteler Ankara'da yaşanan kentsel hareketliliği ve bu hareketliliğin altında yatan tercih süreçlerini analiz etmek için uygun birer araştırma alanı oluşturmuştur. Bu iki sitenin Ankara kenti içindeki konumu Harita 1 ve 2'de gösterilmiştir.

Harita 1: Mesa Koru Sitesi ve Or-An Sitesi'nin Konumu

Kaynak: Google Maps, <http://maps.google.com> (17.03.2013).

Harita 2: Ankara Güncel Arazi Kullanım Haritası (2006)

Kaynak: Ankara Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı (2006). "Ankara 2023 Nazım İmar Planı Plan Açıklama Raporu". <http://www.ankara.bel.tr/ankara-buyuksehir-belediyesi-nazim-plan/> (17.03.2013).

Örneklem Seçimi ve Veri Toplama Yöntemi

Yukarıda da belirtildiği gibi nitel araştırma tekniği kullanılarak gerçekleştirilen bu çalışma kapsamında veriler Or-An ve Kuru Siteleri'nde uzun yıllardır yaşayan toplam otuzbir kişi ile yapılan derinlemesine görüşmeler ile toplanmıştır. Bu görüşmelerin 16'sı Kuru Sitesi'nde, 3 erkek ve 13 kadın site sakini ile yapılmıştır. Or-An Sitesi'nde görüşme yapılan 15 site sakinin ise 7'si kadın 8'i erkektir.

Görüşme yapılan kişilere ulaşmada kartopu tekniği kullanılmıştır. Or-An Sitesi'nde ilk olarak mahalle muhtarından Or-An Sitesi'nde uzun yıllardır yaşayan kişilerin iletişim bilgileri istenmiş ve bu kişiler arasından kabul edenlerle ilk görüşmeler yapılmıştır. Daha sonra bu kişilerden araştırmacıyı diğer site sakinlerine yönlendirmeleri istenerek diğer site sakinlerine ulaşılmıştır. Kuru Sitesi'nde ise ilk görüşmecilere araştırmacının mevcut sosyal ağları kullanılarak ulaşılmış, daha sonrasında yine kartopu tekniği ile diğer site sakinlerine ulaşılarak görüşmeler yapılmıştır. Bu örneklem tekniğinin kullanılmasının başlıca nedeni site yaşamının da ayırıcı özelliklerinde birisi olan güvenlik olgusudur. Site sakinleri herhangi bir referans ya da randevu olmaksızın kapılarını çalan kişilerle görüşmeyi kabul etmemektedirler. Hatta Kuru Sitesi'nde her binanın girişinde bulunan güvenlik görevlileri ilgili site sakinin onayı olmadan yabancıların binaya girişine izin vermemektedir. Bu nedenlerle söz konusu sitelerde yaşayan kişilerle görüşebilmek için muhtarın ya da tanıdıkları bir diğer site sakinin referans olması gerekmektedir. Dahası bu kişiler kendi yaşamları konusunda bilgi vermekte çekimser davranma eğiliminde olduklarından birçoğu görüşme öncesinde araştırmanın konusu ve içeriğiyle ilgili bilgi almak istemişlerdir. Tüm bu nedenlerle araştırma için en uygun örneklem seçme yönteminin kartopu tekniği olduğuna karar verilmiştir.

Yapılan derinlemesine görüşmelerde site sakinlerine tercih ve beğenilerinin yanı sıra kentsel hareketliliği belirleyen etkenlerin anlaşılmasına yönelik sorular sorulmuştur. Bu bağlamda bireylerin ekonomik, sosyal ve kültürel sermaye birikimlerini oluşturan etkenlerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Öte yandan bu sermaye türlerine ilişkin birikimlerin site sakinlerinin konut ve yer seçimlerini ne şekilde belirlemiş olabileceği sorgulanmıştır. Bu nedenle sorular bireylerin yaşamları boyunca sahip oldukları kentsel deneyimleri çeşitli yönleriyle ele alacak biçimde geliştirilmiştir. Araştırmanın konusu bağlamında kültürel sermaye yaşam tarzının oluşumu ve bu oluşum üzerinden kentsel hareketliliğe dair tercihlerin şekillenmesi noktasında ele alınmıştır. Bu noktada kültürel sermaye iki düzeyde değerlendirilmiştir. Bunlar Kurumsal kültürel sermaye ve İçselleştirilmiş/Gömülü kültürel sermayedir (Watt, 2009: 2879-2880). Kültürel sermayenin bu iki boyutu aşağıdaki şekilde operasyonel hale getirilerek incelenmiştir.

Kurumsal Kültürel Sermaye

Kurumsal kültürel sermayenin başlıca bileşenini okulda alınan eğitim oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra bilgi birikimi yaratan geçmişteki konut geçişleri, daha önce yaşanan konut ve yerlere dair algılar ile geçmişte aile ve yakın çevre içinde deneyimlenmiş etkinlikler ve kültürel pratiklerin bileşimi kentsel bağlamda kurumsal kültürel sermayeyi oluşturmaktadır.

İçselleştirilmiş/gömülü Kültürel Sermaye

Kültürel sermayenin ikinci boyutu olan içselleştirilmiş/gömülü kültürel sermaye bireylerin kurumsal kültürel sermayeleri ekseninde hayata geçirilen ve güncel olarak yaşam tarzı tercihlerine yansıyan birikimi ifade etmektedir. Dolayısıyla bu sermaye türü araştırmanın çerçevesi içinde halen devam eden kültürel pratikler ve boş zaman etkinlikleri, tüketim kalıpları, alışveriş merkezlerine bakış ve boş zaman tüketimi tercihleri, yaşanan çevrenin algılanışı, Ankara'nın genelinde kullanılan ve beğenilen mekânlar ile kaçınılan yerler gibi verilerden hareketle incelenmiştir.

Verilerin Analizi

Nitel araştırma tekniğinin başlıca veri toplama araçlarından olan derinlemesine görüşme tekniği ile elde edilen verilerin analizinde temel nitel veri analizi teknikleri kullanılmıştır. Görüşme yapılan kişilerin izni alınarak ses kayıt cihazına kaydedilmiş olan tüm görüşmeler çözümlenmiş ve sonrasında cevaplar yukarıda sözü edilen bileşenler esas alınarak gruplanmıştır. Her bir bileşene dair cevaplar genel olarak değerlendirildikten sonra ortaya çıkan sonuçları destekleyen alıntılar gerekli görülen yerlere eklenmiştir.

KORU SİTESİ VE OR-AN SİTESİ'NDE YAŞAMIN KÜLTÜREL SERMAYE BOYUTU

Kurumsal Kültürel Sermaye Bileşenlerinin İncelenmesi

Bireylerin sahip olduğu kültürel sermayenin okul eğitimine ve aile içi deneyimlere dayalı olan yönünü içeren kurumsal kültürel sermaye birikimini ortaya çıkartmak amacıyla görüşülen kişilere hem kendilerinin ve eşlerinin hem de ebeveynlerinin eğitim durumları sorulmuştur. Koru Sitesi'nde yapılan görüşmelerde bireylerin anne-baba eğitim durumlarına bakıldığında annelerin eğitim durumunun ilkokuldan üniversiteye kadar yayılan bir çeşitlilik göstermekteyken babalarının eğitim durumlarının lise ve üniversite ağırlıklı bir eğilim olduğu görülmektedir. Or-An Sitesi sakinlerinin ailelerinin eğitim profiline bakıldığında ise bu ebeveynler arasında eğitim durumu okuryazarlık seviyesinde olanlar önemli yer tutmaktadır. Özellikle annelerin çok sınırlı düzeyde eğitilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Or-An Sitesi'nde yaşayan bireylerin ailelerinin kurumsal sosyal sermayeleri bakımından Koru Sitesi sakinlerine göre görece dezavantajlı konumda oldukları anlaşılmaktadır.

Gerek Kuru Sitesi'nde gerekse Or-An Sitesi'nde yaşayan bireylerin kendilerinin ve eşlerinin eğitim durumlarına bakıldığında ise en düşük eğitim düzeyinin lise olduğu görülmektedir. Ayrıca özellikle Kuru Sitesi'nde lisansüstü eğitim görenlerin de önemli miktarda olduğu anlaşılmaktadır. Bu veriler bir arada değerlendirildiğinde günümüzde her iki sitede yaşayanlar kurumsal kültürel sermaye bakımından benzerlikler göstermekle birlikte, Or-An Sitesi sakinlerinin Kuru Sitesi'ndekilerin aksine bir önceki nesilden farklılık gösterdiği açıkça görülmektedir.

Kurumsal kültürel sermayenin bileşenlerinden olan geçmişteki konut geçişlerine bakıldığında ise her iki sitenin sakinleri arasında görülen temel farklılık Kuru Sitesi'nde yaşayanların benzer yollar izlemiş olmalarına karşın Or-An Sitesi sakinlerinin çok farklı konut alanlarından geçerek bugünkü konutlarına gelmiş olmalarıdır. Kuru Sitesi sakinlerinin kent içerisindeki hareketliliğine bakıldığında bu grubun önemli bir bölümünün Ankara'nın en eski konut alanları olan Kurtuluş, Cebece, Bahçelievler gibi bölgelerde yaşadıkdan sonra kentin gelişme eğilimlerini takip ederek Ayrancı, Kavaklıdere, Gazi Osman Paşa ve Yıldız gibi semtlere yönelindiklerini görmek mümkündür. Bu bağlamda bu grubun kentin prestijli konut alanlarındaki gelişimi takip ederek Kuru Sitesi'ne kadar geldikleri söylenebilir.

Or-An Sitesi'nde yaşayan bireylerin kent içerisinde yaşadıkları hareketliliğe bakıldığında ise Ayrancı, Bahçelievler, Abidinpaşa gibi birbirinden farklı özelliklere sahip mekânlardan geçerek Or-An Sitesi'ne yerleştikleri görülmektedir. Bu noktada önem kazanan bir diğer nokta ise Or-An Sitesi'nde görüşülen bireylerin burada yaşama sürelerinin ortalama 28 yıl olmasıdır. Görüşülen bireylerin çoğunluğu 25 yıldan uzun süredir Or-An Sitesi'nde yaşamaktadırlar. Dolayısı ile Or-An Sitesi'ne yerleştikleri dönemler Ankara kent merkezinde seçeneklerin görece sınırlı olduğu ve Or-An Sitesi'nin bu sınırlılığa cevap verme niteliği taşıdığı dönemlere rastlamaktadır. Bu nedenle burada yaşayan bireyler aşamalı olarak değil doğrudan Ankara'nın eski yerleşim yerlerinden Or-An Sitesi'ne geçiş yapmışlardır.

Kurumsal kültürel sermayenin oluşumu bakımından kent sakinlerinin geçmişte yaşadıkları mekânlarla ilgili algıları büyük önem taşımaktadır. Kuru Sitesi'nde yaşayanlara daha önce yaşadıkları semtlerle ilgili düşünceleri ve o semtlerdeki yaşantıyı nasıl hatırladıkları sorulduğunda öne çıkan özelliklerin kent merkezinde olmanın yanı sıra Kızılay ya da Tunalı Hilmi gibi belirli mekânlara yakınlık ile komşuluk ilişkilerinin ve apartman tarzı yaşamın getirdiği sosyal ortam olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi eğitim kurumlarına yakınlık da ailelerin yer seçiminde önemli rol oynamıştır. Hatta bu faktör belirli bir semte dair görüşlerin önüne geçebilmiş ve yer seçiminde ve yaşanan yerin algılanışında belirleyici olabilmektedir.

Şimdi Kolej'in orda oturduğumuz ev sobalı bir evdi... O dönemde işte ağabeyimin kolejde okuması, oraya yakınlığı dolayısıyla o semt uygundu o zaman. Ondan sonra işte ailenin bir takım birikimleriyle

falan o Necatibey'deki ev alındı... Kolejin orda otururken komşuluk bayağı çoktu. Gelenin gidenin haddi hesabı olmazdı çocukken hatırladığım kadarıyla. (K, 60, Ev Hanımı, Koru Sitesi, Villa).

Yukarıda da görüldüğü gibi Ankara'nın eski mahallelerinde komşuluk ilişkilerinin yoğunluğu birçok Koru Sitesi sakini tarafından vurgulanan bir özellik olmuştur. Özellikle komşular arasındaki yakınlık, dayanışma, teklifsiz gelip gitmeler gibi güven ve samimiyet site sakinlerinin en sık hatırladıkları ve bugünkü yaşantılarıyla sıkça kıyasladıkları olgulardır. Ankara'nın kent merkezinde bulunan ve yoğun olarak apartmanlardan oluşan semtlerde yaşamış olan bu bireylere göre günümüzde teknolojinin ilerlemesi ve 'zamanın değişmesi' artık bu tür ilişkilere olanak vermemektedir. Bu görüşün farklı yaş gruplarındaki bireyler tarafından benzer şekillerde vurgulanıyor olması ise ayrıca dikkat çekicidir. Bunun nedeni olarak Ankara kent merkezinde yaşayanların bu dönemde edindikleri bir ortak yaşam kültürünü hala hatırlıyor olmaları gösterilebilir. Diğer yandan kentsel yapıda özellikle konut alanlarının özelliklerindeki değişimler de eski ve yeni yerleşim yerleri arasındaki bu farklılaşmaya katkıda bulunmuştur. Apartmanların yan yana sıralandığı, yüz yüze ilişkilere daha çok imkân sağlayan mahalle türü konut alanlarından evlerin birbirlerine uzak olduğu, geniş yeşilliklerle bölünmüş alanları içerisindeki 10-15 katlı, güvenli ve asansörlü konut sitelerinde yapı yüz yüze ilişkilerin kurulmasını zorlaştırabilmektedir.

Çocukluğumun geçtiği yerde (Küçükesat) bir mahalle hayatı vardı... Zaten herkesin çocukluğunda öyle herhâlde bir mahalle hayatı olmuştu işte karşı apartmandakiler olurdu, yan apartmandakiler ve hep bir aradaydık. Çok sık birbirimizin evine gidip gelirdik. Çok sıkı komşuluk ilişkisi vardı. Ondan sonra o zamanlar bazı şeyler mesela teknoloji yeni yeni geliyordu. Mesela telefon yoktu, komşunun telefonunu kullanırdı. Ondan sonra herkesin evinde televizyon yoktu, televizyon izlenmeye gidilirdi... (K, 37, Ev Hanımı, Koru Sitesi, Villa).

Or-An Sitesi'nde yaşayanlar için de daha önce yaşanan yerlerle hafızalarında yer etmiş algılar ve deneyimler çok farklı değildir. Yine Koru Sitesi sakinlerinin ifadelerinde görüldüğü gibi mahalle ve apartman yaşantısı ve bunların getirdiği sosyal ortam belirleyici olmuştur. Aynı durum farklı kentlerde yaşayıp Ankara'ya gelen bireyler için de geçerlidir.

O zamanki komşuluk ilişkileri falan da bu zamankinden çok farklıydı. Anneler babalar çocuklarını sokağa bırakırlardı ama emin ellerde olduklarını bildikleri için bırakırlardı... Apartmanların bütün kapıları, dairelerin bütün kapıları açıktı. Komşular birbirlerinde yatar kalkardı. Birbirlerinde yemek yerlerdi. Yani muazzam bir komşuluk ilişkisi vardı. (E, 49, Özel Sektör-Emekli, Üniversite, Or-An).

Bugün sitelerde yaşayan bireylerin ebeveynleri ile yaşadıkları dönemlerde deneyimledikleri ve yaşam tarzını belirleyen faktörler kültürel sermayenin önemli

birer parçasını oluşturmaktadır. Bu bakımından Koru Sitesi'nde yaşayanların benzer deneyimler aktarmaları bugünkü yaşam tarzlarının benzerliğine dair önemli ipuçları vermektedir. Özellikle tiyatro, yazları deniz kıyısında tatil geçirmek ve sınırlı imkânlarla da olsa ailece bir restoranda yemek yemek gibi etkinliklerin bireylerin belleklerinde önemli yer tuttuğu anlaşılmaktadır.

Yemeğe giderdik evet. Benim babam meraklıydı dışarda yemeğe. Bizi sık sık dışarda yemeğe götürürdü. Tiyatroya da giderdik. İşte o zamanlar Ankara Sanat Tiyatrosu, Yeni Sahne falan, güzel oyunlar oynarlardı... Tatile de giderdik her yaz mutlaka tatile giderdik. Kamplara giderdik. Yani yazlığımız falan yoktu ama gerek de yoktu çünkü hep işte Marmaris, Alanya falan gibi yerlere giderdik yani (K, Öğretim Üyesi, Koru Sitesi, Villa).

Or-An Sitesi'nde yaşayan bireylerin mekânsal kökenlerinin çeşitliliği onların geçmişlerinde deneyimledikleri kültürel pratiklerin de çeşitlenmesine neden olmuştur. Özellikle kırsal yaşamın ağır bastığı ailelerde kültürel aktiviteler ile ekonomik aktivitelerin iç içe geçtiği, kentli ailelerde ise kültürel etkinliklerin ekonomik etkenlerin de rol oynamasıyla son derece sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır.

Annem yalnız okuryazar değildi. Her çeşit yazıyı okuyabilirdi. Yani o yazı uzmanı gibiydi. Hikâyeleri vardır. Küçüklüğümüzde annem yazdığı bütün hikâyeleri romanları okurdu. Hepimiz böyle heyecanla dinlerdik. Böyle sanatı seven, sanata yakın, sanat havası esen bir ailede babamın annemin bana gösterdiği desteği minnetle şimdi anıyorum (E, 80, Yazar, Üniversite, Or-An).

Ereğli'de ilkokula orda gittim, babamın okulunda. Ama yoğun bir köy hayatım var. Bağla bahçeyle uğraşırdım işte bağlarımız vardı. Elma bahçelerimiz vardı. Tarıma elverişli olan alanlarda da şeylerimiz vardı yani sebze gibi üretimlerimiz vardı. Koyun sürümüz vardı. Süt sağardık. Sonra daha ılık yörelerde tarlalarımız vardı. Daha sonra yani harmanda ekinde kısaca doğayla iç içe bir süre çocukluğumu yaşadım (E, 58, Memur, Üniversite, Or-An).

İçselleştirilmiş/ gömülü Kültürel Sermaye Bileşenlerinin İncelenmesi

Kültürel sermaye bireyin yaşamı boyunca çeşitli yollarla edindiği bir birikimi ifade ettiğinden özellikle okul dışında öğrenilen, aile içi tecrübeler ve yakın çevrede gözlemlenen tutum ve davranışlar kültürel sermayenin şekillenmesinde ve hayata geçirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle bireylerin konut tercihi, tüketim tercihleri, boş zaman etkinlikleri gibi yaşam tarzlarını oluşturan faktörlerin incelenmesinde geçmişten itibaren bu faktörler bağlamında yaşadıkları tecrübelerin bugünkü yaşamları ile kıyaslanarak ilişkilendirilmesi konut tercihi sürecinin analizinde önemli yer tutmaktadır.

Koru Sitesi sakinlerine ailece zaman geçirmek amacıyla yaptıkları ve iyi vakit geçirmek olarak düşündükleri etkinlikler sorulduğunda geçmişten getirilen alışkanlıkların büyük ölçüde devam ettiği görülmektedir. Öte yandan spor yapmak gibi bazı boş zaman etkinlikleri bireylerin hayatında önemli yer tutan yeni alışkanlıklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir boş zaman etkinliği olarak spor ve spor yapılan mekânlara dair tercihler ilerleyen bölümlerde detaylı olarak irdelenecektir.

Eğer yapabilirsek eş dost toplantılarımız oluyor ya da eğer yapabilirsek yemek yiyoruz. Eğer bize hazır bilet olursa ve eşimin çalışma ortamı uygun olursa işte tiyatro bale konser gibi şeyler hoşumuza gidiyor (K, 60, Ev Hanımı, Koru Sitesi, Villa).

Sinemaya gidiyoruz çocuklarla haftanın 1 ya da 2 günü onlarla yemek yiyoruz... Bizim büyük oğlan birazcık değişik tatlara merak saldı. Onu o yüzden tattırmak için değişik restoranlara gidiyoruz onlar keyifli oluyor. Belirli zamanlarda belirli şeyleri yapıyoruz onlarla. Genelde dedesiyle tiyatroya gidiyor dedesi çok sever tiyatroya gitmeyi (K, 37, Ev Hanımı, Koru Sitesi, Villa).

Or-An Sitesi'nde yaşayan bireylerin günümüzde gerçekleştirdikleri kültürel pratikler ve boş zaman etkinlikleri Koru Sitesi sakinlerinin aksine ailelerinden getirdikleri alışkanlıklar şeklinde değil, aksine neredeyse tümüyle bir kopuş şeklinde ortaya çıkmaktadır. Özellikle bir restoranda yemek yemek, spor ve tatil gibi etkinliklere bir önceki nesilde pek rastlanmamaktadır.

Emekli oldum spora başladım... Perşembe günleri Panora'da sinemaya gidiyoruz. Komşuyla Perşembe sinema günü yapalım dedik. O hafta hangi iyi film varsa ona gideceğiz... Ya da dışarıda yemeğe gidiyoruz. Tatil düzenliyoruz (K, Emekli Öğretmen, Üniversite, Or-An).

Gölbaşı'na ara sıra yemek yemek için gidiyoruz. Burada 2 tane yer var... Beypazarı'na gidiyoruz. Yani hafta sonları o şekilde geziyoruz. Yazın çok iyi geziyoruz biz... Her tarafa gidiyoruz... Buradan çıktık Adana zaten Adana'yı çok iyi biliyoruz. Adana, Hatay, Antep, Urfa, Mardin atlayarak gittik 6 şar gün kalarak... İşte Girne'ye gittik işte şimdi şeye Karadeniz'e gidiyoruz (E, 76, Emekli Bürokrat, Üniversite, Or-An).

Or-An Sitesi sakinlerinin boş zaman etkinliklerine bakıldığında tüketim odaklı etkinliklerden çok bireysel olarak yapılan ve kişisel gelişime yönelik kitap okuma ve öğrenmeye yönelik etkinliklerin ve hobilerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu durum genel olarak Koru Sitesi'nden farklı bir eğilimi ortaya koymaktadır.

Güzel vakit için... Bir şey var mesela ben okudum diyelim ki Ankara Üniversitesi'yle evvelki sene Gazi Üniversitesi'nin düzenlediği bir Türkçe ile ilgili bir kurultay düzenlenmişti Ankara Üniversitesi'nin. Mesela ben onu okudum basında hemen gittim 3 gün kurultaya katıldım. Dinleyici olarak ama dinliyorum çünkü ben Türkçe ile ilgileniyorum. Geçmişimde öğretmenliğim var. Türkçe şimdi neymiş, Türkçenin şimdiki mimarları ya da şimdiki hocalar bu konuda ne düşünüyor ben çok keyif alıyorum. Gittim onu dinledim. Geçen sene Gazi Üniversitesi'nde Ermeni iddialarıyla ilgili bir gene 2-3 günlük bir seminer vardı. Hem yurtdışından gelmiş insanların bildirileri vardı hem de başka üniversitelerdeki hocaların vardı. Onu gittim dinledim. Beni böyle şeyler çekiyor, ben bunlara gidiyorum (K, Emekli Öğretmen, Üniversite, Or-An).

Sonra her gün 1-2 saat bilgisayarla uğraşıyorum. Bilgisayara önce şeyle başladık oyunlarla başladık... Ondan sonra bir de internete girelim bakalım dedik şimdi de internete giriyoruz... Kitap okuyorum son zamanlarda antropolojiye merak sardım. Onunla ilgili kitap okuyorum (E, 74, Emekli Bürokrat, Üniversite, Or-An).

Ayata'ya göre site yaşamının belirleyici özelliklerinden birisi de tüketim kalıpları ve yaşam tarzıdır. Bu durum Ankara'da sayıları artan profesyonel, yönetici ve girişimci grupların sitelerde sürdürdükleri yaşam tarzlarının servet ve mülk gibi ekonomik sermaye göstergelerinin ötesinde tanımlanabilmesini sağlamaktadır (2005: 43). Bu bağlamda özellikle son yıllarda Ankara'nın kentsel yapısında önemli bir yer tutmaya başlayan alışveriş merkezleri ekonomik sermayenin yönlendirilişi bakımından belirleyici bir faktör haline gelmektedir.

Alışveriş merkezi Panora'yı çok seviyorum ben. Valla çok yakın sayılmaz ama yine gidişi rahat kolay Panora'ya gidiyorum ondan sonra hemen şurada Gordion açıldı o çok rahat. Ondan sonra Migros'u bakkal olarak görüyorum. Şurada bakkalımız ekmek bitince oraya gidiyoruz (K, 37, Ev Hanımı, Koru Sitesi, Villa).

Ankamall. Orayı severim. Ondan sonra işte yok Cepa'sı, şeyi Bauhaus. Ondan sonra Kızılay'a bazen işimiz düştükçe gidiyoruz. Çok fazla şehre inmeyi sevmiyoruz (K, 60, Ev Hanımı, Koru Sitesi, Villa).

Öte yandan Or-An Sitesi'nde yaşayanların alışveriş alışkanlıkları bağlamında ortaya çıkan tüketim kalıplarına bakıldığında mekânsal olarak çok daha geniş bir alana yayıldığı açıkça görülmektedir. Burada yaşayan bireyler kent merkezinde bulunan ve çoğunlukla Ankara'nın alışlagelmiş alışveriş alanları sayılan yerleri de en az yeni alışveriş merkezleri kadar kullanmaktadırlar.

Şimdi doğru Cepa, Armada, Panora gibi alışveriş merkezlerine gitmeyi daha çok seviyorum çünkü orada tuvalet var. Gitmek ihtiyacı doğunca tuvalet. Acıktıysan işte yemek katı. Market alışverişi

yapacaksan en sonda eve lazım olan sütü ekmeği de oradan alıyor gidiyorsun. Derli toplu böyle. Ama ben Kızılay'dan da alışveriş etmeyi seviyorum. Çünkü bu Panora'da, Cema'daki falan bütün mağazalar hep birbirinin kopyası. Bu mağazalarda birisinde ne varsa ötekinde de o var. Ama Kızılay'da farklı mağazalar var bu şeylerde olmayan ve çok güzel kazaklar var mesela kazak alırken gidip Kızılay'dan almayı tercih ediyorum... Kuyumculukla ilgili bir şey alacaksam, Ulus'a... Panora'daki kuyumcunun 6 milyar dediği şeyi ben oradan 1,5 milyara aldım. Yani bu kadar (K, Emekli Öğretmen, Üniversite, Or-An).

Koru Sitesi sakinleri için bir restoranda yemek yemek geçmişten gelen bir alışkanlık olmakla birlikte ailenin bir arada hoşça vakit geçirmesine araç olan bir boş zaman etkinliği olarak görülmektedir. Bu etkinlik için tercih edilen mekânlar ise tüketim tercihleri açısından önemli ipuçları vermektedir. Yeme-içme, alışveriş ve spor gibi birçok etkinlikte Çayyolu ve Bilkent bölgeleri ulaşım kolaylığı, çeşitlilik ve kalite gibi gerekçelerle tercih edilen bölgeler olmaktadır. Diğer yandan bu bölgelerde de tercih edilen restoranların Ankara'da uzun yıllardır faaliyet gösteren ve markalaşmış mekânlar olmaları dikkat çekmektedir. Ayrıca kent merkezinde bulunan 'klasik' olarak kabul edilebilecek belirli mekânlar, bazı Koru Sitesi sakinlerinin kent merkeziyle sınırlı da olsa ilişkilerini sürdürmelerini sağlamaktadır.

Spor yapıyorum yogaya gidiyorum mesela. Uzun zaman Sports International var Bilkent'te oraya üyeydik. Sonra Sportif'e üye olduk bu sene onu da bıraktık... Yani Bilkent civarı da hareketlidir bu bakımdan biliyorsun pek çok lokanta var filan var. Ya bu tarafa gidip geliniyor ya Bilkent civarında kalınıyor, genellikle öyle. Şehirde bir yerde yemeğe en son ne zaman gittik hatırlamıyorum valla (K, Öğretim Üyesi, Koru Sitesi, Villa).

Bizim Mülkiyeli olduğumuz için Mülkiyeliler Birliği var. Ondan sonra Sakarya'da bir iki restoran var işte Göksu falan gibi. Ondan sonra çiftlikte Merkez Lokantası var. Yani bunlar özellikle bizim ve bizim çevremizin tercih ettiği yerler (E, 53, Diplomat, Koru Sitesi, Daire).

Or-An Sitesi sakinlerinin tercih ettikleri mekânlara bakıldığında ise tıpkı alışveriş konusunda olduğu gibi yeme- içme, gezinti vb. etkinlikler için kentin farklı bölümlerini kullandıkları görülmektedir. Koru Sitesi'nde yaşayanların aksine Or-An Sitesi sakinleri kentsel mekânların kullanımında sınırlama yapmamakta, yeni ve eski mekânları bir arada kullanabilmektedirler.

Şu anda benim bir tek beğendiğim Ankara'da oh Allah'ım ruhumu dinlendirdim dediğim Park Fora var... Ya da aynı eski kaledeki Washington restoranı seviyorum yani... Eymir'e gidip orda bisiklete biniyorum. Ya da yerleşkeye gidiyorum ODTÜ yerleşkesine

yürüyorum, bisiklete biniyorum yürüyorum (K, 63, Özel Sektör-Emekli, Üniversite, Or-An).

Yaşadıkları konut çevresine dair görüşlerini anlatırken fiziki özelliklere vurgu yapan Koru Sitesi sakinleri, özellikle çevre düzenlemesi, yeşillik, temizlik ve sakinliğe vurgu yapmaktadırlar. Bu vurgunun ortaya çıkışında özellikle yurtdışında (Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa’da) beğenilen ya da özenilen konut alanlarına olan benzerliklerin payı olduğu dikkat çekmektedir. Ayata’ya göre de kentin algılanışında medya ve kişisel deneyimler ile elde edilen bilgiler çerçevesinde sürekli karşılaştırmalar yapılması önemli bir rol oynamaktadır (2005: 41, 54). Bu durum kentin ve yaşanan çevrenin algılanışında hem kurumsal hem de içselleştirilmiş kültürel sermayenin etkisini göstermektedir.

Yani muhit olarak bakarsam bir kere Mesa Sitesi çevre düzeni ve şehircilik anlamında çok düzgün pırıl pırıl bir site... Her yürüyüş yaptığımda hep bana yurtdışını hatırlatır bu çevrenin düzeni bahçeler bu yeşillikler (K, 48, Emekli Öğretim Görevlisi, Koru Sitesi, Villa).

Ben Amerika’da böyle orada öğrenciyken... Böyle orada bahçe içinde evleri görür heves ederdim. Yani böyle evim olsun diye. Sonra burada lojman, Emek’teki yerimiz güzeldi ama yine daireydi o da sonra lojman da daireydi sonraları bu fırsat çıktı karşımıza... Eşimde öyle bahçeyi evde büyümüş... (K, Öğretim Üyesi, Koru Sitesi, Villa).

Or-An Sitesi’nde ise fiziki ve yapılı çevreye yapılan vurgunun yerini ancak Or-An Sitesi’nin konumu itibari ile sahip olduğu doğal özellikler almaktadır. Parseller arasında kalan bahçeler, siteye bitişik ormanlık ve ağaçlık bölgeler, yakındaki Eymir Gölü ve özellikle de temiz hava gibi çevreye ilişkin özellikler bireylerin yaşadıkları çevreden memnun olmalarının başlıca nedenleri olarak dikkat çekmektedir. Örneğin bahçe katında arka bahçeye bakan bir dairede oturan bir site sakini evini şu sözlerle anlatmıştır:

Ben burada hem ormanda oturuyorum hem villada oturuyorum. İki tarafımda da orman var. Çıkıyorum ormanda yürüyorum. Hava temiz (K, 63, Emekli, Lise, Or-An).

Orman, doğa bizi çekiyor zaten. Sonra bahçemde bakın çam ağacı var. Hala ben hiç kanıksamış değilim, doymuş değilim. Şurada ben bir Pazar çayını içerken kızıma diyorum ki kaç insan bir çam ağacını seyrederek çayını yudumlayabilir... Bir tek beni buraya bağlayan ormana yakın bir yerde oturmak (K, Emekli Öğretmen, Üniversite, Or-An).

Güvenlik konusu Koru Sitesi’nde yaşayanların vurguladıkları bir diğer noktadır. Burada güvenlik kavramı iki boyutlu olarak karşımıza çıkmaktadır. İlki çeşitli önlemler ve hizmetler yoluyla sağlanan güvenlik, ikincisi ise çevrenin sosyal ve fiziki koşullarından kaynaklanan güvenlik olarak ifade edilmektedir. Başka bir

değişle Koru Sitesi sakinleri yaşadıkları mekânı kendilerini ayrı tuttıkları ve onlara tedirginlik veren toplumsal gruplardan izole edilmiş bir çevre olmasını görmekte ve bu nedenle de kendilerini güvende hissetmektedirler. Çağlar Keyder'e göre bu durum gelir dağılımının bozulmasının ve lüks tüketim ve hayat tarzlarının mekânsal olarak da ayrıştırılması talebinin bir sonucudur (2009: 186).

Or-An Sitesi sakinleri ise güvenlik konusunda da pek çok konuda olduğu gibi sitenin eski ve yeni durumlarını kıyaslamaktadır. Birçok site sakini ilk dönemlerde evlerinin kapılarını kilitlemeye bile gerek duymadıklarını ancak son dönemlerde sitenin etrafında artan yapılaşma ve kalabalıklaşmayla ilişkilendirdikleri hırsızlık vb. olaylardan tedirgin olduklarını belirtmişlerdir. Or-An Sitesi sakinleri de daha önceleri Koru Sitesi'ndekine benzer şekilde kendilerini ayrı tuttıkları toplumsal gruplarla artık karşı karşıya gelmeye başlamışlardır.

Ormana bile girdiğiniz anda mesela burada kimse yaşamazken ben tek başıma 20 sene her sabah abartmıyorum ormanda yürüdüm. Her sabah. Şimdi yürüyemiyorsunuz eskisi gibi değil. Doğadaki kedi köpekten korkmuyorum. Daha da büyük köpekler vardı her türlü hayvan vardı. Yani şu andaki genel havası, insanı, pisliği, insanın terbiyesi beni çok rahatsız ediyor (K, 63, Özel Sektör- Emekli, Üniversite, Or-An).

Şimdi daha orda inşaat başlayınca hırsızlık başladı. Burada mesela bizim binada da bir daire soyuldu. Burada hırsız mırsız akla gelecek bir şey değildi. Eski milletvekillerinin lojmanları olduğu zaman buraları çok güvenli yerlerdi. Oran Karakolu vardı. Polis gezerdi. Böyle bir güvenlik. Şimdi öyle değil. O karakol marakol kalktı. Zaten polis molis yok (E, 80, Yazar, Üniversite, Or-An).

Ankara'nın konut siteleri ile ilgili daha önceki çalışmalar özellikle üst gelir gruplarının siteleri tercih etmesinin kentin karmaşık ve düzensiz yapısından kaçış ile doğrudan ilişkili olduğunu göstermiştir. Özellikle 'düzene' verilen önemin orta sınıfa ait önemli bir özellik olduğunu vurgulayan Ayata'ya göre bu durum bireylerin kendileri ile başkalarının arasına mesafe koyma ve ayrışma arzusundan kaynaklanmaktadır (2005: 41). Bu sitelerde yaşamayı seçenler yaşadıkları yerin özellikleri kadar terk ettikleri kent merkezinin istenmeyen özelliklerinin de altını çizmektedirler. Tarhan'ın da belirttiği gibi kent site sakinleri tarafından 'karmaşık' ve 'pis' olarak algılanmakta, buna karşın site yaşamı 'temiz' ve 'düzenli' olarak tanımlanmaktadır (2006: 130). Koru Sitesi sakinleri açısından bu anlamda kaçınılan mekânların başında Ulus ve Kızılay gelmektedir. Bu durumun nedenleri sadece kirlilik, trafik ve düzensizlik vb. fiziksel faktörler değil, aynı zamanda kentin bu bölümlerinde karşılaşılabilecek birey ve gruplara atfedilen olumsuzluklardır.

Mesela Ulus'a gitmek istemem çünkü çok kalabalık kargacık burgacık ondan sonra sokaklar dar arabayı park edecek düzgün yer yok yani

arabayı rahat park edebileceğim yerleri tercih ediyorum Ankara'da. Sokakta rahat yürüyebileceğim... Kalabalık, insanların size bakışı... Ondan sonra yani bir bayan olarak rahat yürüyebileceğiniz yerler sokakta. Başka bir yerde yani Ankara'nın farklı bir kesiminde rahat yürüyemeyebilirsiniz (K,37, Ev Hanımı, Koru Villa).

Ulus bana göre bir kasaba ve nefret ediyorum. Yürüyen insanlardan nefret ediyorum. Kıyafetlerinden nefret ediyorum. Yani orası Ankara değil bana göre ve bazı hemen hemen hiç gitmediğimiz yerler var Altındağ gibi. Belki şimdi güzel bilemiyorum (E, 67, Emekli Bürokrat, Koru Sitesi, Daire).

Site sakinlerinin kent merkezinde bulunan Kızılay ve Ulus gibi mekânları kullanmaktan kaçınmalarının bir diğer sebebinin ise güvenlik endişesi olduğu anlaşılmaktadır.

...her zaman polis vardır Kızılay'da ama İpek (kızı) Kızılay'da koluna yapışır. Buranın ortamı ve Kızılay'ın ortamı ona İstanbul'da Taksim'e gitmişiz işte tinerciler çıkacak. Öyle bir korku içinde büyümemelerine rağmen Kızılay'daki insan profiliyle buradaki Panora'daki Gordion'daki insan profili çok farklı. Oraya gittiğinde kendini hiç güvende hissetmiyor, Yani görünümü pespaye insanlar. Yani genelde buranın profili öyle değil orda çok yoğun olarak öyle dolayısıyla garip geliyor, yabancı bir ülkeye gitmişiz gibi geliyor ne acıdır ki (K, 42, Özel Sektör- Emekli, Koru Sitesi, Villa).

Koru Sitesi sakinlerinin Ankara kent merkezine ilişkin görüşlerini etkileyen bir diğer faktör ise 'Eski Ankara' ya dair düşünceler ve duyulan özlemdir. Özellikle 50 yaşının üzerinde olan ve öğrencilik yıllarını Ankara'nın eski semtlerinde geçirmiş olan site sakinleri kent merkezindeki değişimin olumsuzlukları nedeniyle bu mekânlara gittiklerinde üzüntü duyduklarından söz etmişlerdir. Ancak bu bireyler sınırlı ve seçici bir biçimde de olsa kent merkezindeki belli mekânları kullanmaya devam etmektedirler. Bu durum bize yaşam öyküsünün geçmiş dönemlerinde edinilen kültürel birikimin yapısal değişimlere rağmen sınırlı biçimde de olsa korunduğunu göstermektedir. Bireyler sahip oldukları kültürel birikim yoluyla yapıda meydana gelen olumsuz değişimlere belirli bir ölçüde direnebilmektedirler.

Kızılay mesela çünkü ben Kızılay'ı çok severdim gençliğimde genç kızlığımda yani eşimle nişanlıyken daha önce gezerken falan ömrümüz Kızılay'da geçerdi yani ve de çokta güzeldi yani... O ana cadde o kadar güzeldi ki öyle yan yana pastaneler kafeler falan vardı. Herkes orda promenad yapardı otururdunuz gelen geçen. Gece babamla mesela çıkardık şey Esat'tan yürüyerek giderdik. Kızılay'a kadar yürür dönerdik ve çok keyifli olurdu yani bunu yapmak. Kızılay'da belli yerler vardı işte lokantalar falan işte Piknik falan gibi yani

oralarda yemek yemek filan çok güzel olurdu. Çok alışveriş ederdik Kızılay'da işte o koca Beyoğlu Pasajı vardı filan, İzmir caddesi çok sevdiğim yerlerdi. Ama giderek buralar bozuldu yozlaştı, eski şeyi kalmadı havası kalmadı. Ama bitti yani şimdi. Bunlardan hiçbirisine ihtiyaç yok. Kavaklıdere'ye de işte arada bir gidiyorum gerçi artık oraya da gitmek istemiyorum trafik çok yani burdan gittiğim zaman ben yolları falan şaşırıyorum nerden d öncem ne etcem nereye parketcem yani. Taksiyle falan ancak gidersem gidiyorum (K, Öğretim Üyesi, Koru Sitesi, Villa).

Maalesef maalesef çünkü gerçekten ben Ankara'yı şey vardı ya bir roman yazmıştı Ayşe Kulin. Yani ben onları yaşadım Ankara'da hepsini ve çok güzeldi gerçekten Ankara çok güzeldi. Bir Başkentti. Şimdi ben üzüliyorum. Gerçekten ilk taşındığım zaman ay ben her gün şehre iniyordum yani biraz şey geldi bana ama ondan sonra kendimi yavaş yavaş bu tarafa çektim. Şöyle ki o manzaraları görmeyeyim istedim o pisliği görmeyeyim istedim o Kızılay'ın halini Ulus zaten bitti. Şimdi bir Tunalı var işte gidebildiğimiz arkadaşlarla buluşuyoruz orada bilmiyorum o ne kadar kalır. Gaziosmanpaşa bile işyeri oldu bizim Nenehatun. Oranın bile şeyi kaçtı yani (K, Ev Hanımı, Koru Sitesi, Daire).

Aynı bağlamda Or-An Sitesi sakinlerinin görelî olarak daha çeşitli mekânlar kullandıkları açıkça görülmektedir. Ankara'da çeşitli amaçlarla kullanmayı tercih ettikleri mekânlar ve bölgeler sorulduğunda hem Kızılay, Ulus, Tunalı Hilmi vb. kent merkezinin alışlagelmiş mekânlarını hem de gerek yakınlarındaki gerekse Eskişehir Yolu üzerinde sıralanmış olan alışveriş merkezlerini belirtmektedirler. Özellikle Kızılay ve Ulus bölgelerinin kullanılması Koru Sitesi'nde görülen bu bölgelerden kaçınma eğiliminin tam tersi bir tablo ortaya koymaktadır.

Valla daha çok yani Oran'da yaşıyorum. Çankaya'da arkadaşlarım var. Eskişehir yolunda arkadaşlarım var. O taraftaki arkadaşlarıma gidiyorum. Alışveriş yapmak için ya Tunalı Hilmi'yi ya da işte şimdi yeni açıldı bu alışveriş merkezi var hep oraları kullanıyorum. İşte arada 40 yılda bir hep birlikte arkadaşlarla Kızılay'da yemeğe gidiyoruz. Daha çok maalesef buraları kullanabiliyorum (K, 67, Emekli, Lise, Or-An).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kültürel sermaye bileşenlerine dair bulgular bütüncül bir biçimde değerlendirildiğinde bazı genel eğilimler ortaya çıkmaktadır. Sözgelimi kurumsal kültürel sermayenin eğitim bileşeni açısından Koru Sitesi sakinleri ile anne-babaları arasında paralellik olması nedeniyle eğitimin içselleştirilmiş/gömülü

kültürel sermayeye katkısı görelî olarak daha fazla olmuştur. Or-An Sitesi'nde ise eğitim durumu açısından nesiller arasında kopuşlar olması içselleştirilmiş/gömülü kültürel sermaye bağlamında farklılıklar oluşmasına neden olmuştur. Bugün ise her iki sitenin sakinleri bu bileşen bağlamında genel olarak benzer özellikler göstermektedirler.

Koru Sitesi sakinlerinin aktardıkları çocukluk deneyimlerine bakarak bir önceki neslin sahip oldukları kültürel ve ekonomik profil doğrultusunda kentin orta sınıf tabir edilebilecek ve çoğunlukla prestijli konumdaki gelişme alanlarını takip ettikleri anlaşılmaktadır. Bu eğilim bugünkü kuşağın konut tercihlerini ve kenti algılayışlarını etkilemiştir. Diğer yandan Or-An Sitesi sakinlerinin kent içi hareketliliğinde daha fazla çeşitlilik görülmüştür. Ne var ki, Koru Sitesi ve Or-An Sitesi sakinleri farklı mekânlardan geçerek bu yerleşim bölgelerine yerleşmiş olsalar da eski yaşam çevrelerine dair görüşleri benzerlikler taşıması Ankara'da siteler yaygınlaşmadan önceki dönemde farklı mekânlarda benzer yaşam tarzlarının görülebildiği, hatta kentsel yaşamın bugünkü gibi ayrışmamış olduğunu göstermektedir. Farklı sosyo-kültürel ve ekonomik profillere sahip olsalar da Ankara'nın eski mahalle ve semtler özellikle yüz yüze ve samimi ilişkileri beraberinde getiren 'komşuluk' bağlamında ortak bir yaşam tarzının bireylerin belleklerinde yer etmesini sağlamışlardır. Bu durum bize siteleşme sürecinin buralarda yaşayan kent sakinlerinin yeni ve eski kentsel yaşam algılarında genel bir dönüşüm yarattığını göstermektedir.

Or-An Sitesi'nde önceki nesil ile yaşanan kopuş çoğu etkinlik ve kültürel pratikte de kendini göstermiştir. Kurumsal kültürel sermayedeki bu farklılaşma bireylerin mevcut kültürel pratiklerine de yansımıştır. Diğer yandan Or-An Sitesi sakinlerinin doğa ve doğal güzelliklere ilgi duymasını ve yaşadıkları alana dair algılayışlarının ve beğenilerinin de bu doğrultuda gelişmesini desteklemiştir. Bu beğeniler bugünkü eğilimlere belirgin biçimde yansımıştır.

Or-An Sitesi sakinlerinin tüketim alışkanlıklarının da Koru Sitesi sakinlerinden oldukça farklı olduğunu söylemek mümkündür. Bu gruptaki bireyler yeni tüketim tarzlarını ve mekânlarını yakından tanımakla, ancak eski tüketim alışkanlıklarından da vazgeçmemektedirler. Aynı durum kentsel mekânla ilişkileri için de geçerlidir. Koru Sitesi sakinleri büyük ağırlıkla yeni mekânları, dolayısıyla alışveriş merkezlerini ve kentin belirli bölümlerinde yoğunlaşmış tüketim mekânlarını tercih etmektedirler. Bu durum Koru Sitesi sakinlerinin kentsel mekân kullanımlarını büyük ölçüde sınırladığından, kentin büyük bölümünden soyutlanmalarına neden olmaktadır.

Bu sonuçlar konut tercihi bağlamında incelediği zaman bireylerin kent mekânı bağlamında gerek beğeni gerekse tercihlerinin kültürel sermaye ile ne denli ilişkili olduğu açıkça görülmektedir. Konut tercihinde konutun ve bulunduğu çevrenin hangi özelliklere sahip olması gerektiğine dair görüşler tüm yaşam öyküsüne yayılan kültürel sermaye birikiminin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Öncü ve Keyder'in çalışmalarında sıkça bahsettikleri küreselleşme ve ona bağlı

tüketim davranışlarının kent mekânında yaygınlaşması olgusunun ancak kültürel sermayenin bir bileşeni olduğu ölçüde konut tercihine yansıdığı görülmektedir (bkz. Keyder, 2009; Öncü, 2007). Özellikle konuta dair beklenti ve tüketim alışkanlıklarını sadece genel tüketim eğilimlerinin küreselleşmesi ile açıklamak mümkün değildir. Diğer bir deyişle küreselleşen konut ve yaşam alanı talepleri diğer kültürel sermaye bileşenleri tarafında desteklenmedikçe bireylerin davranışlarına yansımamaktadır. Bu bağlamda kırla dolaylı ya da doğrudan ilişkiler, bir önceki nesilden öğrenilen tüketim anlayışı gibi faktörler kültürel sermayenin yeniden üretiminde önem kazanarak tercihlerde farklılaşmaya yol açabilmektedir. Örneğin Koru Sitesi sakinleri konut tercihlerinde genel tüketim anlayışlarının bir uzantısı olan yeni, modern, düzenli ve temiz olanı arama eğilimini hayata geçirirken Or-An Sitesi sakinleri site yaşantılarını tüketim anlayışlarına paralel olarak mütevazı, tanıdık ve doğal olarak tanımlamaktadırlar.

Ayrıca Ayata'nın siteleşme sürecinin doğrudan doğruya bir sosyal izolasyon mekanizması olduğu görüşünün aksine (bkz. Ayata, 2005) site yaşamının her zaman bireyleri kentin diğer mekânlarından kopartmadığı da anlaşılmaktadır. Aynı durum kentsel mekânın kullanımında da görülmekte ve bireyler kentsel mekânı algımlarken yalnızca mevcut konut durumuna göre değil kültürel sermaye birikiminin özellikleri doğrultusunda kentle ilişki kurabilmektedirler. Bu bağlamda Or-An Sitesi sakinleri için sitede yaşamak demek kentin genelinden ve kent merkezinden kopmak anlamına gelmemektedir. Koru Sitesi sakinleri ise kentle olan ilişkilerini sınırlı bir mekân içerisinde tutmakta ve kültürel sermayelerine dayalı yaşam tarzlarını bu mekânsal sınırın belirleyicisi haline getirmektedirler. Diğer bir deyişle kültürel sermaye ile kent merkezi dışında bulunan site tarzı yerleşimlerde konut seçme davranışı arasındaki ilişkilerin farklı sitelerde farklı dinamikler ortaya koyuyor olması bize siteleşme kavramının sosyo-mekânsal ilişkiler anlamında her zaman tek yönlü sonuçlar doğurmadığını da göstermiştir. Site yaşamının ne derece izole edici ve ayrıştırıcı olduğu bireylerin bu yaşam biçimini kendi kültürel sermayeleri doğrultusunda nasıl algıladıkları ile yakından ilintilidir.

KAYNAKÇA

Ankara Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı (2006). "Ankara 2023 Nazım İmar Planı Plan Açıklama Raporu". <http://www.ankara.bel.tr/ankara-buyuksehir-belediyesi-nazim-plan/> (17.03.2013).

Ayata, S. (2005). Yeni orta sınıf ve uydu kent yaşamı. D. Kandiyoti ve A. Saktanber (Der.) *Kültür fragmanları: Türkiye'de gündelik hayat*: İçinde 37-56. İstanbul: Metis Yayınları.

Bourdieu, P. (1984) *Distinction: a social critique of judgement of taste*. London: New York: Routledge & Kegan Paul.

Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. J. G. Richardson (Der.) *Handbook of theory and research for the sociology of education: İçinde 241-258.* Connecticut: Greenwood Press.

Bourdieu, P. (1999). Site effects. P. Bourdieu (Der.) *The weight of the World: social suffering in comtemporany society: İçinde 123-129.* Stanford: Stanford University Press.

Bourdieu, P. (2005). *Social structures of the economy.* UK: Polity Press.

Bridge, G. (2006). Perspectives on cultural capital and the neighborhood. *Urban Studies.* 43 (4): 719-730.

Calhoun, C. (1993). Habitus, field and capital: the question of historical specificity. C. Calhoun, E. LiPuma ve M. Postone (Der.) *Critical perspectives: İçinde 61-88.* Chicago: The University of Chicago Press.

Google Maps, <http://maps.google.com> (17.03.2013).

Harker, R. (1990). Bourdieu: education and reproduction. R. Harker, C. Mahar ve C. Wilkes (Der.) *An introduction to the work of Pierre Bourdieu, the practice theory: İçinde 86-108.* New York: St. Martin's Press.

Keyder, Ç. (2009). Enformel konut piyasasından küresel konut piyasasına. Ç. Keyder (Der.) *İstanbul: küresel ile yerel arasında: İçinde 171-191.* İstanbul: Metis.

LiPuma, E. (1993). Culture and the concept of culture in a theory of practice. C. Calhoun, E. LiPuma ve M. Postone (Der.) *Bourdieu: critical perspectives: İçinde 14-34.* Chicago: The University of Chicago Press.

Öncü, A. (2007). İdealinizdeki ev mitolojisi kültürel sınırları aşarak İstanbul'a ulaştı. A. Öncü ve P. Weyland (Der.) *Mekân, kültür, iktidar: küreselleşen kentlerde yeni kimlikler: İçinde 85-103.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Tarhan, B. A. (2006). Ankara, kent ve modernleşme. F. Şenol Cantek (Der.) *Sanki viran Ankara: İçinde 107-148.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Watt, P. (2009). Living in an oasis: middle-class disaffiliation and selective belonging in an English suburb. *Environment and Planning,* 41 (12): 2874-2893.

Yayın Geliş Tarihi: 03.04.2013
Yayına Kabul Tarihi: 09.10.2013
Online Yayın Tarihi: 20.03.2014

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 15, Sayı: 4, Yıl: 2013, Sayfa: 649-662
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

GÖRGÜ TANIKLARININ ETKİSİ: SOSYAL BİR İKİLEM DURUMU ÜZERİNE OYUN TEORİSİ YAKLAŞIMI¹

Serkan KÜÇÜKŞENEL*
Ü. Barış URHAN**

Öz

Sosyal psikolojide “görgü tanıklarının etkisi” olarak ifade edilen sosyal ikilem, herhangi bir durumda mağdur konumundaki bir kişiye etrafındaki diğer kişilerin yardım etme ihtimalleri ile ilgilidir. Oyun teorisyenleri ve deneysel iktisatçılar tarafından bu sosyal ikilemin genel olarak gönüllülerin ikilemi ile aynı sosyal olguyu ifade ettiği varsayılmıştır. Bu makalenin amacı, farklı isimlerle anılan ancak aynı sosyal olguyu ifade ettiği tartışılan bu iki farklı ikilemi incelemektir. Makalenin temel sorusu “acaba bu iki sosyal ikilem, aynı sosyal olguyu mu temsil etmektedir?” şeklindedir. Çalışma öncelikle geniş bir literatür taraması verecek, ardından oyun teorik bir yaklaşım ile gönüllülerin ikileminin çözümünü ortaya koyacak ve son olarak görgü tanıklarının etkisi için alternatif bir teorik yaklaşım sunarak bu iki durumun benzer ve farklı yönlerini tartışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal İktisat, Görgü Tanığı Etkisi, Gönüllünün İkilemi, Fedakârlık, Sosyal İkilem.

THE BYSTANDERS' EFFECT: A GAME THEORETIC APPROACH TO ONE SOCIAL DILEMMA SITUATION²

Abstract

In social psychology, the bystander effect, defined as a social dilemma, is related to the probability of help to a victim by the mere presence of others. This dilemma has been generally assumed, by game theoreticians and experimental economists, to represent the same social phenomenon as the volunteer's dilemma. In this paper, we analyze these two different social dilemmas and the main question of the article is whether these two different social dilemmas represent the same social state. We first provide a broad literature review, and discuss the game theoretical foundation of the volunteer's dilemma. Then, we provide an alternative theoretical explanation for the bystander effect and discuss the differences between these two social states.

¹ Bu çalışma ODTÜ Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından BAP-08-11-2013-029 kodlu proje ile desteklenmiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, kuserkan@metu.edu.tr

**Doktora Öğrencisi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, barisurhan@gmail.com

² This research was supported by METU Research Fund, BAP-08-11-2013-029.

Keywords: *Behavioral Economics, Bystander Effect, Volunteer's Dilemma, Altruism, Social Dilemma.*

GİRİŞ

İnsanlar sosyal yaşamın bir gereği olarak gönüllü olup olmama kararını verebilecekleri onlarca durumla karşı karşıya kalırlar. Otobüste birisine yer vermekten, yolda kalmış bir arabanın arkasına geçip itmeye kadar birçok durum gönüllü olarak alınabilecek kararlara örnek teşkil eder. Bahsi geçen örneklerdeki acil olmayan durumlarda olduğu kadar acil durumlarda da gönüllülük konusu devreye girmektedir. Örneğin sokakta birisinin bıçaklandığını gördüğünüzde ya da bir trafik kazasına şahitlik ettiğinizde ortada acil bir durum bulunmaktadır. Çünkü herhangi birisi, bir görgü tanığı, yardım etmezse bu durum can kaybıyla sonuçlanabilecektir.

13 Mart 1964 günü, New York şehri sakinleri güne Winston Moseley'nin Catherine Susan Genovese'yi öldürdüğü haberiyle uyandılar. Bundan tam 13 gün sonra, 27 Mart günü New York Times'tan Martin Gansberg aslında ortada 38 görgü tanığı olduğunu ama kimsenin müdahil olmadığını ve bu yüzden Catherine'nin öldüğünü yazdı (Gansberg, 1964). Yaklaşık 35 dakikalık bir sürede, Moseley 3 kez saldırıda bulunmuş ve son saldırısıyla Catherine'in ölümüne sebep olmuştu.

Bu olay geniş kitleler arasında uzun bir müddet tartışma konusu olmuş ve neden hiç kimsenin müdahil olmadığı üzerine çeşitli yazılar yazılmıştır. Toplumsal infiale sebep olan böylesi bir ortamda, New York Üniversitesi'nden M. Darley ve Columbia Üniversitesi'nden B. Latane konu üzerindeki araştırmalarını "Acil durumlarda Görgü Tanıklarının Müdahalesi: Sorumluluğun Dağılımı" isimli bir makalede topladılar (Darley ve Latane, 1968a). Herhangi bir acil durum anında eğer olayı gözlemleyen sadece bir kişi varsa, yardım davranışı sadece o kişinin inisiyatifine kalmaktadır. Oysa olayı gözlemleyen sayısı birden fazlaysa, ki Catherine'in durumunda böyledir, bu durumda her bir gözlemleyen (görgü tanığı) yardım etme sorumluluğunu öncelikle diğer kişilere bırakmaktadır ve bu eylemsizlik durumu yardımın gecikmesine yani diğer bir deyişle gruptan herhangi bir gönüllünün çıkmasının gecikmesine sebep olmaktadır.

Darley ve Latane tarafından "görgü tanıklarının etkisi" olarak isimlendirilen bu durum yaklaşık 40 yıl boyunca sosyal psikologlar tarafından çeşitli açılardan incelenmiştir. Sosyal psikologların yanında iktisatçıların da ilgisini çeken bu sosyal ikilem ilk kez 1985 yılında Andreas Diekmann tarafından oyun teorisi yaklaşımıyla değerlendirilmiştir (Diekmann, 1985). "Gönüllülerin İkilemi" isimli çalışmasıyla konuyu teorik açıdan inceleyen Diekmann, gönüllü sayısındaki artışla her bir gönüllünün yardım etme olasılığının birbiriyle ters orantılı olduğunu göstermiştir.

Mevcut çalışmada öncelikle geniş bir literatür taraması verilecektir. İlerleyen bölümde oyun teorisi modeli ve çözümü tartışılarak gönüllülerin ikilemi kavramına açıklık getirilecektir. Üçüncü ve son bölümde ise görgü tanıklarının etkisi ve gönüllülerin ikilemi arasındaki benzerlikler ve farklılıklar tartışılarak görgü tanıklarının etkisi için teorik bir çerçeve sunulacaktır.

GÖNÜLLÜLÜK ÜZERİNE ÇALIŞMALAR

Literatüre “Genovese Olayı” olarak geçen bu dramatik olayın sonunda sosyal psikologlar Darley ve Latane (1968a) oldukça basit bir uygulama ile acil durum anında, görgü tanığı sayısının yardım davranışı üzerine herhangi bir etkisi olup olmadığını araştırmışlardır. Çalışmanın sonuçları acil durum esnasında her bir görgü tanığının yardım etme davranışının, ortamdaki diğer görgü tanıklarının sayısına göre değiştiğini göstermiştir. Öyle ki, acil durumda yardım etmekle etmemek arasında kalan kişi, diğer kişilerin varlığından haberdar olduğu anda o kişilerin yardım edebileceğini, edeceklerini ya da çoktan etmiş olabileceklerini düşünerek belli bir süre eylemsiz kalır. Bu durumda kimse kendisini tamamen sorumlu hissetmez ve sorumluluk yardım edebilecekler arasında dağılmış olur. Literatürde “sorumluluğun dağılması” olarak ifade edilen bu durum, kişilerin kalabalık ortamlarda kendilerini sorumlu hissetmemeleri şeklinde kendini göstermektedir. Bu çalışma görgü tanıkları arasında doğrudan iletişimin mümkün olmadığı Genovese Olayı’nı “taklit” eden bir deney olduğu için, aynı yazarlar bir yıl sonra görgü tanıklarının arasında iletişim imkânının olduğu bir durumun da etkilerini incelemiştir (Darley ve Latane, 1968b). Deney sonuçları, bir önceki deneyde de olduğu gibi, kişi sayısındaki artışın görgü tanıklarının müdahalesini geciktirdiğini göstermiştir.

Dikkatlerden kaçan bir noktayı ise Bickman (1971) yaptığı bir deneyle ortaya koymuştur. Bundan önceki çalışmalarda yardım etme olasılığının olup olmadığı düşünülürken kişilerin bu yardımı yapabilecek konumda olup olmamalarının önemi göz ardı edilmiştir. Bickman yaptığı deneyde yardım edebilme imkânını, deneğin yardım gereken noktaya uzaklığıyla ilişkilendirmiştir. Bickman’a göre kişi yardımın gerektiği yerden ne kadar uzaksa yardım etme olasılığı, daha yakında olan kişilere göre daha düşük olacaktır. Deney sonuçları her ne kadar Bickman’ın beklentilerini doğrulasa da önceki deneylerde olduğu gibi kişi sayısı arttıkça her bir deneğin yardım etme süresinin geciktiğini göstermiştir. Yapılan deneyler acil olmayan durumlarda da acil olanlarla benzer sonuçların ortaya çıktığını ve kişi sayısı arttıkça her bir görgü tanığının müdahalesinin geciktiğini göstermiştir (Levy vd., 1972; Latane ve Dabs, 1975). Gönüllülük çalışmalarındaki bir diğer konu da deneklerin cinsiyetlerinin gönüllü olma olasılığını değiştirip değiştirmediğidir. Howard ve Crano (1975) yaptıkları çalışmada kadınların daha yüksek oranda yardım aldıklarını bulmuşlardır.

Görgü tanıklarının yardım etme olasılığını etkileyebileceği düşünülen bir diğer değişken ise Pantin ve Carver (1982) ile Cramer ve diğerleri (1988)

tarafından incelenmiştir. Pantin ve Carver çalışmalarında deneklerin acil durum anında yapılacaklarla ilgili bilgi sahibi olup olmamalarının yardım etme olasılıklarını değiştirip değiştirmediğine bakarken; Cramer ve diğerleri bu durumu bir adım daha ileriye götürerek hemşirelerle, konu hakkında bilgi sahibi olmayan insanların acil duruma müdahale konusunda herhangi bir farklılıklarının olup olmadığına bakmıştır. Her iki çalışmanın da sonuçları yardım edilecek konuyla ilgili bilgi sahibi olanların olmayanlara göre daha fazla oranda gönüllü olduklarını ortaya koymuştur.

Sosyal psikoloji literatüründe “görgü tanıklarının etkisi” olarak geçen bu durum 1985 yılında ilk kez oyun teorisyenlerinin de ilgisini çekmiş ve Andreas Diekmann aynı durumu gönüllülerin ikilemi ismiyle oyun teorisi kullanarak modellemiştir (Diekmann, 1985). Modele göre ortamdaki gönüllü sayısının artışı, her bir gönüllünün yardım etme olasılığını düşürmektedir. Modelin önermesi Darley ve Latane'nın 1968 yılındaki çalışmalarının bulgularını doğrulamakla birlikte teorik olarak da bunu ispat etmektedir. Diekmann'ın çalışması, zamanı gönüllülük davranışında etkili bir unsur olarak ele almamıştır. Weesie 1993 yılındaki çalışmasında bir gönüllünün ortamda başka gönüllülerin de olması durumunda ne kadar süre bekleyebileceği konusunu araştırmış ve elde ettiği sonucun gönüllü olunarak ortaya çıkabilecek yardım davranışına etkisini incelemiştir (Weesie, 1993). Diekmann'ın çalışması hem oyun teorisi çalışmalarını tetiklemiş ve hem de deneysel iktisat çalışmaları için teorik bir zemin hazırlamıştır. Anatol Rapoport 1988 yılındaki deneysel çalışmasında gönüllü olma durumunu bir senaryo çerçevesinde incelemiş ve kişi sayısındaki artışın ortaya çıkan gönüllü sayısını düşürdüğünü göstermiştir. Axel Franzen bu durumu bir adım daha ileriye götürerek kişi sayısını hipotetik olarak artırmış ve 2, 4, 6, 8, 20, 50, 100 kişilik oyunda gönüllülerin ne şekilde tepkiler verdiklerini incelemiştir (Franzen, 1995). Deneklere bir soru kâğıdı üzerinden “*farz edin ki 2/4/... farklı kişiyle birlikte oynuyorsunuz*” denilerek farklı kişi sayılarının olduğu düzenekler oluşturulmuştur. Franzen de benzer şekilde kişi sayılarının artışının gönüllülük üzerinde negatif etkilerinin olduğunu bulmuştur. Benzer bir çalışmayı da yine hipotetik olarak kişi sayısını ve kazanımları değiştirmek suretiyle Murnighan ve arkadaşları gerçekleştirmiş ve benzer sonuçları bulmuşlardır (Murnighan vd., 1993). Weesie ve Franzen 1998 yılındaki çalışmalarında yine deneysel iktisat metotları kullanarak farklı bir hipotezi, gönüllülerin müdahil olmaları durumunda bu müdahalenin maliyetini paylaşımlarının etkisini inceleyerek test etmiştir (Weesie ve Franzen, 1998). Çalışma, gönüllü olmanın ortaya çıkardığı maliyetin paylaşıldığı durumda, paylaşılmadığı duruma göre daha fazla denek gönüllü olmayı tercih ettiğini göstermiştir. Deneysel iktisat açısından en son çalışmayı ise Goeree ve arkadaşları 2005 yılında gerçekleştirmiştir (Goeree vd., 2005). Toplamda 202 denekle yapılan çalışmada 2, 3, 6, 9 ve 12 kişilik gruplar oluşturularak kişilerin gönüllü olma oranlarına bakılmış ve teorik sonuçlarla deneysel sonuçların uyduğunu tespit etmişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre ortamdaki kişi sayısı arttıkça her bir bireyin gönüllü olma olasılığı düşmekte ve sonuçta daha az gönüllü ortaya çıkmaktadır.

Genovese Olayı'na benzer bir diğer olay ise, yaklaşık 30 yıl sonra Mark Levine'in yaptığı bir çalışmaya konu olmuştur (Levine, 1999). İngiltere'de James Bulger ismindeki 3 yaşında bir çocuğun, 10 yaşındaki iki çocuk tarafından öldürülmesi ve bu sürecin gelişimi esnasında etraftaki görgü tanıklarının müdahil olmamaları, görgü tanıklarının etkisinin toplum içerisinde yerleşmiş bir yapıda olduğunu göstermiştir.

Gönüllülerin ikilemine farklı bir bakış açısı da 2002 yılında Chekroun ve Brauer'ın "normların ihlal edilmesi" üzerine yaptıkları çalışmada getirilmiştir. Bu konu hakkında yapılan daha önceki diğer tüm çalışmalar herhangi bir konudan doğrudan zarar gören birisi veya birilerine karşı diğer kişilerin tepkisiyle ilgilenirken, Chekroun ve Brauer "bir alışveriş merkezindeki asansöre, içinde yolcular varken yazı yazan (grafiti) birisine karşı" ve "bir parkta çalılıklara plastik şişe atan birisine karşı" diğer kişilerin tepkisini incelemiştir. Burada, deney ekibinden olan ve iki senaryoda da (yazı yazarak ve şişe atarak) aktif rol oynayan kişiler toplumsal bazı normları çiğnemektedirler. Deney sonucunda ikinci senaryoda görgü tanığı sayısının artırılmasının herhangi bir etkisinin olmadığını, birinci senaryoda görgü tanığı sayısının artmasının bu duruma müdahale eden kişi sayısını düşürdüğü bulgusuna ulaşılmıştır.

Buraya kadar, literatürde birbirinin aynısı olarak ifade edilen görgü tanıklarının etkisinin ve gönüllülerin ikileminin bulguları sunulmuştur. Takip eden bölümde literatürde aynı duruma işaret eden ancak farklı disiplinlerin isimlendirdiği aynı iki sosyal ikilem olarak gösterilen bu durumun davranışsal temelleri incelenecek ve ne kadar benzer oldukları sorusu sorulacaktır. Bu kısma geçmeden önce, teorik çalışmayı motive etmesi amacıyla gönüllülerin ikileminin oyun teorisi açıklaması yapılarak oluşturduğumuz teorik yapının temelleri ortaya konulacaktır.

OYUN TEORİSİ MODELİ I

İlerleyen satırlardaki tartışma Diekmann tarafından ortaya koyulan simetrik-gönüllülerin ikilemi (Gİ) üzerinden devam ettirilecektir (1985).

Gönüllülerin ikilemi n -oyunculu ve çift seçimli bir oyundur. Diğer tüm oyuncuların yararlanabileceği bir faydanın ortaya çıkabilmesi için sadece bir gönüllünün olması yeterlidir. Fakat kimse gönüllü olmazsa hiç kimse bir getiri elde edemez. Ancak gönüllü olmanın bir maliyeti vardır. Bu sebeple belli bir getirinin elde edilebilmesi için en az bir gönüllü gerekmektedir. Bu bölümde bütün oyuncuların bencil ve akılcı olduğu farz edilecektir ve sonraki bölümlerde oyuncuların fedakâr olabileceği varsayımı eklendiğinde bu oyunun stratejik formunun nasıl değişebileceği gösterilecektir.

Basit bir 2 oyunculu simetrik-gönüllülerin ikilemi oyunu düşünelim. Modelin parametreleri şöyledir:

V : gönüllü olmak

NV : gönüllü olmamak

b : gönüllü olmanın faydası

c : gönüllü olmanın maliyeti ($b > c > 0$).

Ayrıca oyuncuların homojen ve bilgiye erişimin ise tam olduğu kabul edilmektedir. Aşağıdaki oyun matrisi oyuncuların yapabileceği seçimleri içermektedir:

Tablo 1: İki Oyunculu Gönüllülerin İkilemi Oyun Matrisi

		O_2	
		V	NV
O_1	V	$b-c, b-c$	$b-c, b$
	NV	$b, b-c$	$0, 0$

Tablo 1 iki oyunculu bir Gİ oyunu için kazanç durumlarını göstermektedir. Her oyuncunun iki stratejisi vardır: $-V$ ya da NV ($S_1=S_2=\{V, NV\}$). Matrisin satır ve sütunları strateji seçimlerini göstermektedir. Her bir seçimin karşılık geldiği değerler matrisin hücrelerinde gösterilmiştir. İlk sayı 1. oyuncu, ikinci sayı 2. oyuncu için verilmiştir. Eğer 1. oyuncu ve 2. oyuncu gönüllü olursa o zaman ikisi de b kadar fayda elde eder ve yine ikisi de c kadar bir maliyete katlanır. Bu sebeple 1. ve 2. oyuncu için kazançlar birebir aynıdır ve $b-c$ ile ifade edilir. Eğer 1. oyuncu gönüllü olmaz ancak 2. oyuncu gönüllü olursa o zaman 2. oyuncu c kadar bir maliyete katlanırken iki oyuncu da b kadar bir fayda sağlamış olur. Bu sebeple 1. oyuncunun kazancı b kadar olurken ikinci oyuncunun kazancı $b-c$ kadar olur (tersi durum da olabilir). Eğer iki oyuncu da birden gönüllü olmamayı tercih ederse bu durumda ikisinin de kazancı sıfır olur.

Görülmektedir ki pozitif bir çıktının, c ya da $b-c$ 'nin, elde edilebilmesi için en az bir oyuncunun gönüllü olması gerekmektedir. Bir diğer ifadeyle “tüm oyuncuların faydalanabileceği pozitif bir çıktı elde edilebilmesi için” sadece bir oyuncunun gönüllü olması yeterlidir. Ayrıca oyuncuların baskın stratejileri bulunmamaktadır.

Bu oyunda iki adet saf strateji Nash dengesi bulunmaktadır. Her iki oyuncuya aynı anda en iyiyi sağlayan (V, NV) ve (NV, V) strateji profilleri saf Nash dengelerini göstermektedir. Bu dengelerdeki kazançlar matris içerisinde koyu renkli olarak işaretlenmiştir. Bunun yanında bir de karma stratejili Nash dengesi bulunmaktadır:

Birinci oyuncunun gönüllü olma (V) olasılığı p olsun. Bu durumda ikinci strateji, gönüllü olmama (NV), $(1-p)$ olasılığa sahip olacaktır. Bu durumda 2. oyuncunun farklı strateji seçimleri için beklenen kazancı aşağıdaki gibi olacaktır:

$$\text{Gönüllü olmakla beklenen kazanç} = p(b - c) + (1 - p)(b - c),$$

Gönüllü olmamakla beklenen kazanç = $pb + (1 - p)0$.

Yukarıdaki eşitlikler şunu söylemektedir: Eğer 2. oyuncu gönüllü olursa, o zaman kendisi p olasılıkla $b-c$ ya da $(1-p)$ olasılıkla $b-c$ kadar kazanç elde edebilir. Bu ikisinin ağırlıklı toplamı da 2. oyuncunun gönüllü olması halindeki beklenen kazancı gösterir. Benzer şekilde eğer 2. oyuncu gönüllü olmamayı seçerse p olasılıkla b kadar kazanç elde ederken $(1-p)$ olasılıkla hiçbir kazanç elde edemez. Bu ikisinin ağırlıklı toplamı da benzer bir şekilde 2. oyuncunun gönüllü olmamayı seçtiği durumdaki beklenen faydasını gösterir.

Karma strateji Nash dengesi için oyuncuların bu iki seçenek arasında kararsız kalabilmesi gerekir. Bu sebeple 2. oyuncuyu gönüllü olma ve olmama arasında kararsız bırakan olasılık değeri (p) için bir çözüm yapmalıyız:

$$p(b - c) + (1 - p)(b - c) = pb + (1 - p)0. \quad (1)$$

Bu eşitliğin çözümü olarak birinci oyuncunun gönüllü olma olasılığı $p = \frac{b-c}{b}$ ve gönüllü olmama olasılığı $(1-p) = \frac{c}{b}$ olarak bulunacaktır. Dengeyi bulmak için aynı hesaplamayı 1. oyuncuyu kararsız bırakan olasılık değeri (q) için de yaparsak aynı değeri buluruz çünkü oyun simetrik ve $p=q = \frac{b-c}{b}$ olarak bulunur. Böylece, simetrik karma strateji Nash dengesinde iki oyuncu da $\frac{b-c}{b}$ olasılıkla gönüllü olmayı ve $\frac{c}{b}$ olasılıkla gönüllü olmamayı tercih edecektir. Doğal olarak gönüllü olmanın (veya olmamanın) olasılığı, yine gönüllü olmanın (ya da olmamanın) kazancı ve maliyetine bağlıdır. Diekmann'ın yaklaşımını takip ederek oyunu ikiden fazla oyuncunun bulunduğu durumlara şu şekilde genelleştirebiliriz:

Oyuncu sayısı $n > 1$ olmak üzere; b gönüllü olmanın faydası; c ise maliyeti olsun. Her bir oyuncunun gönüllü olmak (V) ve gönüllü olmamak (NV) arasında bir seçim yapması gerekmektedir. Oyuncu i 'nin kazanç fonksiyonu, u_i , herhangi bir saf strateji profili $s = (s_1, s_2, \dots, s_n)$ verildiğinde aşağıdaki gibi olacaktır,

$$u_i(s) = \begin{cases} b - c & \text{eğer } s_i = V, \\ b & \text{eğer } s_i = NV \text{ ve } s_j = V \text{ bazı } j \neq i \text{ için,} \\ 0 & \text{eğer } s_i = NV \text{ ve } s_j = NV \text{ bütün } j \neq i \text{ için.} \end{cases} \quad (2)$$

Ek olarak aşağıdaki oyun matrisi, n -oyunculu bir oyunda karma strateji Nash dengesinin nasıl bulunabileceği konusunda faydalı olabilir:

Tablo 2: N -Oyunculu Gönüllülerin İkilemi Oyununun Matris Gösterimi

(V) seçim sayısı	0	1	2	...	$N-1$
V	b-c	b-c	b-c	...	b-c
NV	0	b	b	...	b

Yukarıdaki matris, oyun teorisinde kullanılan standart matris formatından bir miktar farklıdır. Satırlar, herhangi bir oyuncu i 'nin gönüllü olma (V) ve gönüllü olmama (NV) tercihlerini gösterirken, sütunlar ise geri kalan $n-1$ oyuncu içerisinde kaç oyuncunun gönüllü olmayı tercih ettiğini göstermektedir. Matriste gösterildiği üzere, en az bir oyuncunun gönüllü olduğu ancak diğer oyuncuların gönüllü olmadığı bir durumda b kadar bir kazanç ortaya çıkar. Örneğin, birinci sütun oyuncu i için diğer tüm oyuncuların gönüllü olmamayı seçtiği durumdaki olası kazanç seçeneklerini göstermektedir; n -inci sütun ise diğer oyunculardan sadece $n-1$ tanesinin gönüllü olduğu durumda oyuncu i için olası kazanç seçeneklerini göstermektedir. Eğer kimse gönüllü olmazsa (üçüncü satır, birinci sütun) herkesin kazancı sıfırdır.

n -oyunculu bir oyunda benzer yöntemleri kullanarak karma stratejili Nash dengesini hesaplırsak, bir bireyin gönüllü olmama olasılığı $1-p = \left[\frac{c}{b}\right]^{\frac{1}{n-1}}$ olarak bulunur. Eğer oyuncu sayısı, n , artarsa gönüllü olmamanın olasılığı da artar. Burada gönüllü olmama olasılığının oyuncu sayısından doğrudan etkilendiğini görüyoruz. Ayrıca gönüllü olan oyuncu sayısı binomial dağılım, $B(n, p)$, göstermektedir. Dolayısıyla, beklenen gönüllü sayısı değeri np olacaktır ve oyuncu sayısı arttıkça beklenen gönüllü sayısı oranı azalacaktır.

ACABA BÜTÜN GÖNÜLLÜLER AYNI SOSYAL İKİLEMLERLE Mİ KARŞILAŞIYORLAR? GÖNÜLLÜLÜK DAVRANIŞININ PSİKOLOJİK TEMELLERİ ÜZERİNE BİR ALGI FARKLILIĞI

Temelde yardım davranışı altında incelenen gönüllülük davranışı başta sosyal psikologlar olmak üzere, oyun teorisyenleri özelinde iktisatçılar, işletmeciler, psikologlar ve hukukçular tarafından incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda gönüllülük davranışı üzerinde etkili en temel değişken şöyle ifade edilmiştir:

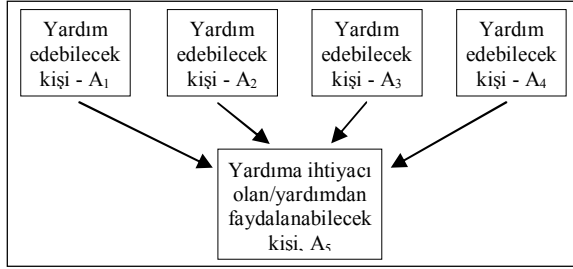
Kişi sayısı: Yapılan tüm çalışmalar, farklı koşullar altında da olsa, kişi sayısının artışının her bir bireyin gönüllülük davranışını ortaya çıkarmasını geciktirdiğini göstermektedir. Şöyle ki, gönüllülük gerektiren bir olayda -örneğin yayalar arasında yürüyen birisinin yere düşmesi durumunda- gönüllü olabilecek kişi sayısı arttıkça gönüllü davranışın yani yardım davranışının ortaya çıkışı gecikmektedir. Literatürde bu “kişi sayısı arttıkça gönüllülük oranı düşer” şeklinde ifade edilmektedir.

Sosyal psikologlar tarafından *görgü tanıklarının etkisi* ve oyun teorisyenler tarafından *gönüllülerin ikilemi* olarak ifade edilen bu sosyal ikilem, farklı koşullar altındaki yardım davranışlarının ortaya çıkışını incelemektedir.

Görgü Tanıklarının Etkisi: 1968 yılında Darley ve Latane tarafından yapılan çalışmanın sonucunda ortaya koyulduğu gibi çevrede yardım edilmesi gereken bir durum varsa, yani bir kişi yardım bekler durumda ve diğerleri de yardım

edebilecek durumda ise, kişi sayısının artışı yardımın ortaya çıkışını geciktirmektedir.

Şekil 1: Görgü Tanıkları Etkisi – Yapısal Model

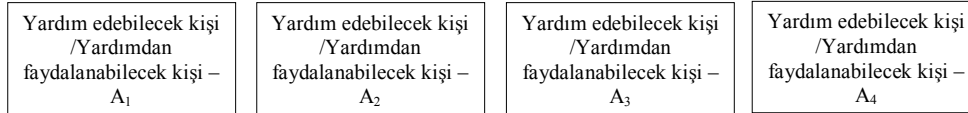

Şekil 1’de iki taraf gözükmemektedir: i) yardım edebilecek olanlar (aktif karar vericiler), $\{A_1, A_2, A_3, A_4\}$ ii) yardıma ihtiyacı olan, $\{A_5\}$. Aktif karar vericilerin hamle yapma imkânları vardır, fakat bu çevre içinde yardıma ihtiyacı olanın bir hamlesi yoktur, kendisi pasif bir durumdadır. Bu varsayım sunumu kolaylaştırmak için genelliği bozmayacak şekilde yapılmıştır. Bu durumda yardıma ihtiyacı olan birey için yardım isteme (H) ve yardım istememe (NH) gibi iki hamle strateji kümesine eklenerek model genişletilebilir. Bu konu hakkında bir sonraki bölümde daha detaylı bilgi verilecektir.

Bunu bir örnekle izah edersek görgü tanıklarının etkisi durumu şöyle bir sosyal ikilemi göstermektedir: Herhangi bir günde, trafik ışıklarının olmadığı bir yerde bekleyen yaşlı birisi, karşıdan karşıya geçmek için yardım beklemektedir. Burada yardıma ihtiyacı olan tarafa, yaşlı kişiye, yardım edebilecek yayalar vardır. Bu senaryo dâhilinde, kişi sayısı yani yaya sayısı arttıkça yaşlı kişinin yardım alma süresi gecikmektedir.

Gönüllülerin İkilemi: 1985 yılında Diekmann tarafından oyun teorisiyle modellenen bu ikilem ise, görgü tanıklarının etkisinin oyun teorisi yaklaşımıyla modellenmesi şeklinde ifade edilmektedir. Bu ikilemde de, diğerinde olduğu gibi, kişi sayısı arttıkça yardımın ortaya çıkması gecikmektedir ve gönüllülük oranı azalmaktadır.

Şekil 2: Gönüllülerin İkilemi – Yapısal Model

Şekil 2’de açıklanan durumda, diğer duruma göre (Şekil 1), önemli bir fark bulunmaktadır. Burada yardım edebilecek taraf ile yardımdan faydalanabilecek taraf birbirinin aynısıdır. Şöyle ki, burada yardıma ihtiyacı olan taraf, aktif karar vericiler, önceki durumda olduğu gibi pasif bir durumda değildir.

Bu ikilemi basit bir örnekle şöyle açıklayabiliriz. Diyelim ki A_i kişisi 4 kişilik bir ofiste çalışsın. Ayrıca ofiste A_i kişisi dâhil herkes günde 1 bardak kahve

içsin. Ofiste de her gün, 4 kişilik kahve pişirme makinesi için, 4 kişilik kahve bulunsun. Burada eğer ofise gelen ilk kişi kahve yaparsa, kendisi 1 bardak kahve alacak ve diğerleri de sonradan gelmelerine rağmen hazır kahveden yararlanabilecektir. Oysa eğer kendisi kahve yapmazsa ve diğer kişiler de yapmazsa, kendisi dâhil kimse bu kahveden istifade edemeyecektir.³

Bir önceki durumdan farklı olarak, yardıma ihtiyacı olan kişi, aynı zamanda kendisi de yardım edebilmektedir. Bir önceki örneğimizle karşılaştırsak, yardıma ihtiyacı olan yaşlı kişinin kendine yardım etmesi mümkün değildir. Bu sebeple, literatürde iddia edildiği gibi iki durumun birbirinin aynısı sosyal ikilemleri ifade ettiği savı, üzerinde dikkatle durulması gereken bir yaklaşımdır.

Konunun bir diğer önemli kısmı ise sosyal psikolojide gönüllülük durumunun egoistik bir davranıştan fedakâr bir davranışa uzanan bir skalada ele alınıyor olmasıdır. Skalanın bir ucunda tamamıyla egoist, diğer ucunda ise tamamıyla fedakâr motifler yer almakta ve gönüllülük davranışının sebebi bu skala üzerindeki farklı noktalarda, farklı motiflere dayalı gözükmektedir (Batson vd., 2003; Hogg 2004; Gilovich vd., 2006; Hewstone vd., 2008). Sosyal psikologların bir kısmı bunu tamamıyla fedakâr bir davranış olarak görürken bir kısmı kısmen fedakâr olarak görmekte, bir diğer kısmı ise kısmen ya da tamamen egoist bir davranış olarak tanımlamaktadır.

Genovese Olayı'nı düşündüğümüzde, müdahil olmayan gönüllülerin davranışının sebebinin etraftaki diğer gönüllülerin varlığının olduğunu söyleyebiliriz. Müdahil olanlarının motivasyonunun ise etraftaki diğer gönüllülerden bağımsız olarak sadece Kitty Genovese'in hayatının tehlikede olması olduğunu iddia edebiliriz. Oysa aynı iddianın gönüllülerin ikilemi oyununda teorik bir karşılığı bulunmamaktadır çünkü gönüllülerin ikilemi oyununda "aktif karar vericiler" dışında bir oyuncu bulunmamaktadır.

OYUN TEORİSİ MODELİ II

Bu bölümde görgü tanıklarının yaratabileceği farklılıkları açıklayabilmek için bir oyun teorisi modeli sunulmaktadır. Şimdi, N yardım edebilecek (aktif) ve 1 yardıma ihtiyacı olan (pasif) oyuncudan oluşan bir oyun düşünelim. Bu oyunu görgü tanıklarının etkisi (GTE) oyunu olarak adlandıracağız. Aktif oyuncuların strateji kümesinin gönüllülerin ikilemi (Gİ) oyunu ile aynı olduğunu varsayalım, $S_i = \{N, NV\}$ her $i \in N$. Pasif oyuncunun, k , strateji seti genelliği bozmadan boş küme olarak varsayılacaktır.⁴ Ayrıca, pasif oyuncunun kazanç fonksiyonunu aktif

³ Burada kimsenin dışarıdan kahve alamayacağı ön kabulünü yapıyoruz.

⁴ Bu oyunda yardıma ihtiyacı olan birey için yardım isteme (H) ve yardım istememe (NH) gibi iki hamle strateji kümesine eklenerek ve yardım istemenin pasif oyuncu için baskın strateji olacağı varsayılarak model genişletilebilir. Daha sonra oyuncuların elde edecekleri kazançlar bu duruma göre değiştirilebilir.

oyuncuların yapacağı seçimlere bağlıdır. Oyuncuların kazanç fonksiyonlarının aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır:

$$u_i(s) = \begin{cases} b'' - c & \text{eğer } s_i = V, \\ b'' & \text{eğer } s_i = NV \text{ ve } s_j = V \text{ bazı } j \neq i \text{ için,} \\ 0 & \text{eğer } s_i = NV \text{ ve } s_j = NV \text{ bütün } j \neq i \text{ için.} \end{cases} \quad (3)$$

$$u_k(s) = \begin{cases} a > 0 & \text{eğer } \exists j \in N \text{ öyle ki } s_j = V \\ 0 & \text{diğer durumlarda.} \end{cases} \quad (4)$$

Ek olarak aktif oyuncuların fedakâr olduğu ve sadece kendi bireysel kazançlarını değil aynı zamanda yardıma ihtiyacı olan bireyin ve diğer aktif oyuncuların elde edeceği kazancı da umursadığı varsayımı genel modele eklenecektir. Dolayısıyla, yardım edebilecek aktif oyuncuların elde edeceği faydayı a (eğer en az bir gönüllü çıkarsa yardıma ihtiyacı olan pasif oyuncunun elde edeceği fayda) ve b' , Gİ oyununda grup içinde en az bir gönüllü çıkması durumunda elde edilecek toplam fayda = Gİ oyununda grup içinde en az bir gönüllü çıkması durumunda elde edilecek bireysel fayda (b) + diğer aktif oyuncuların elde edeceği faydadan dolayı alınan haz (βh), değişkenlerine bağlı olarak yazabiliriz ve $b'' = b' + \alpha a \geq b > 0$ olarak varsayılacaktır.⁵ Bu kazanç fonksiyonu için, $\alpha \in [0,1]$ aktif oyuncuların pasif oyuncunun elde edeceği faydaya verdiği değeri gösteren grup dışı fedakârlık parametresi ve $\beta \in [0,1]$ herhangi bir aktif oyuncunun diğer aktif oyuncuların elde edeceği faydaya verdiği değeri gösteren grup içi fedakârlık parametresidir. Eğer aktif oyuncuların fedakâr olduğu varsayımı doğru değil ise ($\alpha = \beta = 0$ ve $b =$ bireysel fayda), $b'' = b' = b > 0$ olacaktır. Bu durumda Gİ oyunu ve GTE oyunu arasında aktif oyuncular için stratejik bir fark bulunmamaktadır. Diğer durumlar için, $b'' > b' > b > 0$ olacaktır. Bu durumlarda aktif oyuncular yardıma ihtiyacı olan bireyin ve diğer aktif oyuncuların elde edeceği faydayı umursamaktadırlar. Bu tarz egoistik bir davranıştan fedakâr bir davranışa kadar uzanan bir skala içeren benzer tercihlerin kullanıldığı farklı mekanizma tasarımı problemleri hakkında daha fazla bilgi için Fehr ve Schmidt (1999), ve Küçükşenel (2012) çalışmalarına bakınız.

Bu çerçeve içinde fedakâr oyuncular ile GTE oyunu kazanç matrisini bencil oyuncular ile Gİ oyunu örneğindeki gibi oluşturabiliriz.

⁵ Bu bölümde Gİ oyunundaki aktif oyuncuların da fedakâr olduğu varsayılmaktadır. Dolayısıyla, Gİ oyununda yardım gören kişilerin sağladığı faydayı hesaba katmış oluyoruz. Bu fayda bu çalışma için sabit olarak tasarlanmıştır ($h \geq 0$), fakat bu faydanın diğer aktif oyuncuların elde edeceği kazanca, yani aynı zamanda oynanan strateji profiline bağlı olduğu çevrelere de model kolaylıkla genişletilebilir.

Tablo 3: Fedakâr Oyuncular İçin GTE Oyunu Matris Gösterimi

(V) seçim sayısı	0	1	2	...	N-1
V	$b'' - c$	$b'' - c$	$b'' - c$	...	$b'' - c$
NV	0	b''	b''	...	b''

Bu çerçeve içinde fedakâr oyuncular ile Gİ oyunu kazanç matrisi aşağıdaki gibi olacaktır.

Tablo 4: Fedakâr Oyuncular İçin Gİ Oyunu Matris Gösterimi

(V) seçim sayısı	0	1	2	...	N-1
V	$b' - c$	$b' - c$	$b' - c$	...	$b' - c$
NV	0	b'	b'	...	b'

Dikkat edilirse, fedakâr oyuncular ile Gİ oyunu ve GTE oyunu arasındaki fark sadece yardıma ihtiyacı olan pasif bir oyuncunun bulunması ve eğer $\alpha \neq 0$ ise aktif oyuncuların en az bir gönüllü çıkması durumunda grup dışı fedakârlıktan elde edecekleri kazançtır. Bu GTE oyununda da karma stratejili Nash dengesini hesaplırsak, her bir bireyin gönüllü olmama olasılığı $\left[\frac{c}{b''}\right]^{\frac{1}{n-1}}$ olarak kolayca bulunur. Ayrıca benzer olarak gönüllü olan oyuncu sayısı binomial dağılım göstermektedir ($B(n, 1 - \left[\frac{c}{b''}\right]^{\frac{1}{n-1}})$). Dolayısıyla, GTE oyununda beklenen gönüllü sayısı $np'' = n(1 - \left[\frac{c}{b''}\right]^{\frac{1}{n-1}})$ olacaktır. Beklenen gönüllü sayısı aynı Gİ oyununda olduğu gibi gönüllü olmanın maliyeti ve kazancı ve ayrıca toplam oyuncu sayısından etkilenecektir. GTE oyununda da aktif oyuncu sayısı arttıkça beklenen gönüllü sayısı oranı (p'') azalacaktır. Fakat eşit aktif oyuncu sayısına sahip olan iki farklı oyunu karşılaştırırsak, eğer aktif oyuncular fedakâr ise, GTE oyununda daha fazla gönüllü çıkması beklenecektir. Çünkü, $p'' > p' = 1 - \left[\frac{c}{b'}\right]^{\frac{1}{n-1}} > 0$. Kolayca görüleceği üzere eğer oyuncular bireysel (ve akılcı) veya sadece grup içi fedakâr (ve akılcı) ise bu iki sosyal ikilem, GTE ve Gİ, aynı sosyal olguyu temsil etmektedir. Fakat oyuncular grup dışı fedakâr (ve akılcı) ise bu iki sosyal ikilem aynı sosyal olguyu temsil etmemektedir. Yukarıdaki gözlemler çalışmamızın ana sonucunu ispatlamaktadır.

Teorem 1: Eğer $\alpha \neq 0$ ise, GTE oyununda beklenen gönüllü oyuncu sayısı Gİ oyununda beklenen gönüllü oyuncu sayısından daha fazladır.

SONUÇ

Gönüllülük davranışı sosyal hayatın bir gereği olarak birçok alanda karşımıza çıkmaktadır. İnsanların yardım davranışlarında bulunması olarak basitçe ifade edilebilecek gönüllülük davranışları acil durumlardan acil olmayan durumlara kadar birçok farklı durumda, bireylerin gönüllü olma ya da olmama kararı verdikleri sosyal ikilemleri ifade etmektedir.

Bu çalışma literatürde birbirinin aynısı olarak ortaya konulan iki sosyal ikilem arasında, davranışsal temelli farklılıkları ortaya koymaktadır. Teorik olarak çizilen çerçeveye görgü tanıklarının etkisinde, gönüllülerin ikilemi durumuna göre daha fazla sayıda gönüllünün ortaya çıkacağı gösterilmektedir. Çalışma, bu yönüyle, literatürde göz ardı edilen fedakâr davranışların gönüllülük davranışları üzerindeki etkisini ayırt edici olarak ortaya koymaktadır. Bir diğer yönüyle ise deneysel çalışmalarla test edilmesi mümkün olan bir hipotezi de ortaya koymakta ve bu açıdan gönüllülük üzerinde fedakârlığın etkisinin irdelenebileceği çalışmalara da zemin hazırlamaktadır.

KAYNAKÇA

Batson, C. D., Van Lange, P. A. M., Ahmad, N. ve Lishner, D. A. (2003). Altruism and helping behavior. M. A. Hogg ve J. Cooper (Ed.) *The Sage handbook of social psychology*: İçinde 279-295. Londra: Sage.

Bickman, L. (1971). The effect of another bystander's ability to help on bystander intervention in an emergency. *Journal of Experimental Social Psychology*, 7 (3): 367-379.

Chekroun, P. ve Brauer, M. (2002). The bystander effect and social control behavior: the effect of the presence of others on people's reactions to norm violations. *European Journal of Social Psychology*, 32 (6): 853-867.

Cramer, R. E., McMaster, M. R., Bartel, P. A. ve Dragna, M. (1988). Subject competence and minimization of the bystander effect. *Journal of Applied Social Psychology*, 18 (13): 1133-1148.

Darley, J. M. ve Latane, B. (1968a). Bystander intervention in emergencies: diffusion of responsibility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 8 (4): 377-383.

Darley, J. M. ve Latane, B. (1968b). Group inhibition of Bystander intervention in emergencies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 10 (3): 215-221.

Diekmann, A. (1985). Volunteer's dilemma. *The Journal of Conflict Resolution*, 29 (4): 605-610.

Fehr, E. ve Schmidt, K. (1999). A theory of fairness, competition and cooperation. *Quarterly Journal of Economics*, 114 (3): 817-868.

Franzen, A. (1995). Group size and one-shot collective action. *Rationality and Society*, 7 (2): 183-200.

Gansberg, M. (27.03.1964). Thirty-eight who saw murder didn't call the police. *New York Times*.

Gilovich, T., Keltner, D. ve Nisbett, R. E. (2006). *Social psychology*. New York: W.W. Norton & Company Inc.

Goeree, J. K., Holt, C. A. ve Moore, A. K. (2005). *An experimental examination of the volunteer's dilemma*. İnternet çalışma tebliği. http://people.virginia.edu/~cah2k/vg_paper.pdf, (01.02.2014).

Hewstone, M., Stroebe, W. ve Klaus, J. (2008), *Introduction to social psychology - A European perspective*. Londra: Blackwell Publishing.

Hogg, M. A. (2004). *SAGE benchmarks in social psychology, Volume II: Social Interaction*. Londra: SAGE Publications.

Küçükşenel, S. (2012). *Behavioral mechanism design*. Journal of Public Economic Theory, 14 (5): 767-789.

Latane, B. ve Dabbs, J. M. (1975). Sex, group size and helping in three cities. *Sociometry*, 38 (2): 180-194.

Levine, M. (1999). Rethinking bystander nonintervention: social categorization and the evidence of witnesses at the James Bulger murder trial. *Human Relations*, 52 (9): 1133-1155.

Levy, P., Lundgren, D., Ansel, M., Fell, D., Fink, B. ve McGrath, J. E. (1972). Bystander effect in a demand-without-threat situation. *Journal of Applied Social Psychology*, 24 (2): 166-171.

Murnighan, J. K., Kim, J. W. ve Metzger, A. R. (1993). The volunteer dilemma. *Administrative Science Quarterly*, 38 (4): 515-538.

Pantin, H. M. ve Carver, C. S. (1982). Induced competence and the bystander effect. *Journal of Applied Social Psychology*, 12 (2): 100-111.

Rapoport, A. (1988). Experiments with N-person social traps I: prisoner's dilemma, weak prisoner's dilemma, volunteer's dilemma, and largest number. *The Journal of Conflict Resolution*, 32 (3): 457-472.

Weesie, J. (1993). Asymmetry and timing in the volunteer's dilemma. *The Journal of Conflict Resolution*, 37 (3): 569-590.

Weesie, J. ve Franzen, A. (1998). Cost sharing in a volunteer's dilemma. *The Journal of Conflict Resolution*, 42 (5): 600-618.

Yayın Geliş Tarihi: 23.07.2012
Yayına Kabul Tarihi: 12.10.2013
Online Yayın Tarihi: 20.03.2014

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 15, Sayı: 4, Yıl: 2013, Sayfa: 663-691
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

YENİLENEBİLİR ENERJİ GELİŞİMLERİNİN SOSYAL BOYUTU

Zeynep PEKER*

Öz

Sürdürülebilir enerji geleceği için ipuçları arayışıyla bu makale, yenilenebilir enerji gelişimlerinin sosyal boyutuna odaklanmaktadır. Bu boyutun doğasını anlamayı ve önemine açıklık kazandırmayı amaç edinmektedir. Bu amaç doğrultusunda, yerel muhalefet ve katılım olarak belirlenen iki ana tema temelinde ilgili literatürdeki genel anlayışları, temel kabulleri ve farklı görüşleri incelemektedir. Bunu yaparken, yenilenebilir enerji gelişimlerinin sürdürülebilir kalkınmanın sosyal ayağını feda etmeksizin desteklenmesi görüşünü benimsemektedir. Toplumsal olarak kabul edilebilir çözümlere ve sürdürülebilir topluma geçişe erişebilmek üzere böyle bir görüş, yenilenebilir enerjilerin sosyal bağlamının anlaşılması ve daha demokratik ve adil süreçlerin aranması gerekliliğini ve hepsinden önemlisi, hâkim politika paradigmasında bir değişimi işaret etmektedir. Ülkemiz bağlamında “ne?” ve “nasıl?” soruları yenilenebilir enerjinin sosyal ve politika boyutlarına dair daha fazla araştırmayı gerekli kılmaktadır. Konunun henüz yeterince ele alınmamış olması nedeniyle bu makalenin yapılacak çalışmalara bir referans olarak hizmet edeceği ve yeni bir araştırma alanının önünü açacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir Enerji, Sürdürülebilir Kalkınma, Yerel Muhalefet, Katılım.

THE SOCIAL DIMENSION OF RENEWABLE ENERGY DEVELOPMENTS

Abstract

Seeking clues for sustainable energy future, this paper focuses on the social dimension of renewable energy developments. It aims to gain insight into this dimension and to clarify its significance. With this purpose, it reviews the general understandings, key assumptions and the different views in the relevant literature, on the basis of two main themes: local opposition and participation. While doing this, it adopts a view that renewable energy developments should be promoted without sacrificing the social pillar of sustainable development. In order to achieve socially acceptable solutions and transition to sustainable society, such a view points to a need for understanding social context of renewable energies and searching for more democratic and fair processes, and above all, a change in the dominant policy paradigms. The “what?” and “how?” questions in the context of our country necessitates further research on the social and policy dimensions of renewable energy. Since the subject has not been adequately addressed yet, this paper is considered to serve as a reference and to open up a new research field.

* Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, zeyneppeker@sdu.edu.tr

Keywords: Renewable Energy, Sustainable Development, Local Opposition, Participation.

GİRİŞ

Yenilenebilir enerji, sürdürülebilir kalkınmanın temel bir bileşeni (Dinçer, 2000); sürdürülebilir bir enerji üretim biçimi (Elliott, 2000) ve iklim değişikliği azaltımı için etkili bir seçenek (Moomaw vd., 2011) olarak kabul edilmekte ve uluslararası ve ulusal platformlarda üç temel argüman ile desteklenmektedir (Szarka, 2004: 320): *i.* Fosil yakıt yanmasından salınan sera gazlarının küresel atmosfer bileşimini bozarak iklim değişikliğine neden olması, *ii.* Fosil ve nükleer enerji kaynaklarının çevresel kirlilik ve risk yaratıyor olması ve *iii.* Enerji arzı güvenliği açısından fosil kaynakların tükeniyor olması.

Yenilenebilir enerji teknolojilerinin desteklenerek yaygınlaşmaya başlaması ise enerji paradigmasının (Flavin ve Dunn, 1999) veya tekno-ekonomik çerçevenin değişimi (Tsoutsos ve Stamboulis, 2005); düşük-karbon enerji ekonomisine veya sürdürülebilir enerji ekonomisine geçiş (Toke, Breukers, ve Wolsink, 2008) olarak nitelendirilmektedir.

1990'lı yıllarda yazında yer alan çalışmalar ağırlıklı olarak yenilenebilir enerji teknolojileri ve politikalarının yerel çevresel, sosyal ve kurumsal etkileri üzerine odaklanırken; 2000'li yılların başlarından itibaren sosyal ve kurumsal faktörlerin yenilenebilir enerji gelişimlerine etkileri yönünde bir perspektifin ağırlık kazandığı görülmektedir. Bu bakış açısı temelinde sosyal ve kurumsal faktörler, karmaşık bir süreç olan teknolojik değişimin bileşenleri, değişime etki eden engel ya da başarı faktörleri olarak veya bariyer terimi ile anılarak, bariyer analizi çalışmaları kapsamında ele alınmaktadır (Sathaye vd., 2001).

Sera gazlarının teknolojinin yayılması aracılığı ile azaltımına dikkat çekilen Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli (HİDP), Üçüncü Değerlendirme Raporu'nda bahsi geçen 'bariyer' terimi; bir amaca veya 'potansiyele ulaşılmasında politika, program veya tedbirlerle aşılabilecek herhangi bir engel' veya yenilenebilir enerji teknolojileri bağlamında piyasa potansiyelinden teknik potansiyele doğru ilerleyişe mani olan fiziksel, kültürel, kurumsal, sosyal veya beşeri faktörler olarak tanımlanmaktadır (Sathaye vd., 2001: 350). HİDP'nin Yenilenebilir Enerji Kaynakları ve İklim Değişikliği Azaltımı Özel Raporu'nda (Moomaw vd., 2011: 43) *i.* Pazar yetersizlikleri ve ekonomik bariyerler, *ii.* Enformasyon ve farkındalık bariyerleri, *iii.* Sosyo-kültürel bariyerler ve *iv.* Politika ve kurumsal bariyerler, olarak kategorize edilen yenilenebilir enerjilerin yayılması önündeki bariyerler, teknik potansiyelin gerçekleşmesini meneden, 'teknik-olmayan bariyerler' olarak da adlandırılmaktadır (Shove, 1998: 1105).

Avrupa Birliği ve üye ülkeler bağlamında ise özellikle Direktif 2001/77/EC'nin yürürlüğe girmesinin ardından yayınlanan akademik çalışmalarda söz konusu teknik-olmayan engellerin, yenilenebilir enerji hedeflerinin erişilmesi

önündeki bariyerler olarak ele alındığı görülmektedir. Sosyal ve kurumsal faktörler, serbestleşen enerji piyasası koşullarında yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı elektrik üretim kapasitesinin artırılması amacına ulaşılmasını engelleyen ve uygulama aşamasında ortaya çıkan problemler olarak tartışılmaktadır. Direktif 2001/77/EC gereği taahhüt edilen hedeflere ulaşılmasında üye ülkeler farklı başarı oranları ve gelişme hızları göstermektedir. Ulusal hedeflere teknik ve ekonomik açıdan uygulanabilirliği en yüksek olan rüzgâr gücü ile erişmeyi amaçlayan ülkeler arasında Danimarka ve Almanya öne çıkarken, Birleşik Krallık ve Hollanda hedeflere erişememe kaygısı taşımaktadır. Bu nedendir ki, uygulama başarısı önündeki engeller ve bu engellerin nasıl aşılabileceğine dair tartışmalar ağırlıklı olarak bu iki ülke örnekleri üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Uygulamaya engel teşkil eden teknik-olmayan bariyerlerin, en genel anlamda, toplumsal kabul eksikliğinden kaynaklandığını öne süren Wüstenhagen, Wolsink ve Bürer (2007: 2684) yenilenebilir enerji teknolojilerine ilişkin toplumsal kabulü birbirlerine bağlı üç boyut ile açıklamaktadır: sosyo-politik kabul, yerel kabul ve piyasa kabulü. Burada teknolojilerin ve politikaların kamu, ana paydaşlar ve karar vericiler tarafından benimsenmesi sosyo-politik kabule; yenilenebilir enerji projelerinin ve yerleştirme kararlarının yerel paydaşlarca, özellikle de yöre sakinleri ve yerel otoritelerce onaylanması yerel kabule ve yeniliklerin tüketiciler ve yatırımcılar tarafından kabulü ise piyasa boyutuna karşılık gelmektedir.

Bu metinde yenilenebilir enerji gelişimlerinin sosyal boyutlarına ve toplumsal kabulün yerel kabul boyutuna odaklanılmaktadır. Ancak önceki paragraflarda özetlenen hâkim perspektifin dışında bir bakış açısı benimsenmiştir. Bir literatür incelemesi olan bu çalışmada amaç, sosyal bariyerleri değil yenilenebilir enerji gelişimlerinin sosyal boyutunu ve bağlamını anlamaya ve aktarmaya çalışmak; yenilenebilir enerji kapasitesini arttırmanın yollarını değil, sürdürülebilir enerji geleceğine erişebilmenin ipuçlarını ve izlerini aramak ve ülkemizde bu yönde yapılacak çalışmalara bir referans oluşturmaktır. Bu amaç doğrultusunda, yenilenebilir enerji projeleri karşısında oluşan ve ciddi bir engel olarak kabul edilen yerel muhalefete ve bu engeli aşma aracı olarak görülen katılım yaklaşımlarına ilişkin literatürde yer alan farklı anlayış, görüş ve tartışmalar mevcut çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Makalenin ikinci bölümünde yerel muhalefet ve kamu algı, tavır ve davranışlarına etki eden faktörler bağlamında bilgi eksikliği, güven eksikliği, adalet algısı, yer kimliği ve yer bağlılığı ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde ise projelerin çıktı ve süreç boyutları itibarıyla halkın projeye katılımı ve halkın karar verme sürecine katılımı alt başlıkları altında katılım anlayışı ve katılımcı yaklaşımlar tartışılmaktadır. Dördüncü bölümde katılımcı süreçler, hâkim muhalefet anlayışı ve katılım amacının eleştirisi olarak ortaya konulmaktadır.

YENİLENEBİLİR ENERJİ GELİŞİMLERİNE YÖNELİK YEREL MUHALEFETİ ANLAMAK

Bir yatırım projesinin uygulama aşaması imar planlarının, plan değişikliklerinin onaylanması ve gerekli izinlerin alınması ile başlar. Bu sebeptir ki, özellikle Birleşik Krallık örneğinde yenilenebilir enerji projelerinin planlama onayı alma oranları en temel uygulama başarısı ölçülerinden biri olarak kabul edilmektedir. Onaylanan proje sayısı veya kapasitesi ne kadar fazla ise, ulusal hedeflere o derece yaklaşılmaktadır; proje başvurularının yerel idareler ve planlama birimlerince reddedilmesi ise ulusal ve uluslar arası hedeflere erişimi yavaşlatmaktadır. Bu hâkim anlayış çerçevesinde planlama izni başvurularının neticesini etkileyen faktörler üzerine odaklanan çalışmalara göre; öneri bir projeye yönelik yerel paydaş görüşleri arasında güçlü bir bağlantı bulunmakta ve yerel idarelerin nihai kararına etki eden en önemli etmen, proje alanının yakın civarında yaşayan insanların tavırları olmaktadır (Toke, 2005: 1527). Başvuruların onay alma düzeyi, yerel kabul düzeyinin bir fonksiyonudur; yerel kabul düzeyi ne kadar yüksek ise, öneri projenin onay alma ihtimali o derece yüksek olabilmektedir (Loring, 2007: 2657). Yerel itirazların, güçlü muhalefet ve direnişin varlığı ise karar sürecinin başvurunun reddi yönünde sonuçlanmasına neden olmaktadır. Bu durumda muhalefet, aşılması veya sakınılması gereken, planlama çıktısını etkileyen ve uygulama başarısına engel teşkil eden en önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Muhalefetin kararları etkileme ve gelişmeyi engelleme potansiyeli Bell, Gray ve Haggett (2005: 463)'a göre, politik arenada daha etkili hareket etmeyi mümkün kılan düzeyde bir eğitim ve sosyo-ekonomik profil ile ilişkilidir. Wolsink'e (2007a: 2694) göre de önemli olan negatif tavırların varlığı değil, bu tavırların yerel sosyal ağ içinde temsil edilme biçimidir. Örgütlenmiş muhalefet bireysel motivasyonlar olmaksızın gerçekleşemese de; bireysel negatif tavırların varlığı, bu tavırların doğrudan aktif muhalefet ile sonuçlanacağı anlamına gelmemektedir. Ancak aktivistler, mevcut negatif tavırların topluluk içinde yayılmasını ve güçlenmesini sağlamakta ve muhalefetin örgütlenmesine aracı olmaktadır (van der Horst, 2007: 2706). Loring (2007: 2658)'in çalışması muhalefetin yapısı ve muhalif sosyal ağın istikrar düzeyi ile planlama çıktısı arasında, deterministik olmasa da, bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Şöyle ki, muhalefetin örgütlenmemiş olması projenin onay alma ihtimalini yaratmaktadır; aksi durumda ise, sosyal ağ istikrarı ne derece yüksekse, projenin reddedilme olasılığı da o derece yüksek olabilmektedir.

Muhalefetin rolü ve etkisine, muhalefet-planlama çıktısı ilişkisine getirilen bir başka açıklamaya göre yerel muhalif grupların planlama süreci üzerindeki gücü iddia edildiği gibi fazla değil, aslında son derece sınırlıdır (Aitken vd., 2008: 777). Zira yerel muhalifler sadece planlama başvurusu aşamasında, yerel düzeyde kararı etkileyebilmektedir. Proje sahibinin ret kararına itiraz etmesinden sonra başlayan süreç zarfında muhalefetin rolü marjinalleşmektedir. Sıklıkla projenin onay alması

yönünde sonuçlanan davalar itibarı ile muhalefetin etkisi onay kararının geciktirilmesinden öteye gidememektedir. Ancak onayın elde edilmesine rağmen sürecin dava nedeniyle uzaması endüstri açısından zaman ve para kaybı olarak görülmektedir. Nitekim makul bir karar süresi ve planlama kararına itiraz davasına gerek kalmaması proje başarı göstergesi olarak kabul edilmektedir (Loring, 2007: 2653).

Kamu Algı, Tavrı ve Davranışları

Yerel düzeyde ortaya çıkan gerilimler, en genel anlamda arıtma, katı atık depolama gibi tesislerin yer seçim süreçlerinde ortaya çıkan uyuşmazlıklara karşılık gelmektedir (Khan, 2001; Szarka, 2004; Wolsink, 2010). Ancak bu uyuşmazlıklar, yenilenebilir enerji teknolojilerinin kamu kabul edilebilirliğini etkilediği üzere, hedeflere ulaşılması önünde ciddi bir engel olarak görülmektedir. Bu nedendir ki, yenilenebilir enerji projelerinin uygulanmasında ortaya çıkan uyuşmazlıkların nedenlerinin ve sonuçlarının; projelere yönelik algıların, gösterilen tavır ve davranışların doğası ve kapsamlarının anlaşılması literatürde önemli bir araştırma konusu olarak yer almaktadır. Farklı bölge, ülke ve kültürel bağlamlarda yürütülmüş örnek alan çalışmaları kamu algı ve tavırlarına etki eden birçok etkenin varlığını ortaya koymaktadır. Değişik çalışmalarda tespit edilmiş etkenleri bütünsel bir çerçevede ele alan Devine-Wright'a (2005: 134) göre fiziksel, bağlamsal, politik, sosyo-ekonomik, toplumsal, yerel, kişisel ve psikolojik faktörlerin her biri yenilenebilir enerji projelerine yönelik algıyı etkileyebilmektedir. Bu durum, kamu algı ve tavrını biçimlendiren güçlerin karmaşık ve çok boyutlu doğasını yansıtmaktadır. Dolayısıyla, değişken ve etkileşen tesirler ve bilgi kaynakları karışımı ile şekillenen kamu davranışları da son derece değişken, dinamik ve kimi zaman çelişik bir nitelik taşımaktadır (Walker, 1995: 49).

Algı, tavır ve davranışların çok boyutlu, dinamik ve karmaşık yapısına rağmen, uygulama aşamasında ortaya çıkan negatif tavır ve davranışların NIMBY¹ sendromu olarak etiketlenmesi yönünde bir eğilim bulunmaktadır. Genel kamuoyu yoklamalarının pozitif sonuçlarını referans alan politika belirleyicileri ve yatırımcılar, karşılaşılan yerel itiraz ve direnişleri, bencillik ve cahillik ile motive edilmiş muhalif davranışlar olarak nitelendirmektedir. Bu görüş literatürdeki bazı çalışmalarda da kabul görmektedir. Örneğin, Short'a (2002: 53) göre halkın negatif görüşleri deneyimle değil cehalet, yanlış malumat ve önyargı ile oluşmakta ve söylentilerle, medya ve lobi gruplarınca yönlendirilmektedir. Bu durumda muhalefet, görüşlerin ve eylemin tutarlı, rasyonel ve objektif olmadığı gayrimeşru, sapma davranış olarak kabul edilmektedir.

Yaygın NIMBY anlayışını eleştiren ve bir direnç tipleri tipolojisi geliştiren Wolsink'e (2000: 57) göre bazı bireylerin tavırları NIMBY özelliği taşıyabilmektedir ancak yerel muhalefetin tümüyle NIMBY olarak etiketlenmesi

¹ NIMBY (Not-In-My-Backyard): Benim arka bahçemde değil.

farklı tavır-davranış birleşimlerinin ayırt edilmesine olanak vermemekle birlikte, altta yatan motivasyonların çokluğunu da göz ardı etmektedir. Dar açılı, basitleştirici NIMBY anlayışına dayanan muhalif sesleri marjinalleştirme ve karalama eğilimi yerel halkın temel kaygı ve itirazlarının ne olduğunun anlaşılmasına imkân vermemektedir (Ellis vd., 2007: 536). Bir başka ifadeyle, bu anlayış yerel uyumsuzlukların çözümüne katkıda bulunmak yerine muhalefeti daha da körtülemektedir. Nitekim Devine-Wright (2011b: 19) da NIMBYizmin kırılğan, birtakım koşullara bağlı olan toplumsal muvafakatı zayıflatma riski taşıyan, yıkıcı bir düşünce biçimi olduğunu ifade etmektedir.

Yüksek kamu desteği yönündeki kamuoyu yoklama sonuçlarına rağmen uygulama aşamasında ortaya çıkan muhalefet ve planlama başvurularındaki düşük başarı oranı toplumsal fark (Bell vd., 2005) veya tavır-davranış farkı (Haggett, 2004) olarak açıklanmaktadır. Bell ve diğerleri (2005: 461-466) toplumsal fark için üç ayrı açıklama getirmektedir: demokrasi açığı, şarta bağlı destek ve bireysel fark. Demokrasi açığı açıklamasına göre planlama izin sürecinin çıktısı çoğunluğun iradesini yansıtmamaktadır, zira halkın genelinin pozitif görüşüne rağmen bazı başvurulara yönelik kararlar muhalif olan azınlık tarafından kontrol edilmektedir. Diğer yandan birçok kişi, özellikle de yerel sivil toplum örgütleri, koşullu destekleyicidir. Öneri projeler belirli koşulları karşılamadığında olumlu görüşler olumsuzla dönüşebilmekte ve toplumsal farka neden olabilmektedir. Bireysel fark ise kişisel çıkarlara dayalı, NIMBY sendromuna karşılık gelmektedir. Bu toplumsal fark biçimlerinin her biri farklı müdahale biçimlerini gerektirmektedir. Dolayısıyla nedenlerin doğru ve detaylı tespiti önem taşımaktadır.

Bilgi ve bilgisizlik

Uyumsuzluk ve muhalefet nedeni olarak öne sürülen etmenlerden biri bilgi eksikliğidir. Beddoe ve Chamberlin'e (2003: 5) göre problemlerin bir kısmı yerel idarelerin bilgi, bilinç ve deneyim eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Yeni teknolojilere dair bilgisiz veya şüpheleri olan yerel halk ise, yerel çıkar gruplarının yaydığı yanlış malumatlardan ve abartılı iddialardan etkilenmektedir. Keza, yenilenebilir enerjilerin ehemmiyeti de kavranmamış olabilmektedir. Bu koşullar karşısında güvenilir, bilimsel bilgiyi yayma girişimlerinin halkın kaygı ve korkularını giderebileceği; enerji politikası ve uygulama stratejilerinin bir parçası olarak yürütülecek eğitim ve bilinçlendirme programlarının toplumsal kabul edilebilirliği geliştireceği öngörülmektedir (Bell vd., 2005; Warren vd., 2005).

Ancak bu hususta karşıt görüşler de bulunmaktadır. Daha fazla bilginin daha fazla kabul ile sonuçlanacağı henüz ispatlanmamış bir varsayım olduğunun altı çizildiği gibi, yarışan ve çelişen bilimsel teorilere dair farkındalığın kabul düzeyini negatif yönde de etkileyebileceğine dikkat çekilmektedir (Aitken, 2010b: 1837). Kaldı ki, muhalifler farkındalık düzeyi yüksek ve son derece bilgili veya iyi bilgilendirilmiş de olabilmektedir. Bu durumda, muhalefetin cahillikten kaynaklandığı gibi bir genellemeye gitmek; salt bilgilendirmenin muhalefeti

önleyeceğini ve doğrudan kabul düzeyini yükselteceğini kabul etmek çok da etkin bir anlayış olmayacaktır.

Diğer yandan, problemlerin anlaşılma biçimini şekillendiren gerçekliği bilme ve iddia etmenin birçok biçimi olmakla beraber bilginin kullanımı, herhangi bir durumda hangi bilgiye veya bilgi sahibine öncelik tanınacağı, bir sosyal ilişkiler bağlamı içinde tayin edilmektedir. Bir başka ifadeyle, bilgi sosyal süreçler aracılığıyla inşa edilmektedir (Rydin, 2007: 52). Politika belirleme ve uygulama süreçlerinde yer alan çeşitli paydaşlar da kuşkusuz belirli bilgi biçimlerini tercih ederek, problemin tanımı ve çözüm önerilerini yaptıkları tercihe göre biçimlendirmektedir. Ne var ki, bazı bilgi biçimleri ve problem kavrayışları diğerlerinin önüne geçmekte veya geçirilmektedir. Örneğin, girişimlerin izin ve onay süreçlerindeki gecikmelere atfettikleri maliyetler veya reddedilen projelerin MW cinsinden kapasiteleri klasik fayda-maliyet hesaplamalarında kullanılan somut miktarlarla ifade edildiği üzere, bu tür bilgiler ön plana çıkararak normatif politika çerçeveleri içinde kolaylıkla özümledebilmektedir (Ellis vd., 2009: 525). Ancak bu yönde bir tercih yapıldığında, kuşkusuz problemin diğer boyutları dolayısıyla diğer bilgi biçimleri göz ardı edilmiş olmaktadır.

Modernist bilgi anlayışındaki kırılmalarla birlikte bugün birçok alanda yerel, deneyimsel ve bağlamsallaşmış bilginin önemine dikkat çekilmekte ve yerel ilişkiler içinde gömülü bilginin çıkarılarak bilimsel bilginin bağlamsallaştırılmasına kılavuzluk etmesi gerekliliği savunulmaktadır. Ancak Rydin'e (2007) göre farklı bilgi kaynaklarının bir araya getirilmesinde asıl mesele bilgi iddialarının diğer iddialardan nasıl ayırt edileceği, çoklu bilgilerin nasıl kullanılacağı, farklı bilgilerin birbirleriyle nasıl ilişkilendirileceği ve karar vermenin nasıl değiştirileceğidir.

Günümüz pratiğinde, yerel itirazlar sonucunda yerel idarelerce onay verilmeyen başvuruların reddedilme gerekçesi planlama mevzuatı diliyle ifade edilmektedir. Dikkate alınma ve kararı etkileme kaygısı taşıyan muhalifler de bu dili ve planlama esaslarını kullanmaya çalışarak itirazlarını sunmaktadır. Bu durumda itirazların, kaygıların gerçek nedenleri ancak mevzuatın imkân verdiği ölçüde yansıyabilmektedir. Buna rağmen yerel düzeydeki karar süreci, farklı bilgilerin tanındığı ve hatta yerel bilginin uzman bilgisinin önüne geçtiği bir süreç olarak kabul edilebilir. Ancak, başvuru sahibinin ret kararına itirazından sonra başlayan dava süreci içinde durum tersine dönmektedir. Güvenilir veri veya bilimsel açıklamalarla desteklenmeyen kanıtların gayrimeşru kabul edilmesi nedeniyle, muhaliflerin itirazlarını uzman bilgisine başvurarak yürütmesi gerekmektedir (Aitken, 2009: 62). Bunun neticesinde, uzman bilgisinin egemen pozisyonu korunurken uzman olmayan, yerel bilginin rolü ve etkisi ortadan kalkmış olmaktadır.

Güven ve güven eksikliği

Literatürde vurgulandığı üzere güven; kamu tavır ve davranışını etkileyen önemli faktörlerden biri olup, eksikliği durumu muhalefete neden olmaktadır

(Khan, 2001; Upreti, 2004). Yaygın durum şudur ki, halk politika belirleyicilerine, yöneticilere, yatırımcılara ve diğer kamu kurumlarına güven duymamaktadır. Halkın yönetime, karar verici ve düzenleyici kamu kurumlarına ve yatırımcıların hareket ve maksatlarına yönelik güven eksikliği, ılımlı şüphecilikten tamamıyla güvensizliğe kadar, farklı biçimler gösterebilmektedir. Buna karşılık, sivil toplum örgütleri ve diğer baskı grupları daha güvenilir bulunmaktadır.

Projenin üretimi ve karar verme süreçlerinden dışlanmış olan halka göre hükümet ve yatırımcılar işbirliği içinde hareket etmekte ve yatırımcılar, bölgede yaşayan insanların projelerinden nasıl etkileneceğini umursamaksızın, sadece kar elde etmeyi amaçlamaktadır. Barry ve diğerlerinin (2008: 75) çalışmasındaki bulgulara göre de muhalif gruplar, korporatist bir devlet içinde büyük iş ve lobi gruplarının merkezi karar vericilere ayrıcalıklı erişime sahip olduğunu, merkezi hükümetin farklı menfaatler ve amaçları dengeleyen tarafsız bir hakem olarak hareket etmediğini ve uygun prosedürler ve demokratik standartlara bağlı kalınmadığını düşünmektedir. Yenilenebilir enerji endüstrisi ise, normal demokratik politika sürecini adaletsiz bir biçimde yıkabilecek, güçlü bir ekonomik çıkar grubu olarak görülmektedir.

Bilindiği üzere, güven asimetrik bir özellik taşımaktadır; kamu güveninin yıkılması, güvenin inşasından daha kolaydır ve güven bir kez sarsıldığında geri kazanılması son derece güçtür. Bu bağlamda, şeffaflıktan uzak, gizliliğin hâkim olduğu prosedürlerin; yukarıdan aşağıya, merkezden yürütülen, elitist ve teknokratik politika, planlama ve uygulama süreçleri ve klasik ‘karar ver-ilan et-savun’ modelinin toplumsal güven inşasına katkıda bulunmak yerine kamu güvensizliği yarattığı öne sürülmektedir (Khan, 2001; Walker, 1995; Wolsink, 2000).

Bu durumda güven inşası paydaşlar arasında rasyonel, yapıcı, interaktif diyalogu mümkün kılan, şeffaf, halkın görüşlerini dikkate alan ve proje çıktısını etkilemelerine izin veren yaklaşımların benimsenmesini gerekli kılmaktadır. Yatırımcıların halkla ilişkiler stratejisi de önem taşımaktadır; yatırımcı halkın güvenini ne derece kazanırsa, uyumsuzlukların azalması ve projenin halk tarafından kabulü o derece yüksek olabilmektedir (Upreti, 2004: 795). Kuşkusuz güven inşası tek taraflı gerçekleşemez. Bu nedenledir ki, Aitken (2010b: 1840) halkın güveni yanı sıra halka güvenin de altını çizerek, yatırımcılar ve karar vericilerin de halka güvenmeleri gerekliliğini vurgulamaktadır.

Eşitlik ve adillik algısı

Yenilenebilir enerjilerin küresel ve ulusal yararları son derece açık iken, yerel düzeydeki faydaları yeterince açık ve belirgin değildir. Yerel faydanın belirsizliği veya eksikliği ise halkın önerilen projeye yönelik algısını negatif yönde etkilemektedir. Oluşan negatif algı projenin olumsuz çevresel ve sosyal etkilerini ön plana çıkarmakta ve süreç yerel ihtilaf ve direnime dönüşmektedir. Diğer yandan, yenilenebilir enerji santrallerinin kurulumu ve yer seçimine ilişkin

uyuşmazlıklarda yatırımcılar ve ulusal politika belirleyicileri gelişimi haklı çıkarmak üzere çoğu zaman faydacı etiği kullanırken, yerel halk, ulusal yararlar adına söz konusu gelişmeyi kabul etmek durumunda bırakılmaktadır (Upreti, 2004: 787).

Bu durumda, fayda sağlayacak olanlarla yerel çevresel etkiye katlanmak zorunda olanlar (Christensen ve Lund, 1998: 5); santralin kurulmasına karar verenler ile günlük hayatlarında o santralle yaşamak zorunda olanlar gibi bir ayrım ve çelişki ortaya çıkmaktadır. Böyle bir çelişkiye dayanan yerel muhalefetin, halkın egoist dürtüleri olarak açıklanamayacağını savunan Wolsink (2007b: 1203), yöre sakinlerinin yükü ve mesuliyeti başkalarına yükleme eğiliminde olmaktan çok, diğerlerinin veya karar vericilerin yükü kendileri üzerine atmalarının adil olmadığını düşündüklerine dikkat çekmektedir. Bu noktada, eşitlik ve adalet algısı kamu tavrı ve davranışlarını belirleyen bir diğer etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yerel kabulü etkileyen etmenler açısından ekonomik faktörlerin altını çizen Toke'a (2005: 1539) göre yerel tavrı, özellikle projenin yereldeki ekonomik etkisine yönelik algıya dayalı olarak oluşmaktadır. Hayata geçirilecek proje doğrudan yerel bir menfaat sunuyorsa, halk destekleyici bir tavrı ve davranış sergileyebilmektedir. Yerel faydanın eksikliği, girişimcilerin yerel katkı ve iştirak kaygısı gütmüyor olması ise negatif tavrın oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Kar amacı güden, dışarıdan gelmiş yabancı yatırımcıların yereldeki dışlayıcı, tepeden inme faaliyetleri sıklıkla güvensizlik yaratmakta ve projenin adil olmadığı algısına neden olmaktadır.

Proje çıktısının adil olup olmadığı yanı sıra, halkın tavrı ve davranışları sürecin nasıl algılandığına bağlı olarak da şekillenebilmektedir. Kamunun yenilenebilir enerji projelerinin yer seçimine ilişkin karar verme sürecine yönelik adillik algısı literatürde prosedürel adalet çerçevesinde ele alınmaktadır. Karmaşık karar verme süreçlerinde, yasa ve yönetmeliklerin tarif ettiği süreç ile gerçekte gelişen süreç arasında her zaman ciddi farklılık bulunmaktadır. Bu nedenle algılanan adillik yasal prosedürle değil fiili karar verme süreci ile ilgili olmaktadır (Wolsink, 2007a: 2701). Karar verme işlemlerinin adilliği ve müteakip kararın kabulü ve karar mercilerine güven arasında da bir ilişki bulunmaktadır. Aslında güven ve adillik, birinin algısının diğerini etkilediği, birbiri ile ilişkili kavramlardır. Şöyle ki, halk girişimciye güven duyuyorsa önerilen gelişmenin adil olduğunu düşünebilmektedir veya planlama başvurusuna yönelik kararın verildiği sürecin adil olduğu algısı yerel idareye ve kurumlara duyulan güveni arttırabilmektedir (Aitken, 2010c: 6067). Adil süreçlerin, adil çıktılar üreteceği kabul edilmektedir.

Öte yandan önerilen projeler, kimi zaman, yerel topluluk içinde kazananlar ve kaybedenler gibi gruplar yaratabilmekte ve topluluğun bölünmesine, gruplar arasında çatışmalara, toplumsal dirlik ve düzenin bozulmasına da neden olabilmektedir. Bu duruma istinaden yerel bir topluluk içinde halkın farklı kesimlerinin adaletin farklı boyutlarından ve farklı adillik tiplerinden

etkileneceğine dikkat çeken Gross'a (2007: 2735) göre, bir projenin uygulanması neticesinde kayıp veya kazanç elde edecek yerel topluluk üyeleri her şeyden önce *çiktının* (kişisel çıkarlara) *uygunluğu* ile ilgilenmektedir. Kazanan ve kaybedenler yanı sıra söz konusu gelişime veya teknolojiye ilişkin olumlu ya da olumsuz güçlü bir inanca sahip olan kişiler de *çiktının* (inançlara) *uygunluğu* ile ilgilenmektedir. Sabit bir görüşü olmayan, tarafsız kişiler ve sessiz çoğunluk ise topluma ait birtakım normlarla muhakemeye dayalı olarak *çiktının adilliğini* önemsemektedir. Topluluk bütünü de toplumun refahı için adil bir çıktıyı talep etmektedir.

Dolayısıyla yerel halk öncelikle adaletin dağıtımsal boyutundan etkilenmektedir. Ancak karşıt görüşlerin bulunduğu ve topluluk adına adil bir *çiktının* kesin olarak ne olduğuna dair belirli standartların olmadığı durumlarda *sürecin adilliği* algılar üzerinde daha etkili olmaktadır. Sürecinin adilliği ise; sürece tam katılım, sesini duyurabilmek ve görüşlerini özgürce ifade edebilmek, dikkate alınmak ve saygı görmek, yeterince ve doğru bilgilendirilmek ve karar vericilerin tarafsızlığı gibi prosedürel adaletin temel ilkeleri üzerinden muhakeme edilmektedir. Adil bir sürecin adil bir çıktıyla neticeleneceği kanaati üzerine topluluk bütününde prosedürel adalet daha çok önem kazanmaktadır.

Yer kimliği ve yer bağlılığı

Tavır ve davranışlarının anlaşılmasında NIMBY açıklamasının yetersizliği karşısında literatürdeki bir dizi çalışma yerel muhalefet ve kabulü, çevresel ve sosyal psikoloji alanından gelen kavramlar ve kuramlar üzerinden açıklamaya çalışmaktadır (Devine-Wright, 2009, 2011a; Devine-Wright ve Howes, 2010). Bu çalışmalar yerel kimlik ve yer bağlılığı kavramlarını referans alarak davranış biçimlerinin anlaşılmasına ışık tutmaktadır. Bu perspektife göre yerel topluluklar kültürel, tarihsel ve coğrafik koşulların ürünüdür; peyzaj ve yer toplumsal kimliğin inşasında güçlü simgelerdir ve topluluk üyeleri yer ile güçlü duygusal bağlar kurabilmektedir. Bu durumda yerellikler, uzmanlar tarafından objektif olarak değerlendirilebilecek ve değiştirilebilecek alanlar olmaktan öte, yöre sakinlerinin duygusal bağlılık hissettiği ve kimlik duygusunun önemli bir ögesi haline geldiği yerlerdir (Devine-Wright, 2011b: 24).

Değişimin yer üzerindeki etkileri ve sosyal ve psikolojik boyutları itibarıyla, yerel topluluk üyeleri, öneri projenin yaratacağı değişimle baş edebilmek üzere farklı yanıt ve tepkiler verebilmektedir. Örneğin, yerel halk, yukarıdan-aşağıya kararlarla, yer-ilişkili değerlerin ve bu değerlerin temellendiği fiziksel çevre ve toplumsal pratiklerin özel çıkarlar, ulusal veya küresel çıktılar adına kurban edildiğini düşünebilmektedir (Barry vd., 2008: 73). Öneri proje yerel kimliğe ve geleneğe -yerle ilişkili sosyal ve kültürel sürekliliğe, ayırt edici özelliğe, kendine yararlığa ve özsaygıya- yönelik bir tehdit olarak algılanabilmekte ve bu negatif algı muhalif davranışlarla sonuçlanabilmektedir. Bu nedenledir ki Devine-Wright (2009), yenilenebilir enerji projeleri karşısındaki yerel muhalefeti yere bağlılık ve yere bağlı kimlik süreçleri üzerine kurulmuş olan ve yer bağlılığının

taciz ve yer kimliğinin tehdit edildiği durumlarda ortaya çıkan bir yer-koruyucu eylem biçimi olarak tarif etmektedir.

Öneri projelerin her koşulda yer bağlılığını parçalayacağını, yer kimliğini tehdit edeceğini ve güçlü yer bağlılığının kaçınılmaz olarak muhalefete neden olacağını farz etmenin yanıltıcı olacağına vurgu yapan Devine-Wright ve Howes'a (2010: 272) göre bireylerin tavır ve davranışları değişimin nasıl yorumlandığına dayanmaktadır. Yorumlara dayalı olarak, değerlendirme çıktısı ve takip eden davranış biçimi negatif veya pozitif olabilmektedir. Bireyler öneri değişimi ve değişimin mevcut yer ile uygunluğunu, benimsedikleri sembolik anlamlar üzerinden yorumlamaktadır. McLachlan (2009) söz konusu yorumları yer ve teknoloji ile ilişkilendirmektedir; yer ve teknolojinin neyi temsil ettiği veya simgelediğine karşılık gelen soyut anlamlar arasındaki uygunluk, muhalefet ve desteğin sembolik mantıklarını teşkil etmektedir. Öneri bir proje veya yeni bir teknoloji yer-ilişkili sembolik anlamlara uygunluk gösterdiği takdirde yerel halk projeye yönelik pozitif tavır ve destekleyici davranış sergileyebilmektedir. Nitekim öneri bir proje, kimlik süreçlerinin temel ilkelerini güçlendireceği şeklinde de yorumlanabilmektedir; projenin yer-ilişkili ayırt edici özelliği ve özsaygıyı güçlendireceği, yer-ilişkili sürekliliği muhafaza edeceği yönünde pozitif kanaatler oluşabilmektedir (Devine-Wright, 2011a). Pozitif kanaatler çıktı ve süreç boyutlarına ilişkin kaygıların dahi önüne geçebilmektedir. Dolayısıyla, yer bağlılığı her zaman direnişe neden olmamaktadır.

Devine-Wright ve Howes'un (2010: 278) dikkat çektiği üzere yer bağlılığı ve projeye yönelik tepkiler arasındaki ilişkinin biçimlenmesinde yerel sosyal bağlam önem taşımaktadır. Ancak, ana aktörlere duyulan güven düzeyleri söz konusu ilişkiyi kontrol edebilmektedir. Güvenin etkisi ve rolü burada bir kez daha karşımıza çıkmaktadır. Yazarların çalışması göstermektedir ki, muhalefet grubuna duyulan yüksek güven durumunda yer bağlılığı ve muhalif davranış arasında güçlü bir ilişki bulunmakta; girişimciye duyulan yüksek güven durumunda ise yer bağlılığı ve muhalif davranış arasında herhangi bir ilişki bulunmamaktadır. Diğer yandan, görünen şudur ki; yer anlamlarını silip atan gelişimler yerine yer bağlılığı ve yer kimliklerinin dokusuna uyumlu yerleştirme süreçleri benimsendiği takdirde ve yer-ilişkili sürekliliği, ayırt edici özelliği, kendine yararlığı ve özsaygıyı tehdit eden değil bunları güçlendiren projelerin ve süreçlerin tasarlanması halinde yenilenebilir enerjilerin kamu kabul edilebilirliği yükselecektir.

MUHALEFET ENGELİNİ AŞMA ARACI OLARAK KATILIM

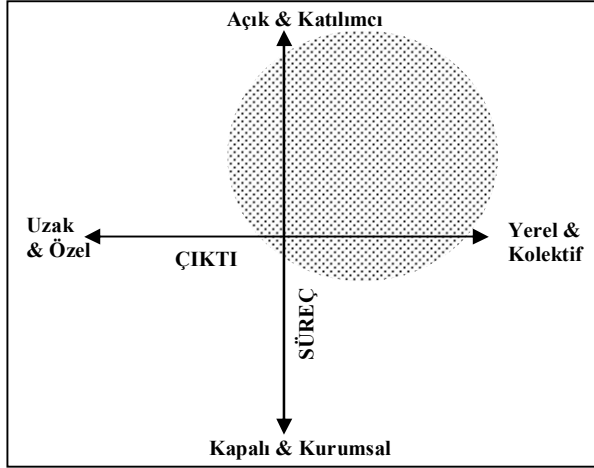
Gerek yenilenebilir enerjilerin yaygınlaştırılmasına dair politika ve uygulama yaklaşımları, gerek çevresel risk tanımlama ve değerlendirme yaklaşımları ağırlıklı olarak teknokratik yönelimlidir. Literatürde yukarıdan aşağıya, teknokratik yönelime getirilen eleştirilerin dayandığı tözel, normatif ve araçsal argümanlar, neden halk katılımı sorusuna verilen yanıtların da mantıksal esaslarını oluşturmaktadır (Fiorino, 1990; Rydin ve Pennington, 2000).

Tözel argümana göre katılım daha iyi sonuçlara götürecektir. Şöyle ki, uzman olmayanlar uzmanların gözden kaçırdığı veya göremediği problemleri, meseleleri ve çözümleri görebilmektedir. Halk, politika aktörlerinin ihtiyaç duyduğu ve uzmanlarca ulaşılamayan yerelin özel bilgisine, yerel bilgi kaynaklarına sahiptir. Değerler ve politika arasındaki açığı aşma aracı olarak katılım yerel bilgiyi, toplumsal değerleri ve tercihleri politika sürecine aktaracak ve politika çıktılarında fark yaratacaktır. Demokratik idealler üzerine odaklanan normatif perspektif katılımı bir hak olarak görür. Demokratik hakkın kullanımı önündeki engellerin kaldırılması, politika sürecine erişimin kolaylaştırılması ve erişimin desteklenmesi önem taşımaktadır zira katılım politika sürecinin meşruiyetinin ölçüsüdür. Araçsal rasyonelleştirme ise politika tesliminin etkililiğine odaklanır. Bu bakış açısına göre katılım amaçlara ulaşmayı sağlayacak etkili bir araçtır. Bu rasyonelleştirmeler yanı sıra katılım biçimlerine ve düzeylerine, katılımın neden ve nasıl kullanıldığına, motivasyonlar ve menfaatlere dair geliştirilmiş katılım tipolojilerinin de gösterdiği üzere farklı amaçlar, farklı katılımcıları kapsayan, farklı fonksiyonlara sahip, farklı katılım biçimlerine karşılık gelmektedir (Arnstein, 1969; Cornwall, 2008; Rydin ve Pennington, 2000; White, 1996).

Yenilenebilir enerji literatüründe katılımcı yaklaşım önerilerinin ağırlıklı olarak araçsal argümana dayandığı ve özellikle de muhalefeti bertaraf etme veya önleme aracı olarak kabul edildiği görülmektedir. Katılımcı süreçler yerel kabulü kolaylaştıracak dolayısıyla toplumsal kabul edilebilirliği iyileştirecek ve muhalefet engelini eritebilecektir. Diğer yandan, nasıl bir katılım sorusunun, benimsenen muhalefet anlayışı dâhilinde ve çıktı ve süreç boyutlarına odaklanılarak yanıtlandığı dikkat çekmektedir. Literatürde yer alan söz konusu katılımcı yaklaşımlara dair farklı görüşler ve tartışmalar, bu metin kapsamında, neye katılım sorusuna dayalı olarak, projeye katılım ve karar verme sürecine katılım olmak üzere iki alt başlık altında ortaya konulmaktadır.

Halkın Projeye Katılımı

Yerel topluluk üyelerinin projeye katılımına karşılık gelen görüşler, literatürde, ağırlıklı olarak çıktı adillliği veya çıktı boyutu kapsamında sunuluyorsa da, bu bölümde benimsenen aktarım dizgesi Walker ve Devine-Wright'ın (2008: 498) yerel yenilenebilir enerji projelerini tarif etmek üzere tanımladığı proje çıktı ve süreç boyutları üzerine oturmaktadır. Yazarların iki boyutlu çerçevesine göre bir projenin çıktı boyutu proje çıktılarının, fayda ve maliyetlerinin, mekânsal ve sosyal olarak nasıl bir dağılım gösterdiği; projenin kim için, kimin yararına olduğu; ekonomik ve sosyal anlamda kimlerin fayda sağladığı ile ilgilidir. Projenin süreç boyutu ise projenin kim tarafından geliştirildiği, kim tarafından işletildiği, kimlerin projeye dâhil olduğu ve kimlerin proje üzerinde etkisi olduğu gibi hususlara karşılık gelmektedir. Bu iki boyut projelere yönelik algıların genel çerçevesini de çizmekle birlikte, nasıl bir katılım biçimi sorusuna yönelik yaklaşımlara da açıklık getirmektedir (Şekil 1).

Şekil 1: Yenilenebilir Enerji Projelerinin Çıktı ve Süreç Boyutları

Kaynak: Walker, G., ve Devine-Wright, P. (2008). Community renewable energy: what should it mean?. *Energy Policy*, 36 (2), s. 498'den uyarlanmıştır.

Çıktı boyutu ve yerel fayda paketleri

Daha önce de değinildiği gibi, yenilenebilir enerjilerin küresel ve ulusal yararları son derece açık iken yerel düzeydeki faydaları açık ve belirgin olmadığı gibi nispeten tartışmalıdır da; zira olumsuz yerel çevresel ve sosyal etkilere neden olabilmektedir. Çıktı boyutuna odaklanan perspektife göre yerel tavır, öneri projenin yereldeki ekonomik etkisinin nasıl algılandığına dayalı olarak şekillenmektedir. Hayata geçirilecek proje doğrudan yerel bir menfaat sunuyorsa halk destekleyici bir tavır ve davranış sergilemekte; yerel faydanın belirsizliği veya eksikliği ise halkın önerilen projeye yönelik algısını negatif yönde etkilemektedir. Eşitlik ve adillik algısı bağlamında da yerel halk öncelikle adaletin dağıtımsal boyutundan etkilenmekte; topluluk üyeleri ilk aşamada çıktının uygunluğu ve çıktı adillliğini önemsemektedir. Bu durumda yerel menfaatlerin belirginleşmesi, yerele doğru fayda akışı adillik algısı açısından önem kazanmaktadır.

Bu bağlamda, yerel fayda paketleri uyuşmazlıklara çözüm olacağı, muhalefeti önleyeceği ve yerel kabulü güçlendireceği düşünülen bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Birleşik Krallık Enerji Beyaz Kitap'ında (DTI, 2003: 52), İskoçya (SE, 2007: 6) ve Galler (WAG, 2005: 8) ulusal yenilenebilir enerji planlama politikaları bildirim ve teknik tavsiye dokümanlarında bu yaklaşımın yer aldığı görülmektedir. Proje sahibi ticari işletmenin MW başına yerel örgütlere düzenli ödemelerle aktaracağı bir fon tipik bir yerel fayda paketi olabilmektedir. Proje sahibinin altyapının, çevrenin, sosyal ve eğitim tesislerinin iyileştirilmesi gibi hizmetleri doğrudan kendi sağlaması veya bedelini ödemesi şeklinde olmak üzere girişimcinin aynı yardımda bulunması bir başka yerel fayda biçimine karşılık gelmektedir. Bir diğeri ise, girişimcinin projenin inşaatı ve işletimi süresince yerel girdi kullanımını içeren sözleşmelere gitmesidir.

Yerel fayda paketleri, bir anlamda, yerel etkilerin veya maliyetlerin telafisi için ödenen bir tazminat niteliğindedir. Ancak girişimciler sağlanan faydanın, tazminat olarak görülmesini değil, ‘iyi bir komşu olmanın’ veya ‘ödülleri paylaşımın’ bir işareti; kurumsal sosyal sorumluluğun ve/veya sorumluluk sahibi bir işletmenin halkla ilişkiler politikasının bir parçası olarak anlaşılmasını tercih etmektedir (Cass vd., 2010: 262).

Yerel faydayı çözüm olarak öneren karar vericiler ve araştırmacıların ifade ettikleri gerekçe şudur ki; tesislerden etkilenen yerel topluluklara, girişimciler tarafından sağlanacak finansal veya maddi faydalar yenilenebilir enerji tesislerinin toplumsal kabul edilebilirliğini iyileştirecek ve bu sayede planlama izninin alınmasını kolaylaştıracaktır. Şüphesiz, böyle bir anlayış muhalefetin bireysel, kişisel çıkarlardan kaynaklandığını ve değerlerin aynı ölçüyle ölçülebilir olduğunu kabul etmektedir. Cowell, Bristow ve Munday (2011: 539)’e göre araçsal bir çerçeveye oturtulan yerel fayda akışı görüşü kabul ve kabul edilebilirliğin karmaşık doğasını göz ardı etmekle birlikte, fayda akışının çevresel adaleti ve uzun vadede yerel sürdürülebilirliği nasıl etkileyeceği gibi soruları da yanıtız bırakmaktadır. Yer bağlılığı perspektifine göre de teklif edilen faydalar yerel kimlik değişkenleri ile örtüşmedikçe, kültürel ve duygusal anlamlar yüklü yerel kimlik değerlerinin telafi edilmesi pek mümkün olmayacaktır.

Nitekim yerel fayda paketleri, planlama iznini satın almak veya yerel muhalefeti susturmak üzere ödenen bir rüşvet olarak algılanabilmektedir (Cass vd., 2010). Böyle bir algı projeye yönelik negatif tutumları, girişimci ve yerel idarecilere duyulan güvensizliği daha da pekiştirmektedir. Bell ve diğerleri (2005: 473) ise söz konusu yerel fayda stratejisinin fırsatçılığı teşvik etmek gibi bir risk taşıdığına yani maddi kazanç elde etmenin peşinde olanların uygun bir fiyat karşılığında ilkelerini satmayı tercih edebileceğine dikkat çekmektedir. Diğer yandan bu uygulama, fayda paketlerinin tasarımı ve yönetiminin yerel halk ile müzakere edilmesi gibi bir potansiyel taşımaktadır (SE, 2007; WAG, 2005). Ancak bu potansiyelin kullanımı yerel fayda tedarikinin, proje faydalarının yerel halkla paylaşımının adil bir biçimi olarak algılanmasına bağlıdır. Buna rağmen Aitken (2010c: 6074) sadece fayda paketi kapsamında kolaylaştırılan halk katılımının yerel kabulün sağlanması anlamında yetersiz olduğunu ve yerel toplulukların prosedürel adillığe daha iyi cevap verdiğini ifade etmektedir.

Süreç boyutu ve yerel ekonomik iştirak

Günümüzde yenilenebilir enerji projeleri, çoğunlukla, özel ticari şirketler tarafından ve şebekeye satış yapmak üzere geliştirilmekte ve işletilmektedir. Dolayısıyla ne süreç ne de çıktı açısından yerel odaklı olmayan projelerdir. Bu durumda kar amacı güden büyük korporatif şirketlerin, büyük yatırımlar yapan dışarıdan gelmiş yabancı yatırımcıların yereldeki dışlayıcı, tepeden inme faaliyetleri sıklıkla güvensizlik yaratabilmekte ve projenin adil olmadığı algısına ve neticesinde muhalefete neden olabilmektedir.

Bu noktadan hareketle, literatürde, daha adil ve eşitlikçi dağılımın mümkün kılınabilmesi ve kamu kabulü ve desteğinin kazanılabilmesi adına “küresel düşün, yerel hareket et” deyişine de dikkat çekilerek (Christensen ve Lund, 1998: 5) halkın projelere finansal katılımının sağlanması; kamu katılımcı mülkiyet biçimlerinin benimsenmesi; yerel tabanlı, katılımcı kooperatif projelerin desteklenmesi gibi politikalar çözüm olarak önerilmektedir (Agterbosch vd., 2009). Almanya, Danimarka ve Hollanda’daki yerel mülkiyet ve yerel ekonomik iştirak uygulamaları çözüm alternatifi olarak referans gösterilmekte ve Almanya ve Danimarka’nın yenilenebilir enerji başarısı bu ülkelerdeki vatandaş-yatırımcı ortaklığı, yerel tabanlı yatırım uygulamaları ve özellikle de yerel mülkiyet ve kooperatif faaliyet gelenekleri ile ilişkilendirilmektedir (Toke vd., 2008).

Proje sürecine odaklanan bu perspektif yerel halkın projenin geliştirilmesi ve işletilmesi süreçlerine dâhil edilmesini öne çıkarmaktadır. Yukarıda bahsi geçen yerel ekonomik iştirak modelleri, farklı biçimlerde ve düzeylerde, halkın projelere doğrudan katılımını sağlamaktadır. Şekil 1’de yer alan dikey eksenin de gösterdiği üzere, halkın projeye katılımı ve proje üzerindeki etkisi arttıkça proje süreci kapalı ve kurumsal bir süreç olmaktan çıkıp, açık ve katılımcı bir süreç haline gelmektedir. Projenin açık ve katılımcı olması projeye yönelik adil algısını, yerel kabul ve desteği olumlu yönde etkileyecektir. Nitekim Loring’in (2007: 56) çalışmasındaki bulgular, projenin katılımcı olma düzeyinin yerel kabul düzeyine katkıda bulunduğunu; Warren ve McFadyen’in (2010: 211) çalışması ise kamu tavırlarının halkın projelere doğrudan katıldığı alanlarda, katılımın olmadığı alanlara nazaran, daha pozitif olduğunu göstermektedir.

Diğer yandan, Şekil 1’deki süreç ve çıktı eksenleri birlikte ve bütünüyle yerel odaklı düşünüldüğünde yerel ihtiyacı karşılamak veya yerel kolektif fayda sağlamak üzere yerel topluluk tarafından geliştirilen ve işletilen, yerel mülkiyete dayalı bir yenilenebilir enerji gelişim modeli ortaya çıkmaktadır. Bu gelişim modeli aşağıdan-yukarı yaklaşım olarak da tarif edilmektedir (Christensen ve Lund, 1998: 4). Bir katılım biçimi olarak düşünüldüğünde ise, Pretty’nin (akt. Cornwall, 2008: 272) katılım tipolojisinin son basamağındaki ‘kendi kendine seferberlik’ tipine karşılık geldiği görülmektedir.

Wolsink ve Breukers (2010: 555)’in ifade ettiği üzere proje sahiplerinin yerel mülkiyeti kolaylaştırdığı ve projenin planlanması ve geliştirilmesinde erken katılımı kurumsallaştırdığı bir strateji veya daha fazla sosyo-teknik yenilikçi güç gösteren sivil toplum girişimlerini destekleyen bir strateji meşruiyeti arttıracak ve yeni proje önerileri karşısında oluşabilecek muhalefeti azaltacaktır. Ancak bu noktada Aitken (2010c: 6074) katılımcı yaklaşımların belli sosyal ve kültürel bağlamlara dayalı olarak geliştirilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Öte yandan enerji sektörünün yapısı, hükümetlerin yenilenebilir enerjileri teşvik biçimleri ve finansal destek mekanizmaları piyasanın gelişimi kadar projelerin kimler tarafından ve nasıl geliştirilip işletileceğini de belirlemektedir. Kurumsal ve sosyal koşulları yapılandıran hükümet politikaları birtakım girişimci gruplarını ve girişim

biçimlerini kolaylaştırırken, diğerlerinin önünü kapatabilmektedir (Agterbosch vd., 2004: 2064). Bu durumda söz konusu katılımcı yaklaşım ve stratejilerin, yerel ekonomik iştirak gibi girişimlerin hükümetlerce özendirilmesi ve desteklenmesi gerekmektedir.

Halkın Karar Verme Sürecine Katılımı

Literatürde muhalefet nedeni olarak odaklanılan bir diğer faktör prosedürel görünümüdür. Tavır ve davranışlar karar verme sürecinden doğrudan etkilenmektedir. Kamu kabulüne ilişkin problemler teknolojilerin kendinden çok halkı dışarıda bırakan yönetim ve planlama sürecinden kaynaklanmaktadır (Hammarlund, 2002: 106). İnsanları karar verme sürecinden dışlama çabaları koşullu destekleyicileri yabancılaştırmakta ve muhalefet düzeyini arttırmakta; doğrudan katılımdan dışlanmış muhalifler seslerini duyurabilmek için başka yollara başvurmaktadır (Bell vd., 2005: 472). Burada açıkça anlaşılmaktadır ki, yenilenebilir enerji gelişimlerinin uygulama başarısı halkın kararlara dâhil edilmesi düzeyine bağlı olarak artış gösterecektir.

Halk karar verme veya politika oluşturma süreçlerine farklı biçimlerde ya da farklı düzeylerde dâhil edilebilmektedir. Farklılık gösteren dâhil etme girişimlerinin tek bir terimle tarif edilmesine, tüm girişimlerin halk katılımı olarak anılmasına eleştiri getiren Rowe ve Fewer (2005: 254) farklılıkları ayırt eden üç kavram öne sürmektedir: kamu bildirim (public communication), danışma (public consultation) ve halk katılımı (public participation). Dâhil etme (involvement) veya kamu angajmanı (public engagement) terimleri ise üç kavramın birleşimine karşılık gelmektedir. Yenilenebilir enerji gelişimlerine ilişkin süreçlerde kamu angajmanı çeşitleri olarak, Haggett (2009: 299-302) bilgi sağlama ve halkın eğitimi, danışma ve müzakere üçlüsünü kullanmaktadır.

Bilgilendirme ve danışma olarak angajman

Halkın cahil veya yanlış bilgiye sahip olduğu anlayışına dayalı olarak katılım faaliyetleri sıklıkla bilgilendirme düzeyinde gerçekleşmektedir. Eğitim veya bilgilendirme ile bilgi açığının kapatılacağı ve bu sayede kamu desteği ve kabulünün sağlanacağı düşünülmektedir. Ancak bu anlayışa getirilen eleştiriler, bir angajman biçimi olarak bilgilendirmenin yetersizliğini de ortaya koymaktadır (Bkz. "Bilgi ve bilgisizlik" başlığı). Arnstein (1969: 217)'in tokenizm, Pretty'nin (akt. Cornwall, 2008: 272) pasif katılım ve Rowe ve Fewer (2005: 254)'in faaliyeti düzenleyenlerden kamu temsilcilerine doğru tek-yönlü bilgi akışı olarak tanımladığı bilgi sağlama olarak katılım ve klasik 'karar ver- ilan et- savun' modeli Haggett (2009: 300)'a göre bilfiil protestoyu teşvik etmektedir. İnsanları, görüş ve endişelerini duyurabilmek adına, protest bir pozisyona itmekle beraber, aynı zamanda, öneri projelere yönelik muhalefeti de sorunsallaştırmaktadır.

Literatürde altı çizilen bir diğer husus katılımın gerçekleştiği aşamadır. Uyuşmazlıkları azaltan veya çoğaltan süreçlerin biçimlenmesinde planlama mevzuatının rolüne ve katılımın gerçekleştiği aşamaya dikkat çeken Khan'a (2001:

25) göre yasal sistem kapsamında katılım, sürecin ancak ileri aşamalarında gerçekleşmektedir. Böylelikle planlama sistemleri katılımcı yaklaşımı desteklemek yerine teknokratik yaklaşımı teşvik etmiş olmaktadır. Planlama sürecinde ortaya çıkan uyuşmazlıklar ise iletişim problemi olarak görülmektedir. Aslında bu iletişim problemi katılım seçeneklerini projenin tasarımı ve ilanından sonraki aşamada danışma ile sınırlayan karar verme sürecinden kaynaklanmaktadır (Wolsink, 2007b: 1204). İletişim eksikliği, tarafların birbirlerini yanlış anlamasına neden olmakta ve nihayetinde yer seçimin çok önceden yapıldığı, kararların çoktan verildiği yukarıdan-aşağı planlamanın son aşamalarında yapılan ve bilgilendirmeden öteye gitmeyen katılım toplantıları muhalefetle sonuçlanmaktadır (Wolsink, 2007a: 2702).

Öte yandan, yerel halk böyle bir planlama sürecini son derece kapalı bir süreç olarak algılamakta, girişimciler için bu süreç fazlasıyla açıktır (Khan, 2001: 23). Zira planlama süreci öneri projeleri yakın incelemeye maruz bırakmakta ve girişimcileri bir dizi siyasi ve teknik tartışmalarla ve yerel muhalefetle karşı karşıya getirerek, yüzleşmeye zorlamaktadır. Böyle bir süreç yatırımcıların para, zaman ve itibar kaybına ve hatta başarısızlığına neden olabilmektedir.

Zaman içinde bazı ülkelerin politika tercihlerinde, daha demokratik ve aynı zamanda etkili süreçlerin sağlanması adına katılımın erken bir aşamada gerçekleşmesinin ve 'karar ver-ilan et-savun' modelinden 'danış-mülahaza et-değiştir-ilerle' modeline (Bell vd., 2005: 471) veya Hindmarsh (2010: 559)'ın ifadesiyle 'bilgilendir' yaklaşımından 'bilgilendir-danış' yaklaşımına geçişin desteklendiği görülmektedir. Örneğin İngiltere'de PPG 22'nin yerine alan PPS 22 Yenilenebilir Enerji Planlama Politikası Bildirimi'nin 1. Maddesi, vii. bendinde (ODPM, 2004), İskoç Planlama Politikası 6'nın 47. Maddesinde (SE, 2007) ve Galler Planlama Politikası Teknik Tavsiye Notu 8'in 2.15. Maddesinde (WAG, 2005) ifade edildiği üzere yenilenebilir enerji önerilerinde proje sahipleri, planlama başvurusunun resmi olarak teslim edilmesinden önce, yerel planlama mercilerine danışarak yerel topluluklarla aktif istişare ve tartışmaya iştirak etmek durumundadır.

Katılım kavramlarını bilgi akışına göre açıklayan Rowe ve Frewer (2005: 255) danışmayı, bilginin kamu temsilcilerinden faaliyeti düzenleyen tarafa taşınması olarak tanımlamaktadır. Danışma olarak katılım duyma ve duyulmaya, itiraz ve kaygıların dile getirilmesine ve koşullu desteğin nedenlerinin tartışılmasına fırsat tanımaktadır (Haggett, 2009: 300). Ancak Hammarlund (2002: 107)'un tespitlerine göre bir projeye dair görüş genellikle toplum içinde söz veya erk sahibi olan imtiyazlı küçük bir grup tarafından bildirilmekte ve bu kişiler halkın genelini değil alandaki en güçlü menfaati temsil etmektedir. Ayrıca halk, dile getirilen görüşlerin iktidar sahipleri tarafından dikkate alınmasını temin edecek güce de sahip olamamaktadır. Bu nedendir ki, katılımı iktidar ve denetim üzerinden açıklayan Arnstein (1969: 217) sekiz basamaklı katılım merdiveninin

dördüncü basamağında yer alan danışmayı da ‘tokenizm’ olarak nitelendirmektedir.

Halk katılımı veya müzakere olarak angajman

Bazı yazarların vurguladığı üzere halk öneri projeler ve diğer seçenekler hususunda aktif katılımlarına yetki veren karar verme süreçlerini arzu etmektedir (Hindmarsh ve Matthews, 2008: 229). Etkileme şansına sahip olduğunda halk öneri projeleri destekleme eğilimi gösterebilmektedir (Hammarlund, 2002: 107). Zira insanlar yenilenebilir enerji teknolojilerinden ziyade planlama sürecinde anlamlı katılımlarının olmamasına itiraz etmektedir. Nitekim muhalif gruplar kendi mücadelelerini tarif ederken haklar ve demokratik katılım dilini kullanmakta ve kendilerini sadece yerel çevrelerin savunucuları değil, aynı zamanda demokratik sürecin savunucuları olarak tarif etmektedir (Barry vd., 2008: 77). Tüm bunlar daha demokratik, danışma düzeyinin ilerisinde daha aktif ve etkileşimli angajman biçimlerinin gerekliliğini işaret etmektedir.

Danışma olarak angajmanın üzerinde halk katılımı yer almaktadır. Rowe ve Frewer (2005: 255) halk katılımını belli bir düzeyde diyalogun gerçekleştiği ve bu diyalog eyleminin tarafların görüşlerinin dönüşmesine hizmet verebileceği, iki-yönlü bilgi alışverişi olarak tanımlamaktadır. Bunun paralelinde, Devine-Wright (2011b: 24) farklı ölçeklerdeki yerleri birbirlerine bağlayabilecek, küreseli yerel kılan ancak küresel uğruna yereli feda etmekten kaçınan bir diyalog sürecinin altını çizmektedir. Büyük ölçüde bilgilendir-danış yaklaşımını teşvik eden halk katılımına ilişkin politika çerçevelerinin yetersizliğini vurgulayan Hindmarsh ve Matthews (2008: 228) ‘müzakereci-ortaklık’ modellerinin halk katılımı açısından daha anlamlı bir yaklaşım sunacağını iddia etmektedir. Zira müzakereci halk katılımı karar alma sürecinde katılımcıların ilgili bilgilerini göz önüne alan, konuları ve fikirleri tartışmaya ve bir görüşe dönüşmeden önce düşüncelerin beraberce geliştirilmesine izin veren bir yaklaşımdır. Buna göre, müzakere olarak katılım planların halk tarafından değerlendirilmesinin müsaade edilmesinden öte, yerel halkın planların geliştirilmesinde doğrudan yer almasına karşılık gelmektedir.

Böyle bir katılım sürecinin, paydaşlar arasında oluşacak etkileşimli, etkili iletişimin ve yapıcı diyalogun muhalefeti minimize edeceği ve kamu desteğini arttıracığı öne sürülmektedir (Upreti, 2004: 796). Bell ve diğerleri (2005: 468) ise halk katılımını demokrasi açığı sorununa çözüm olarak önermektedir. Mevcut planlama sistemleri daha ziyade muhalif katılımı teşvik etmekte ve öneri bir projeye muhalif olanların planlama sürecine katılım eğilimleri daha yüksek olmaktadır (Beddoe ve Chamberlin, 2003: 8). Bu etmenler demokrasi açığını beslemektedir. Bu açığın kapatılması karar verme sürecinin değişimini gerektirmektedir. Sessiz çoğunluğu seslerini duyurmaya teşvik edecek ve çoğunluğun karar üzerindeki gücünü arttıracak şekilde yeniden yapılandırılacak karar verme süreçleri, küçük bir azınlığın süreç üzerindeki hâkimiyetini sona erdirecektir. Teknik rasyonalite yerine müzakereci temele oturan, işbirliğine dayalı

bir süreç sessiz çoğunluğu karar vermeye katılmaya teşvik ederek demokrasi açığının aşılmasını sağlayacaktır.

Öte yandan, bugün birçok ülkedeki politika çerçeveleri aktif halk katılımının ilke ve ideallerini yansıtan terimler içermektedir; ancak kullanılan dil son derece stratejiktir. Oysa müzakereci katılımın gerçek anlamda desteklenmesi açısından erken katılım, tam bilgilendirme, şeffaflık, içindeleyicilik, müzakere, katılımcı çeşitliliği ve ortak gündem yaratma gibi ilke ve idealleri teşvik eden süreç ve tekniklerin açıkça ortaya konması gerekmektedir (Hindmarsh ve Matthews, 2008: 227). Kısacası, katılım prosedürlerinin kurumsallaşması ve usul görünülüğü ayrı bir önem taşımaktadır.

Katılımcı Süreçlerde İktidar ve Denetim

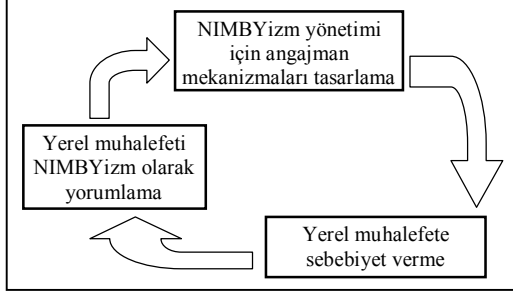
Arnstein (1969: 216)'a göre iktidar yeniden dağıtılmadığı takdirde katılım boş ve anlamsız bir süreçtir; iktidar sahiplerinin tüm kesimlerin gözetildiğini iddia etmelerini mümkün kılarken, statükoyu muhafaza etmektedir. White (1996: 154)'a göre de katılım hâkimiyet örüntülerine meydan okuma potansiyeline sahip olmakla birlikte, mevcut iktidar ilişkilerini güçlendirme ve yeniden üretme aracı da olabilmektedir. Katılım sürecinin kendisi menfaatlerin teşkilini biçimlendirmektedir. Bu görüşler paralelinde anlamlı bir katılımın katılımcıların yetkilendirilmelerini gerektirdiği anlayışına dayalı olarak Aitken (2010a: 249), katılımcı olduğu iddia edilen süreçlerde iktidarın kimin elinde olduğuna ve nasıl kullanıldığına dikkat çekmektedir. Şöyle ki, planlama ve karar süreçlerini şekillendirme ve hangi katılım biçimlerinin meşru veya uygun olduğunu belirleme yetkisi karar vericilere, süreçleri ve çıktıları denetleme gücü vermektedir. Bu güç, arzu edilen neticeye ulaşmak amacıyla öneri projeleri ve alınan kararları meşrulaştırmak üzere kullanılmaktadır. Bir başka ifadeyle, yenilenebilir enerji gibi hükümet politikalarınca açıkça desteklenen gelişimlerde halk katılımı katılanların etki veya gücünü kısıtladığı halde demokratik katılım illüzyonu yaratarak ihtilafı projelere yönelik kararların meşrulaştırıldığı bir toplumsal denetim biçimi olarak hizmet vermektedir.

Benzer şekilde, yerel bir topluluk içinde girişimcinin kolaylaştırdığı bir katılım sürecinin çıktısı, halkın yol göstermesine ve süreci kontrol etmesine izin verildiği takdirde topluluğun menfaatlerini temsil edecektir. Aksi takdirde, iktidar pozisyonunda olan girişimci süreci kendine göre şekillendirebilecek ve sonuçları, bilinçli veya bilinçsiz olarak, kendi çıkarlarına uyup uymadığı yönünde yorumlayacaktır. Böyle bir süreçte, iki-yönlü diyalog adı altında girişimciler, halkın ikna edileceği keza projeye itiraz etmeyeceği düşünülen tek-yönlü bilgilendirmeyi amaç edinebilmektedir (Aitken, 2010b: 1839). Zira girişimcilerin esas gayesi en kısa zamanda, en az maliyetle planlama iznini elde etmektir. Bu doğrultuda yürütülen katılımcı faaliyetlerde girişimcilerin ele almaktan çok endişeleri ortadan kaldırma maksadı güven inşasını mümkün kılmamakla beraber, dikkate alınmayacağını düşünen halkın organize edilen danışma aktivitelerine katılmamasına ve muhalefetin daha da güçlenmesine neden olmaktadır.

Kısacası, katılımcıları yetkilendirmesi beklenen süreçlerde iktidar sıklıkla süreci kuran bireylerin, kuruluş ve kurumların elinde kalmaktadır. Bu durumda projelerin veya karar süreçlerinin katılımcı olduğu iddia edilse de, bu iddialar kamu menfaatlerinin tam olarak yansıtıldığı ve katılımcıların etkili bir rol oynadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim halk katılımının ulusal politika amaçlarını yansıtan projelere karşı sesli muhalefete yol açtığı durumlarda arzu edilen çıktılar emniyet altına almak üzere, halk katılımı kısıtlanarak, bir sosyal denetim aracı olarak kullanılmaktadır (Aitken, 2010a: 262). Ulaşılmak istenen tamamen meşruiyet olduğunda asgari düzeyde katılım veya müzakere tercih edilmektedir. Halkın aktif katılımı ancak küçük ölçekli projelerde desteklenmekte, büyük ölçekli projelerde ise halka pasif bir rol biçilmektedir. Devine-Wright (2011b: 24)'a göre tüm bu yaklaşımların altında yatan NIMBY zihniyetidir; halkın gelişimi sürekli engelleyecek bir tehdit olarak değerlendirilmesi nedeniyle, basitleştirilmiş planlama süreçleri ve tek-yönlü angajman mekanizmaları ile bu tehlikenin marjinalleşeceği farz edilmektedir. Bunun neticesinde, kırılması gereken bir kısır döngü ortaya çıkmaktadır (Şekil 2).

SÜRDÜRÜLEBİLİR ENERJİ GELECEĞİ İÇİN KATILIM

Katılım süreçlerinin amaç ve kapsam inşası kuşkusuz muhalefet ve görüş farklılığına dair anlayış biçimleri ile ilişkilidir. Gerek pratikte, gerek literatürün büyük çoğunluğunda muhaliflerin cahil veya yanlış bilgiye sahip olduğu, muhalefetin bir sapma dolayısıyla gayrimeşru olduğu ve bu nedenle bertaraf edilmesi veya sakınılması gerektiği yönünde hâkim bir anlayış bulunmaktadır. Bu anlayışa dayalı olarak katılım, önceki bölümlerde de vurgulandığı üzere, muhalefetin üstesinden gelme veya azaltma aracı olarak görülmektedir. Literatürdeki ideolojik ve epistemolojik yanlılığın ve muhalefet anlayışının inşasındaki kavramsal ve kuramsal zayıflıkların altını çizen Ellis ve diğerlerine (2007: 538) göre muhalefeti bertaraf etmeyi amaç edinen katılım düşüncesi katılımın farklı motivasyonların, güç ayrımlarının ve diğer sosyal niteliklerin çözüldüğü karmaşık bir süreç olduğu gerçeğini gözden kaçırmakta ve sürecin dinamik doğasını göz ardı etmektedir. Benzer şekilde, literatürdeki hâkim anlayış ve kabullere eleştirel yaklaşan Aitken (2010b: 1840) de halkın ve muhaliflerin meşru ve geçerli kaygı ve görüşlere sahip olabileceğine istinaden katılımın muhalefeti eritme aracı olarak değil, çoklu görüş açılarını ve farklı bilgi kaynaklarını birleştirme fırsatı olarak görülmesini savunmaktadır.

Şekil 2: Kamu Angajmanında NIMBYizm Döngüsü

Kaynak: Devine-Wright, P. (2011b). Public engagement with large-scale renewable energy technologies: breaking the cycle of NIMBYism. *WIREs Climate Change*, 2 (1), s. 23.

Bu noktada katılımcı süreçlerin inşasında görüş farklılıklarını ve bunların çatışmasını kucaklayan bir anlayış önem kazanmaktadır: “Farklı grupların ‘iyi’ kavrayışları arasındaki çatışan farklılıklar çıkarıp atılacak olumsuzlar değil karar süreçlerinde tanınacak muhtelif değerlerdir” (Hillier, 2003: 41). “Eğer katılım sessizlerin ses kazanması ise, bunun bir miktar uyuşmazlık getireceğini beklemeliyiz... uyuşmazlığın bulunmaması... bir şey ki, bizde şüphe uyandırmalıdır” (White, 1996: 15). Bunlar paralelinde Barry ve diğerleri (2008: 94) süreçlerin, farklılıkların bertaraf edilmesi gereken patalojiler olarak değil, canlı demokrasinin sağlıklı belirtileri olarak tanınması üzerine yapılandırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Böyle bir anlayış çerçevesinde daha etkin ve üretken diyalog biçimlerinin önkoşulunun saygı ortak zemininin tesisi olduğunun altını çizen Ellis ve diğerlerine (2007: 539) göre muhalefetin değer-temelinin tanınması tarafların birbirlerine saygı göstereceği, öneri proje karşısında görece konumların altındaki derin değerlerin, dünya görüşlerinin, korkuların ve menfaatlerin farkına varılacağı koşulların oluşmasını sağlayacaktır.

Diğer yandan Hillier’in ifade ettiği üzere “liberal demokratik sistem içinde planlama pratiği değer çoğulculuğunu desteklese de, uzlaşma inşası içinde tüm değerleri eşit kılamaz çünkü kararlar bazı değerlerin görece ötelenmesini ve/veya bazılarının dışlanmasını tercih eden bir değer sıralaması gerektirmektedir” (2003: 41). Kaldı ki, planlılar da hergün karşı karşıya geldikleri uzlaştırılmaz görüşler ve menfaatler arasındaki çatışmanın ancak yasal yollarla veya politik kararlarla çözüleceğine inanmaktadır (Pløger, 2004: 72). Böyle bir genel antagonistik anlayış dahilinde erişilen “her görüş birliği temporal hegemonyanın geçici neticesi, iktidarın istikrarı olarak var olmakta ve daima birtakım dışlama biçimlerini gerekli kılmaktadır” (Mouffe, 1999: 756). Varılan görüş birliğinin dışarıda kalan olmaksızın var olamaması ise alınan kararları meydan okumalara açık bırakmaktadır (Hillier, 2003: 41).

Bunların yanısıra, Owens (2004: 102)’a göre temel çıkar ve değer farklılıklarının olduğu durumlarda süreçler görüş birliğini zorlayamaz ve

zorlamamalıdır. Bunun paralelinde Ellis ve diğerleri (2007) görelî konumların derin değerlere dayalı olduğu yenilenebilir enerji uyuşmazlıklarında erişilmez bir görüş birliğinin peşine düşülmesi yerine farklı görüşlerin tanınmasını amaçlayan bir katılım sürecinin inşasına dikkat çekmektedir. Karar almaya yönelik bir uzlaşma yerine uyuşmazlık çözümüne yönelik bir uzlaşma çabası önerilmektedir (Barry vd., 2008: 93). Çünkü müzakereci katılım süreçlerinde benimsenebilecek uyuşmazlık çözme yaklaşımı karşılıklı öğrenmeyi teşvik ederek, tüm taraflar için karşılıklı olarak kabul edilebilir bir uzlaşmaya varmayı sağlayacaktır.

Bu yaklaşım, Hillier (2003) ve Pløger (2004) tarafından planlama kuramı alanında da tartışmaya açılan Mouffe'ın müzakereci demokrasi modeline alternatif olarak sunduğu ve yeni bir biz/onlar ayrımı tarif ettiği agonistik çoğulculuğunu işaret etmektedir. Antagonizmi agonizme dönüştüren bu modelde artık 'onlar' yok edilecek düşmanlar değil, fikirleri ile mücadele edilecek ancak fikirlerini savunma hakkı sorgulanmayacak meşru bir hasımdırlar (Mouffe, 1999: 755). Bu modele dayalı olarak uyuşmazlık çözme yaklaşımı, destekleyici ve muhalif pozisyonların meşruluğunu kabul etmektedir. Ayrıca, söz konusu yaklaşım her bir tarafın diğeriyle karşılıklı saygı zemininde ve muadiller olarak birbirlerine geçmelerini talep eden bir yönde hareket etmektedir. Amaç çatışma ve çelişkileri ortadan kaldırmak veya bunlar arasında rasyonel bir uzlaşma sağlamak değil, birbiriyle çatışan unsurları harekete geçirerek çatışmacı bir uzlaşma ortamı yaratmaktır.

Yenilenebilir enerji gelişimleri uyuşmazlıklarında böyle bir yaklaşımın benimsenmesi muhaliflerin olduğu kadar girişimci tavırlarının da değişmesini gerektirmektedir (Ellis vd., 2007: 538). Zira Wolsink (2007a: 2694) koşullu destekleyiciler dışındaki muhalif grupların iş birliğine meyilli olmadıklarına dikkat çekerken, Barry ve diğerlerinin (2008: 93) çalışması yandaş konumdakilerin de son derece dogmatik, kibirli ve esnek olmayan tavırlar sergilediğini ortaya koymaktadır. Proje lehinde bir anlaşmanın rasyonel üretimine dogmatik bağlılıkları itibarı ile yandaş taraflar kendilerini müzakereci bir konumda görmemektedirler zira kendilerince olası veya izin verilebilir bir uzlaşma bulunmamaktadır. Söz konusu tavır ve davranışlar uyuşmazlık çözümü koşullarının yaratılmasına imkân vermediği gibi, düşmanlığı daha da alevlendirmektedir. Kısacası, tartışmayı kazanma ve karşı tarafı mağlup etmeye çalışmak yerine ortak problem çözmeyi amaç edinen, ana paydaşlar arasında eleştirel angajmanı kolaylaştıran süreçlere ve toplumsal öğrenme alanlarına ihtiyaç bulunmaktadır.

Demokratik katılım, kuşkusuz, nihai sonuçların önceden belirlenemeyeceği açık uçlu bir süreçtir. Etkili agonistik angajman metotları formüle edildiği ve farklı görüşler etkili bir şekilde bağlandığı takdirde itirazlar problem olmaktan çıkıp avantaj haline gelerek daha kabul edilebilir projelere veya alternatif çözümlere erişimi sağlayacaktır. Böyle bir süreç, sürdürülebilir enerji geleceğine doğru atılacak sağlıklı adımların inşasını mümkün kılacaktır.

SONUÇ

Bu metinde yenilenebilir enerji gelişimlerine yönelik kamu algı, tavır ve davranışları, yerel muhalefet ve katılımcı süreçlere ilişkin literatürde yer alan temel kabuller, farklı görüş ve anlayışlar kapsamında sosyal boyuta dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Yenilenebilir enerjilerin toplumsal boyutlarına dair tartışmaların ulusal ve uluslar arası hedeflere ulaşmak için üretim kapasitesinin artırılmasına yönelik politikaların yan ürünü olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim “sosyal boyut neden önemli?”, “neden muhalefeti anlamak?”, “neden toplumsal angajman?” gibi sorularla ilişkili olarak incelenen literatürün çoğunluğu da, üstü örtük veya açık, söz konusu hedeflere ulaşmanın ve engelleri kaldırmanın yollarını bulmayı amaç edinmektedir. Anlaşılan şudur ki, sürdürülebilir kalkınma ve iklim değişikliği ile mücadelede bir araç olan yenilenebilir enerji gelişimleri bütünüyle piyasa mekanizmalarına dayalı mevcut politika çerçevelerince bir amaç haline gelmektedir. Oysa yenilenebilir enerjiler, sürdürülebilir olarak ‘a priori’ değildir. Kaldı ki, çevresel ve ekonomik faydalar adına sürdürülebilir kalkınmanın toplumsal ayağı feda edilmekte ve yerelin oynayabileceği aktif rol de göz ardı edilmektedir. Toplumla birlikte toplumsal olarak kabul edilebilirin arayışından ziyade kabul ettirmenin yollarına ağırlık verilmektedir.

Kuşkusuz yenilenebilir enerji gelişimlerinde karşılaşılan muhalefetin, kamu algı, tavır ve davranışlarının anlaşılması gerekmektedir. Fakat bu gereklilik, gelecekteki muhtemel muhalefeti idare etmenin veya bundan sakınmanın yollarını bulmaktan ziyade sürdürülebilir topluma geçiş için, sürdürülebilir enerji geleceğine erişebilmek adına projelerin ve süreçlerin halkı nasıl etkilediğini algılamak; yenilenebilir enerjilerin sosyal bağlamını anlama gereksiniminden gelmektedir. Sosyal bağlamı ve toplumsal olarak kabul edilebilir olanı anlama sadece yerel muhalefete değil yerel desteğe de, desteğin nasıl oluştuğuna da bakılmasını gerektirmektedir.

Tüm bu hususlar ülkemiz için de önem arz etmektedir. Henüz ulaşılmaması gereken ulusal hedefler olmasa da, dışa bağımlılığın azaltılması amacıyla yerel, öz kaynakların kullanımı teşvik edilirken yerelliklerin göz ardı edildiği gözlemlenmektedir. Nitekim hidroelektrik enerji santrallerine yönelik muhalefetin bugün ciddi boyutlara ulaştığı ve rüzgâr enerji santrallerine de az da olsa tepkilerin olduğu bilinmektedir. Yenilenebilir enerjiler üzerine akademik çalışmaların mühendislik alanında yapıldığı, teknik ve ekonomik potansiyeller ve çevresel etkiler üzerine odaklanıldığı ve sosyal boyutun yeterince ele alınmadığı görülmektedir. Bu nedenledir ki, bu metinle konunun önemi ve dinamiklerinin genel çerçevesi çizilmeye çalışılırken, yapılacak araştırmalara bir referans teşkil edeceği ve ivme kazandıracığı beklenilmektedir. Yer seçimi uyumsuzluklarının, yerel muhalefet ve desteğin anlaşılmasına yönelik yürütülecek örnek alan çalışmalarının; karşılaştırmalı analizler, niceliksel ve niteliksel araştırmalar yanı sıra farklı kuramsal çerçevelere dayalı teorik çalışmaların ülkemiz enerji geleceğinin ve iklim değişimiyle mücadelenin sosyal boyutu da gözetilen yol

haritasının çizilebilmesine katkı sağlayacak bir gereklilik olduğunu açıkça söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Agterbosch, S., Meertens, R. M., ve Vermeulen, W. J. (2009). The relative importance of social and institutional conditions in the planning of wind power projects. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 13 (2): 393-405.

Agterbosch, S., Vermeulen, W., ve Glasbergen, P. (2004). Implementation of wind energy in the Netherlands: the importance of the social-institutional setting. *Energy Policy*, 32 (18): 2049-2066.

Aitken, M. (2010a). A three-dimensional view of public participation in Scottish land-use planning: empowerment or social control? *Planning Theory*, 9 (3): 248-264.

Aitken, M. (2010b). Why we still don't understand the social aspects of wind power: a critique of key assumptions within the literature. *Energy Policy*, 38 (4): 1834-1841.

Aitken, M. (2010c). Wind power and community benefits: challenges and opportunities. *Energy Policy*, 38 (10): 6066-6075.

Aitken, M. (2009). Wind power planning controversies and the construction of 'expert' and 'lay' knowledges. *Science as Culture*, 18 (1): 47-64.

Aitken, M., McDonald, S., ve Strachan, P. (2008). Locating 'power' in wind power planning processes: the (not so) influential role of local objectors. *Journal of Environmental Planning and Management*, 51 (6): 777-799.

Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 36 (4): 216-224.

Barry, J., Ellis, G., ve Robinson, C. (2008). Cool rationalities and hot air: a rhetorical approach to understanding debates on renewable energy. *Global Environmental Politics*, 8 (2): 67-98.

Beddoe, M., ve Chamberlin, A. (2003). Avoiding confrontation: securing planning permission for on-shore wind energy developments in England: comments from a wind energy developer. *Planning Practice & Research*, 18 (1): 3-17.

Bell, D., Gray, T., ve Haggett, C. (2005). The 'social gap' in wind farm siting decisions: explanations and policy responses. *Environmental Politics*, 14 (4): 460-477.

Cass, N., Walker, G., ve Devine-Wright, P. (2010). Good neighbours, public relations and bribes: the politics and perceptions of community benefit provision in renewable energy development in the UK. *Journal of Environmental Policy and Planning*, 12 (3): 255-275.

Christensen, P., ve Lund, H. (1998). Conflicting views of sustainability: the case of wind power and nature conservation in Denmark. *European Environment*, 8 (1): 1-6.

Cornwall, A. (2008). Unpacking 'participation': models, meanings and practices. *Community Development Journal*, 43 (3): 269-283.

Cowell, R., Bristow, G., ve Munday, M. (2011). Acceptance, acceptability and environmental justice: the role of community benefits in wind energy development. *Journal of Environmental Planning and Management*, 54 (4): 539-557.

Devine-Wright, P. (2005). Beyond NIMBYism: towards an integrated framework for understanding public perceptions of wind energy. *Wind Energy*, 8 (2): 125-139.

Devine-Wright, P. (2011a). Enhancing local distinctiveness fosters public acceptance of tidal energy: a UK case study. *Energy Policy*, 39 (1): 83-93.

Devine-Wright, P. (2011b). Public engagement with large-scale renewable energy technologies: breaking the cycle of NIMBYism. *WIREs Climate Change*, 2 (1): 19-26.

Devine-Wright, P. (2009). Rethinking NIMBYism: the role of place attachment and place identity in explaining place-protective action. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 19 (6): 426-441.

Devine-Wright, P., & Howes, Y. (2010). Disruption to place attachment and the protection of restorative environments: a wind energy case study. *Journal of Environmental Psychology*, 30 (3): 271-280.

Dinçer, İ. (2000). Renewable energy and sustainable development: a crucial review. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 4 (2): 157-175.

DTI (2003). *Our energy future - creating a low carbon economy*. Norwich: Department of Trade and Industry, The Stationary Office.

Elliott, D. (2000). Renewable energy and sustainable futures. *Futures*, 32 (3-4): 261-274.

Ellis, G., Barry, J., ve Robinson, C. (2007). Many ways to say 'no', different ways to say 'yes': applying q-methodology to understand public acceptance of wind farm proposals. *Journal of Environmental Planning and Management*, 50 (4): 517-551.

Ellis, G., Cowell, R., Warren, C., Strachan, P., ve Szarka, J. (2009). Expanding wind power: a problem of planning, or of perception? *Planning Theory & Practice*, 10 (4): 523-532.

Fiorino, D. J. (1990). Citizen participation and environmental risk: a survey of institutional mechanisms. *Science, Technology & Human Values*, 15 (2): 226-243.

Flavin, C., ve Dunn, S. (1999). A new energy paradigm for the 21st century. *Journal of International Affairs*, 53 (1): 167-190.

Gross, C. (2007). Community perspectives of wind energy in Australia: the application of a justice and community fairness framework to increase social acceptance. *Energy Policy*, 35 (5): 2727-2736.

Haggett, C. (2009). Public engagement in planning for renewable energy. S. Davoudi, J. Crawford, ve A. Mehmood (Der.) *Planning for climate change: İçinde* 297-307. London, UK: Earthscan.

Haggett, C. (2004). *Tilting at windmills? The attitude-behaviour gap in renewable energy conflicts*. London: ESRC.

Hammarlund, K. (2002). Society and wind power in Sweden. M. J. Pasqualetti, P. Gipe, ve R. W. Righter (Der.) *Wind power in view: energy landscapes in a crowded world: İçinde* 101-114. San Diego, USA: Academic Press.

Hillier, J. (2003). 'Agon'izing over consensus: why Habermasian ideals cannot be 'real'. *Planning Theory*, 2 (1): 37-59.

Hindmarsh, R. (2010). Wind farms and community engagement in Australia: a critical analysis for policy learning. *East Asian Science, Technology and Society: An International Journal*, 4 (4): 541-563.

Hindmarsh, R., ve Matthews, C. (2008). Deliberative speak at the turbine face: community engagement, wind farms, and renewable energy transitions, in Australia. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 10 (3): 217-232.

Khan, J. (2001). "Siting Conflicts in Renewable Energy Projects in Sweden: Experience From the Siting of a Biogas Plant". New Perspectives on Siting Controversy Konferansı, 17-20 Mayıs, Glumslöv, İsveç.

Loring, J. M. (2007). Wind energy planning in England, Wales and Denmark: factors influencing project success. *Energy Policy*, 35 (4): 2648-2660.

McLachlan, C. (2009). 'You don't do a chemistry experiment in your best china': symbolic interpretations of place and technology in a wave energy case. *Energy Policy*, 37 (12): 5342-5350.

Moomaw, W., Yamba, F., Kamimoto, M., Maurice, L., Nyboer, J., Urama, K., Weir, T. (2011). Renewable energy and climate change. O. Edenhofer, R. Pichs-Madruga, Y. Sokona, K. Seyboth, P. Matschoss, S. Kadner, T. Zwickel, P. Eickemeier, G. Hansen, S. Schlömer, C.von Stechow (Eds) *IPCC special report on renewable energy sources and climate change mitigation*: İçinde 161-208. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Mouffe, C. (1999). Deliberative democracy or agonistic pluralism. *Social Research*, 66 (3): 745-758.

ODPM (2004). *Planning policy statement 22: renewable energy*. Norwich: Office of the Deputy Prime Minister, Crown Copyright.

Owens, S. (2004). Siting, sustainable development and social priorities. *Journal of Risk Research*, 7 (2): 101-114.

Pløger, J. (2004). Strife: urban planning and agonism. *Planning Theory*, 3 (1): 71-92.

Rowe, G., ve Frewer, L. J. (2005). A typology of public engagement mechanisms. *Science, Technology & Human Values*, 30 (2): 251-290.

Rydin, Y. (2007). Re-examining the role of knowledge within planning theory. *Planning Theory*, 6 (1): 52-68.

Rydin, Y., ve Pennington, M. (2000). Public participation and local environmental planning: the collective action problem and the potential of social capital. *Local Environment*, 5 (2): 153-169.

Sathaye, J., Bouille, D., Biswas, D., Crabbe, P., Geng, L., Hall, D., Imura, H., Jaffe, A., Michaelis, L., Peszko, G., Verbruggen, A., Worrell, E., Yamba, F. (2001). Barriers, opportunities, and market potential of technologies and practices. B. Metz (Der.) *Climate change 2001: mitigation, contribution of working group III to the third assessment report of the intergovernmental panel on climate change*: İçinde 345-398. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

SE (2007). *Scottish planning policy 6: renewable energy*. Scotland: Scottish Executive, Development Department, Crown copyright.

Short, L. (2002). Wind power and English landscape identity. M. J. Pasqualetti, P. Gipe, ve R. W. Righter (Der.) *Wind power in view: energy landscapes in a crowded world*: İçinde 43-58. San Diego: Academic Press.

Shove, E. (1998). Gaps, barriers and conceptual chasms: theories of technology transfer and energy in buildings. *Energy Policy*, 26 (15): 1105-1112.

Szarka, J. (2004). Wind power, discourse coalitions and climate change: breaking the stalemate?. *European Environment*, 14 (6): 317-330.

Toke, D. (2005). Explaining wind power planning outcomes: Some findings from a study in England and Wales. *Energy Policy*, 33 (12): 1527-1539.

Toke, D., Breukers, S., ve Wolsink, M. (2008). Wind power deployment outcomes: how can we account for the differences? *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 12 (4): 1129-1147.

Tsoutsos, T. D., ve Stamboulis, Y. A. (2005). The sustainable diffusion of renewable energy technologies as an example of an innovation-focused policy. *Technovation*, 25 (7): 753-761.

Upreti, B. R. (2004). Conflict over biomass energy development in the United Kingdom: some observations and lessons from England and Wales. *Energy Policy*, 32 (6): 785-800.

Van der Horst, D. (2007). NIMBY or not? Exploring the relevance of location and the politics of voiced opinions in renewable energy siting controversies. *Energy Policy*, 35 (5): 2705-2714.

WAG (2005). *Planning policy Wales technical advice note 8: planning for renewable energy*. Cardiff: Welsh Assembly Government, Crown copyright.

Walker, G. (1995). Renewable energy and the public. *Land Use Policy*, 12 (1): 49-59.

Walker, G., ve Devine-Wright, P. (2008). Community renewable energy: what should it mean? *Energy Policy*, 36 (2): 497-500.

Warren, C. R., ve McFadyen, M. (2010). Does community ownership affect public attitudes to wind energy? A case study from south-west Scotland. *Land Use Policy*, 27 (2): 204-213.

Warren, C. R., Lumsden, C., O'Dowd, S., ve Birnie, R. V. (2005). 'Green on green': public perceptions of wind power in Scotland and Ireland. *Journal of Environmental Planning and Management*, 48 (6): 853-875.

White, S. C. (1996). Depoliticising development: the uses and abuses of participation. *Development in Practice*, 6 (1): 6-15.

Wolsink, M. (2010). Contested environmental policy infrastructure: socio-political acceptance of renewable energy, water, and waste facilities. *Environmental Impact Assessment Review*, 30 (5): 302-311.

Wolsink, M. (2007a). Planning of renewables schemes: deliberative and fair decision-making on landscape issues instead of reproachful accusations of non-cooperation. *Energy Policy*, 35 (5): 2692-2704.

Wolsink, M. (2000). Wind power and the NIMBY-myth: institutional capacity and the limited significance of public support. *Renewable Energy*, 21 (1): 49-64.

Wolsink, M. (2007b). Wind power implementation: the nature of public attitudes: equity and fairness instead of 'backyard motives'. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 11 (6): 1188-1207.

Wolsink, M., ve Breukers, S. (2010). Contrasting the core beliefs regarding the effective implementation of wind power. An international study of stakeholder perspectives. *Journal of Environmental Planning and Management*, 53 (5): 535-558.

Wüstenhagen, R., Wolsink, M., ve Bürer, M. J. (2007). Social acceptance of renewable energy innovation: An introduction to the concept. *Energy Policy*, 35 (5): 2683-2691.

Yayın Geliş Tarihi: 28.06.2013
Yayına Kabul Tarihi: 31.10.2013
Online Yayın Tarihi: 20.03.2014

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 15, Sayı: 4, Yıl: 2013, Sayfa: 693-703
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

PEARSON DAĞILIŞ AİLESİNİN GÜVENİLİRLİK ANALİZİNDE KULLANILMASI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA¹

Ali Kemal ŞEHİRLİOĞLU*
Mustafa ÜNLÜ**

Öz

Günlük hayatımızda kullandığımız tüm ürünler veya sistemler zaman içinde yıpranmakta ve bunun sonucunda da bozulmaktadır. Üreticiler açısından bu olası yıpranma ve bozulmaların sebeplerinin önceden bilinmesi hayati önem taşımaktadır. Bu bakış açısıyla ürünlerin potansiyel yaşamlarının belirlenmesi amacıyla yönelik güvenilirlik analizi çalışmaları yapılmaktadır. Güvenilirlik analizinin temelinde hata sürelerinin dağılımı vardır. Uygun dağılım belirlenirken çeşitli istatistiksel araçlardan yararlanılabilir. Güvenilirlik analizinde genellikle kümülatif dağılım fonksiyonu, güvenilirlik fonksiyonu, hazard fonksiyonu, ortamla artık yaşam fonksiyonu ve artık yaşam varyansı bu dağılımı belirlemede kullanılan en yaygın araçlardır. Aynı zamanda hata dağılımları bu fonksiyonlar arasındaki ilişkilerden yararlanılarak karakterize edilebilmektedir. Pearson diferansiyel denklem sistemi, güvenilirlik analizinde kullanılan birçok dağılımı içerisinde barındırmaktadır. Bu nedenle güvenilirlik analizinde önemli bir yeri vardır. Bu çalışmada Pearson diferansiyel denklem sisteminin, asimetrik dağılım türeten kübik paydalı bir yapısı ele alınacaktır. Daha sonra bu yapı için koşullu momentler ile asimetri ölçüleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Güvenilirlik Analizi, Kübik Paydalı Pearson Diferansiyel Denklem Sistemi, Koşullu Momentler.

A STUDY BASED ON USING PEARSON DISTRIBUTION FAMILY ON RELIABILITY ANALYSIS²

Abstract

All products or systems that we use in daily life, degrade in time so, they ultimately fail. It is very crucial for manufacturers to forecast the reasons of the failures before. With that perspective reliability analysis is carried out to determine the potential lifetime of

¹ Bu çalışma Mustafa Ünlü'nün "Pearson Dağılım Ailesinin Güvenilirlik Analizinde Kullanılması Üzerine Bir Çalışma" başlıklı yüksek lisans tezinden (Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013) üretilmiştir.

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, kemal.sehirli@deu.edu.tr

** Araş. Gör., Bingöl Üniversitesi, Finansal Ekonometri Bölümü, munlu@bingol.edu.tr

² This article is derived from Mustafa Ünlü's master's thesis titled "A Study Based On Using Pearson Distribution Family On Reliability Analysis" (Dokuz Eylül University, Graduate School of Social Sciences, 2013).

products. Failure time's distribution is the basis of the reliability analysis. While determining the proper distribution, some statistical methods can be used. Cumulative distribution, reliability function, hazard function, mean residual life, variance residual life are most common tools to determine proper distribution in reliability analysis. At the same time failure distributions can be characterized by using relations between these functions.

Pearson Differential Equation System includes many distributions which are also used in reliability analysis commonly. Because of this it plays a very important role in reliability analysis. In this study, Pearson Differential Equation System's cubic denominator structure which derives asymmetric distribution will be handled. Then conditional moments and asymmetry measures will be analysed for that structure.

Keywords: Reliability Analysis, Pearson Differential Equation System, Conditional Moments.

GİRİŞ

Güvenilirlik, belirli bir zaman aralığında, belirlenmiş koşullar altında bir fonksiyonun hatasız çalışma olasılığıdır Gerçek hayatta hiçbir ürün ya da sistem güvenilir değildir. Çünkü zamanla birlikte aşınmalar meydana gelmekte ve bu da nihai olarak hataya yol açmaktadır. Bahsedilen hataların rassal olarak meydana gelmesi sebebiyle güvenilirlik olasılıksal bir çerçevede değerlendirilmelidir.

Güvenilirlik analizinde, hataların dağılımlarını karakterize etmek ve böylece uygun dağılımları tanımlamak amacıyla hata oranı, ortalama artık yaşam ve dayanıklılık fonksiyonu gibi araçlar geliştirilmiştir. Böylece araştırmacı hataları bu fonksiyonlar cinsinden ifade ederek model tanımlanması probleminin üstesinden gelmiş olmaktadır (Sindu, 2002: 1).

Normal dağılım, 19.yy'da tüm istatistiksel analizler için çok önemli bir rol oynamıştır. Çoğu teorik çalışmalarda dağılımın normal olduğu ya da normale yakın olduğu varsayılmıştır. Fakat gerçek hayattaki verilere uygun bir dağılım bulma isteği ortaya çıktığında, verilerin normal dağılımdan oldukça farklı karakteristikleri olduğu fark edilmiştir. Böylece 20.yy'ın başlarında normal olmayan eğriler kullanılmaya başlanmıştır. Karl Pearson bu tarz dağılımları tanımlamak için üstel, gamma, beta, weibull vb. güvenilirlik analizinde sıkça kullanılan birçok önemli olasılık modelini içeren diferansiyel denklem sistemi oluşturmuştur. Bu özelliği sebebiyle Pearson diferansiyel denklemleri güvenilirlik analizi çalışmalarında sıkça kullanılmıştır. (Unnikrishnan ve Sankaran, 1991; Glanzel, 1991; Sindu, 2002; Osaki ve Li, 1988; Unnikrishnan ve Sankaran, 1998; Asadi 1998; Unnikrishnan ve diğerleri, 2003; Shakil ve diğerleri, 2010; Glanzel ve diğerleri, 1984; Kotz, 1974; Papathanasiou, 1995; Navarro ve diğerleri, 1998). Bu çalışmalarda kuadratik paydalı klasik Pearson diferansiyel denklemi kullanılarak farklı bakış açılarıyla diferansiyel denklemin çözümleri bulunmuştur. Unnikrishnan ve Sankaran, diferansiyel denklemi, güvenilirlik fonksiyonu tanımından yararlanarak karakterize etmişler ve böylece güvenilirlik analizinde kullanılan güvenilirlik fonksiyonu, canlılık fonksiyonu ve hazard fonksiyonlarıyla diferansiyel denklem arasındaki

ilişkiyi ortaya çıkarmışlardır (Unnikrishnan ve Sankaran, 1991). Glanzel, aynı diferansiyel denklem sistemi için koşullu momentler ile Pearson Dağılım Ailesi için bir karakterizasyon önermiştir (Glanzel, 1991).

Güvenilirlik analizinde kullanılan dağılımlar genellikle asimetric dağılımlardır. Bahsedilen tipteki dağılımlar incelenirken, asimetri ölçüleri de göz önüne alınmalıdır. Dağılımın çarpıklığını belirlemek için üçüncü, basıklığı belirlemek için ise dördüncü moment birer ölçü olarak kullanılabilir. Yukarıda bahsedilen çalışmalarda Pearson Diferansiyel Denklem Sistemi, kuadratik paydalı yapısıyla ele alınmış ve bahsedilen asimetri ölçüleri değerlendirilmemiştir. Bu çalışmada Pearson diferansiyel denklemi, asimetric dağılımlar türeten kübik paydalı formuyla ele alınacaktır. Elde edilen yeni form hem Glanzel'in hem de Unnikrishnan ve Sankaran'ın önerdiği yöntemler kullanılarak karakterize edilecektir. Yapılan işlemler sonucunda da üçüncü moment elde edilerek, kübik paydalı diferansiyel denklem formuna uygun bir dağılım için asimetri ölçüleri bulunacaktır.

KOŞULLU MOMENT YAKLAŞIMI

X sürekli bir rassal değişken olsun. X'in olasılık yoğunluk fonksiyonu $f(x)$ aşağıdaki diferansiyel denklemi sağladığında Pearson Dağılım Ailesi'ne aittir (Ünlü, 2013);

$$\frac{f'(x)}{f(x)} = \frac{a_0 + a_1x}{b_0 + b_1x + b_2x^2 + b_3x^3} \quad (1.1)$$

Teorem 1: X sürekli bir rassal değişken olsun.

$E(X^3) < \infty, E(X^3|X > x), E(X^2|X > x)$ ve $E(X|X > x)$ türevlenebilir olmak üzere, aşağıdaki koşul sağlandığında X Pearson Dağılımı göstermektedir;

$$4b_3E(X^3|X > x) = A(x)E(X^2|X > x) + B(x)E(X|X > x) + C(x)$$

Burada

$$A(x) = 3b_3x - 3b_2, B(x) = (a_1 + 2b_2)x - 2b_1, C(x) = (a_0 + b_1)x - b_0$$

İspat: Vitality fonksiyonu, herhangi bir t zamanına kadar hayatta kalmış bir bileşenin kalan beklenen ömrünü tanımlar. $t (0, \infty)$ aralığında tanımlı sürekli bir değişken olmak üzere,

$$m(t) = E(X|X > t)$$

$$m(t) = \frac{1}{R(t)} \int_t^{\infty} xf(x)dx$$

şeklinde tanımlanır. Bu fonksiyon aynı zamanda,

$E(X|X > x) = \frac{1}{R(x)} \int_x^b tf(t)dt$ 'dir. O halde,

$$4b_3 \int_x^b t^3 f(t)dt = (3b_3x - 3b_2) \int_x^b t^2 f(t)dt +$$

$$[(a_1 + 2b_2)x - 2b_1] \int_x^b tf(t)dt + [(a_0 + b_1)x - b_0] \int_x^b f(t)dt$$

yazılabilir. Bu eşitlikte iki kez türev uygulanırsa,

$$\frac{f'(x)}{f(x)} = \frac{(3a_1 + 6b_2 - 6b_0)x + 2(a_0 + b_1)}{b_3x^3 + (3b_0 - a_1 - 2b_2)x^2 + (2b_1 - a_0 - b_1)x + b_0}$$

elde edilir. Böylece incelenen yapının kübik paydalı Pearson diferansiyel denklem sitemine uygun olduğu görülmektedir.

(1.1)'deki diferansiyel denklemden,

$$f(x)[a_0 + a_1x] = f'(x)[b_0 + b_1x + b_2x^2 + b_3x^3]$$

Bu ifadenin x'ten b'ye integrali alınır;

$$\int_x^b [a_0 + a_1t] f(t)dt = \int_x^b [b_0 + b_1t + b_2t^2 + b_3t^3] f'(t)dt$$

Eşitliğin sağ tarafında kısmi integral uygulanırsa;

$$(b_0 + b_1t + b_2t^2 + b_3t^3)f(t)|_x^b - b_0 \int_x^b f(t)dt - 2b_2 \int_x^b tf(t)dt$$

$$- 3b_3 \int_x^b t^2 f(t)dt$$

Eşitliğin sol tarafı;

$$\int_x^b [a_0 + a_1t] f(t)dt = a_0 \int_x^b f(t)dt + a_1 \int_x^b tf(t)dt$$

Bu iki eşitlik birleştirilip gerekli işlemler yapıldığında;

$$-(b_0 + b_1x + b_2x^2 + b_3x^3) \frac{f(x)}{R(x)} = (a_0 + b_0) + (a_1 + 2b_2)E(X|X > x)$$

$$+ 3b_3E(X^2|X > x)$$

(1.2)

Şimdi (1.1)'deki eşitliğin pay ve paydası x ile genişletilirse;

$$f(x)[a_0x + a_1x^2] = f'(x)[b_0x + b_1x^2 + b_2x^3 + b_3x^4]$$

olur. Aynı işlemler bu eşitlik için uygulandığında;

$$\int_x^b [a_0t + a_1t^2] f(t) dt = \int_x^b [b_0t + b_1t^2 + b_2t^3 + b_3t^4] f'(t) dt$$

Kısmi integral ile eşitliğin sağ tarafı,

$$(b_0t + b_1t^2 + b_2t^3 + b_3t^4)f(t)|_x^b - b_0 \int_x^b f(t) dt - \\ 2b_1 \int_x^b tf(t) dt - 3b_2 \int_x^b t^2f(t) dt - 4b_3 \int_x^b t^3f(t) dt$$

Sol taraf;

$$\int_x^b [a_0t + a_1t^2] f(t) dt = a_0 \int_x^b tf(t) dt + a_1 \int_x^b t^2f(t) dt$$

İki ifade birleştirilip gerekli işlemler yapıldığında;

$$-(b_0x + b_1x^2 + b_2x^3 + b_3x^4) \frac{f(x)}{R(x)} = b_0 + (a_0 + 2b_1)E(X|X > x) \\ + (a_1 + 3b_2)E(X^2|X > x) + 4b_3E(X^3|X > x)$$

(1.3)

(1.2)'deki ifade x ile genişletilip (1.3)'e eşitlenirse;

$$(a_0 + b_1)x + (a_1 + 2b_2)x E(X|X > x) + 3b_3x E(X^2|X > x) = \\ b_0 + (a_0 + 2b_1)E(X|X > x) + (a_1 + 3b_2)E(X^2|X > x) + 4b_3E(X^3|X > x)$$

Elde edilir. Bu sonuç düzenlendiğinde,

$$4b_3E(X^3|X > x) = [(a_0 + b_1)x - b_0] + [(a_1 + 2b_2)x \\ - (a_0 + 2b_1)]E(X|X > x) + [3b_3x - (a_1 + 3b_2)]E(X^2|X > x)$$

Bu durumda;

$$A(x) = 3b_3x - (a_1 + 3b_2)$$

$$B(x) = (a_1 + 2b_2)x - (a_0 + 2b_1)$$

$$C(x) = (a_0 + b_1)x - b_0$$

olur. Bu sonuçla üçüncü dereceden koşullu moment ile ikinci ve birinci derecelerden koşullu momentler arasındaki ilişki kübik paydalı diferansiyel denklemin parametreleri cinsinden elde edilmiştir.

GÜVENİLİRLİK FONKSİYONU YAKLAŞIMI

Pearson diferansiyel denkleminin kübik paydalı yapısı için güvenilirlik fonksiyonunun tanımından yararlanarak aşağıdaki gibi bir karakterizasyon yapılabilir.

Teorem 2: X sürekli bir rassal değişken olmak üzere, aşağıdaki eşitlik sağlandığında, X'in dağılışı kübik paydalı Pearson diferansiyel denklemi yapısına uymaktadır.

$$(b_0 + b_1x + b_2x^2 + b_3x^3)h(x) = [(a_1 + 2b_2)\mu_1 + 3b_3\mu_2] \left(1 + \frac{1}{R(x)}\right)$$

İspat: (1.1)'deki diferansiyel denklemden,

$$\int_x^b (a_0 + a_1x)f(x)dx = \int_x^b (b_0 + b_1x + b_2x^2 + b_3x^3)f'(x)dx$$

olduğu biliniyor. Eşitliğin sağ tarafında kısmi integral uygulanırsa;

$$\begin{aligned} (b_0 + b_1x + b_2x^2 + b_3x^3)f(x)|_x^b - b_1 \int_x^b f(x)dx \\ - 2b_2 \int_x^b xf(x)dx - 3b_3 \int_x^b x^2f(x)dx \end{aligned}$$

Buradaki terimler,

$$\int_x^b f(x)dx = R(x)$$

$$-2b_2 \int_x^b xf(x)dx = -2b_2xR(x) + 2b_2 \int_x^b R(x)dx$$

$$-3b_3 \int_x^b x^2f(x)dx = -3b_3x^2 + 6b_3 \int_x^b xR(x)dx$$

olmak üzere, eşitliğin sağ tarafı;

$$-(b_0 + b_1x + b_2x^2 + b_3x^3)f(x) - b_1R(x) - 2b_2xR(x) + 2b_2 \int_x^b R(x)dx \\ - 3b_3x^2R(x) + 6b_3 \int_x^b xR(x)dx$$

olur. Sol taraf için aynı işlemler uygulanırsa;

$$\int_x^b (a_0 + a_1x)f(x)dx = a_0R(x) + a_1xR(x) - a_1 \int_x^b R(x)dx$$

Elde edilen sonuçlar birleştirildiğinde;

$$(b_0 + b_1x + b_2x^2 + b_3x^3)f(x) + b_1R(x) + 2b_2xR(x) - 2b_2 \int_x^b R(x)dx \\ + 3b_3x^2R(x) - 6b_3 \int_x^b xR(x)dx + a_0R(x) + a_1xR(x) - a_1 \int_x^b R(x)dx = 0$$

Burada $f(x) = h(x) \cdot R(x)$ eşitliğinden yararlanarak;

$$[(b_0 + b_1x + b_2x^2 + b_3x^3)h(x) + (a_0 + b_1) + (a_1 + 2b_2)x + 3b_3x^2] \\ = \frac{(2b_2 + a_1)}{R(x)} \int_x^b R(x)dx + \frac{6b_3}{R(x)} \int_x^b xR(x)dx$$

yazılabilir. Eşitliğin sağ tarafında;

$$A = \frac{(2b_2 + a_1)}{R(x)} \int_x^b R(x)dx + \frac{6b_3}{R(x)} \int_x^b xR(x)dx$$

olsun. Moment denklemlerinden $[a_0 + b_1] + [a_1 + 2b_2]\mu'_1 + 3b_3\mu'_2 = 0$ olduğu biliniyor (bkz. Ek, Eşitlik 1.1.1). Bu eşitlikte gerekli işlemler yapılırsa,

$$a_0 + b_1 + (a_1 + 2b_2) \int_x^b xf(x)dx + 3b_3 \int_x^b x^2f(x)dx = 0$$

$$-3b_3 \int_x^b x^2f(x)dx = a_0 + b_1 + (a_1 + 2b_2) \int_x^b xf(x)dx$$

Bu ifade için kısmi integral alınır;

$$\int_x^b xR(x)dx = -\frac{(a_0 + b_1)}{6b_3} - \frac{1}{6b_3} [-(a_1 + 2b_2 - 3b_3x)xR(x) - \frac{(a_1 + 2b_2)}{6b_3} \int_x^b R(x)dx]$$

Elde edilen bu sonuç A' da yerine yazıldığında,

$$A = -\frac{(a_0 + b_1)}{R(x)} + [(a_1 + 2b_2) + 3b_3x]x$$

olur. Bu ifadeyi yerine koyduğumuzda;

$$(b_0 + b_1x + b_2x^2 + b_3x^3)h(x) = -(a_0 + b_1) \left(1 + \frac{1}{R(x)}\right)$$

Moment denklemlerinden $-(a_0 + b_1) = (a_1 + 2b_2)\mu_1 + 3b_3\mu_2$ (bkz. Ek Eşitlik 1.1.1) olduğu biliniyor. O halde eşitlik,

$$(b_0 + b_1x + b_2x^2 + b_3x^3)h(x) = [(a_1 + 2b_2)\mu_1 + 3b_3\mu_2] \left(1 + \frac{1}{R(x)}\right)$$

Böylece kullanılan Pearson diferansiyel denklem tipi için güvenilirlik fonksiyonu, hazard fonksiyonu, birinci moment ve ikinci moment arasındaki ilişki elde edilmiştir.

SONUÇ

Güvenilirlik analizinde hata dağılımlarının doğru modellenmesi çok önemlidir. Yapılacak olan çalışmaların doğruluğu da model seçiminin isabetli yapılmasına bağlıdır. Günlük hayatımızda kullandığımız ürünlerin çoğunun hata dağılımları asimetriktir. Dolayısıyla güvenilirlik analizinde de en çok bu tip dağılımlar kullanılmaktadır. Bu bakış açısıyla bu çalışmada Pearson diferansiyel denklemi asimetrik dağılımlar türeten bir formda kullanılmıştır.

Daha önce yapılan çalışmalarda (bkz. Unnikrishnan ve Sankaran, 1991; Glanzel, 1991; Sindu, 2002) güvenilirlik fonksiyonu yaklaşımı ve koşullu momentler ayrı ayrı ele alınmıştır. Bu çalışmada parametreleri belirlenmiş bir dağılımın Pearson diferansiyel denkleminin kübik paydalı yapısına uygun olduğu durumda önce güvenilirlik fonksiyonu yaklaşımıyla birinci ve ikinci moment ile güvenilirlik fonksiyonu ve hazard fonksiyonu arasındaki ilişki elde edildi. Daha sonra koşullu moment yaklaşımı dikkate alınarak, üçüncü dereceden koşullu moment karakterize edildi. Tüm bu bilgiler beraber değerlendirilerek üçüncü dereceden koşullu moment ile güvenilirlik fonksiyonu ve hazard fonksiyonu arasındaki ilişki elde edilmiş oldu. Bu bilgilerin elde edilmesiyle araştırmacının model üzerindeki hâkimiyetinin artması hedeflenmiştir. Elde edilen bu asimetri

ölçülerinin bilinmemesi durumunda aynı ortalama ve varyansa sahip fakat çarpıklık ve basıklıkları farklı dağılımlar ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla bu farklı dağılımların her biri için farklı güvenilirlik ölçüleri olacaktır. Bu çalışmada önerilen yöntem ile böyle durumlarda araştırmacının elinde model hakkında karar vermek için daha fazla bilgi mevcut olacaktır.

KAYNAKÇA

Asadi, M. (1998). Characterization of the pearson system of distributions based on reliability measures. *Statistical Papers*, 39 (1): 347-360.

Elderton, W. P. (1953). *Frequency curves and correlation*. London: Charles and Edwin Layton.

Fisz, M. (1967). *Probability theory and mathematical statistics*. New York: John Wiley and Sons Inc.

Glanzel, W., Telcs, A. ve Schubert, A. (1984). Characterization by truncated moments and its application to pearson-type distributions. *Zeitschrift für Wahrscheinlichkeitstheorie and Verwandte Gebiete*, 66 (2): 173-183.

Glanzel, W. (1991). Characterization through some conditional moments of pearson-type distributions and discrete analogues. *The Indian Journal of Statistics*, 53 (1): 17-24.

Gupta, R. C. ve Bradley, D. M. (2003). Representing the mean residual life in terms of the failure rate. *Mathematical and Computer Modelling*, 37 (12): 1271-1280.

Hogg, R. V. ve Craig, A. T. (1995). *Introduction to mathematical statistics*. Hong Kong: Higher Education Press.

Kotz, S. (1974). Characterizations of statistical distributions: a supplement to recent surveys. *International Statistical Review*, 42 (1): 39-65.

Lawless, J. (2003). *Statistical models and methods for lifetime data*. New Jersey: John Wiley and Sons Inc.

Nair, N. U. ve Sankaran, P. G. (1991). Characterization of the pearson family of distributions. *IEE Transactions on Reliability*, 40 (1): 75-77.

Nair, N. U. ve Sankaran, P. G. (2000). On some reliability aspects of pearson family of distributions. *Statistical Papers*, 41 (1): 109-117.

Navarro, J., Franco, M. ve Ruiz, J. M. (1998). Characterization through moments of the residual life and conditional spacings. *The Indian Journal of Statistics*, 60 (1): 36-48.

Osaki, S. ve Li, X. (1988). Characterizations of gamma and negative binomial distributions. *IEE Transactions on Reliability*, 37 (4): 379-382.

Papathanasiou, V. (1995). A characterization of the pearson system of distributions and the associated orthogonal polynomials. *Annals of the Institute of Statistical Mathematics*, 47 (1): 171-176.

Pearson, K. (1916). Mathematical contributions to the theory of evolution. XIX. second supplement to a memoir on skew variation. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London, Series A*, 216 (1): 429-457.

Rausand, M. ve Hoyland, A. (2004). *System reliability theory*. New Jersey: John Wiley and Sons Inc.

Sankaran, P. G. (1992). Characterization of Probability Distributions by Reliability Concepts. *Unpublished Doctoral Dissertation*. Cochin University of Science and Technology, Department of Statistics, India.

Sankaran, P. G., Nair, N. U. ve Sindu, T. K. (2003). A generalized pearson system useful in reliability analysis. *Statistical Papers*, 44 (1): 125-130.

Saraçoğlu, B. ve Çevik, F. (1995). *Matematiksel istatistik*. Ankara: Gazi Büro Kitabevi.

Shakil, M., Kibria, B. M. ve Singh, J. N. (2010). A new family of distributions based on the generalized pearson differantial equation with some applications. *Austrian Journal of Statistics*, 39 (3): 259-278.

Sindu, T. K. (2002). An Extended Pearson System Useful in Reliability Analysis. *Unpublished Doctoral Dissertation*. Cochin University of Science and Technology, Department of Statistic, India.

Stuart, A. ve Ord, J. K., (1987). *Kendall's advanced theory of statistics*. New York: Oxford University Press.

Şehirlioğlu, A. K. (2011). Pearson dağılış ailesi. *Yayınlanmamış Ders Notları*. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İzmir.

Ünlü, M. (2013). Pearson dağılış ailesinin güvenilirlik analizinde kullanılması üzerine bir çalışma. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Wasserman, G. (2002). *Reliability verification, testing, and analysis in engineering design*. New York: Marcel Dekker Inc.

EK: Kübik Paydalı Pearson Diferansiyel Denkleminin Moment Denklemleri

$$\frac{f'(x)}{f(x)} = \frac{a_0 + a_1x}{b_0 + b_1x + b_2x^2 + b_3x^3}$$

$$\int_r^s x^n (a_0 + a_1x)f(x)dx = \int_r^s x^n (b_0 + b_1x + b_2x^2 + b_3x^3)f'(x)dx$$

Bu eşitliğin sağ tarafı için kısmi integral uygulanırsa,

$$\begin{aligned} & x^n(b_0 + b_1x + b_2x^2 + b_3x^3)f(x)|_r^s - nb_0 \int_r^s x^{n-1}f(x)dx \\ & - (n+1)b_1 \int_r^s x^n f(x)dx - (n+2)b_2 \int_r^s x^{n+1}f(x)dx - (n+3)b_3 \int_r^s x^{n+2}f(x)dx \end{aligned}$$

Sol taraf;

$$\int_r^s x^n (a_0 + a_1x)f(x)dx = a_0 \int_r^s x^n f(x)dx + a_1 \int_r^s x^{n+1}f(x)dx$$

O halde;

$$\begin{aligned} & nb_0 \int_r^s x^{n-1}f(x)dx + [a_0 + (n+1)b_1] \int_r^s x^n f(x)dx \\ & + [a_1 + (n+2)b_2] \int_r^s x^{n+1}f(x)dx + (n+3)b_3 \int_r^s x^{n+2}f(x)dx = 0 \end{aligned}$$

$$nb_0\mu'_{n-1} + [a_0 + (n+1)b_1]\mu'_n + [a_1 + (n+2)b_2]\mu'_{n+1} + (n+3)b_3\mu'_{n+2} = 0$$

$\mu'_0 = 1$ olmak üzere;

$$n=0 \text{ için; } [a_0 + b_1] + [a_1 + 2b_2]\mu'_1 + 3b_3\mu'_2 = 0 \quad (1.1.1)$$

$$n=1 \text{ için; } b_0 + [a_0 + 2b_1]\mu'_1 + [a_1 + 3b_2]\mu'_2 + 4b_3\mu'_3 = 0 \quad (1.1.2)$$

$$n=2 \text{ için; } 2b_0\mu'_1 + [a_0 + 3b_1]\mu'_2 + [a_1 + 4b_2]\mu'_3 + 5b_3\mu'_4 = 0 \quad (1.1.3)$$

$$n=3 \text{ için; } 3b_0\mu'_2 + [a_0 + 4b_1]\mu'_3 + [a_1 + 5b_2]\mu'_4 + 6b_3\mu'_5 = 0 \quad (1.1.4)$$

$$n=4 \text{ için; } 4b_0\mu'_3 + [a_0 + 5b_1]\mu'_4 + [a_1 + 6b_2]\mu'_5 + 7b_3\mu'_6 = 0 \quad (1.1.5)$$

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
MAKALE YAYIM İLKELERİ VE YAZIM KURALLARI

1. Genel İlkeler

DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az dört defa yayınlanan hakemli bir dergidir. Derginin yayım dili Türkçe'dir. Ancak İngilizce yazılan makaleler de yayımlanabilir. Dergi, alana özgün katkılar yapan teorik ve/veya uygulamalı makaleleri yayınlamayı amaçlar. Dergiye gönderilen makalelerin daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olması ve herhangi bir yerde yayınlanması için değerlendirme sürecine girmemiş olması gerekir. Gönderilen makaleler, ilk olarak yayın kurulu tarafından alana özgün katkısı, bilimsel anlatımı ve yazım kuralları yönünden incelenir. Çalışmalar, ön değerlendirme ölçütlerini karşılamaları halinde üç hakeme gönderilir. Hakemlerin ve yazarın kimlikleri bu süreçte gizli tutulur. Hakem raporları doğrultusunda makalenin yayınlanıp yayınlanmamasına, yayın kurulu karar verir. Yayınlanmayan makaleler, yazara geri verilmez. Dergideki makalelerin bilimsel sorumluluğu yazara aittir. Yayınlanmış eserlerden kaynak gösterilmek suretiyle alıntı yapılabilir. Dergide yayınlanmasından sonra makalenin tüm telif hakları DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne aittir. Yayınlanmış çalışmaların yazarlarına telif ücreti ödenmez. DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi onayı olmadan yayınlanmış makaleler başka bir yerde yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

2. Makalelerin Gönderilmesi

Makaleler, "MS Word" programında çıktısı alınıp, "üç" kopya olarak ve makalenin içine kopyalandığı bir CD'yle "Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi, Kaynaklar Yerleşkesi, 35160 Buca-İzmir" adresine gönderilmelidir. Ayrıca, makalenin "MS Word"de yazılmış hali, e-postayla sbedergi@deu.edu.tr e-posta adresine gönderilmelidir.

3. Yazım Kuralları ve Biçimsel Özellikler

Makaleler, MS Word programında "Times New Roman 11 Punto" karakteriyle **tek satır aralıklı** ve **iki yana yaslanmış** olarak yazılır. Paragraf başlarındaki girinti "**1,25 cm**" ve paragraf aralarındaki boşluk önce "**0 nk**" sonra "**6 nk**" olmalıdır. (Bu ayarlar MS Word programında "paragraf ayarları" – "girintiler ve aralıklar" bölümünden yapılmaktadır). Sayfa yapısı A4 olmalı; sağ 4 cm, sol 4 cm, üst 5,25 cm ve alt kenarlardan "4,75 cm" boşluk bırakılmalıdır. (Bu ayarlar "sayfa düzeni" – "kenar boşlukları" bölümünden yapılmaktadır).

Makalenin genel kurgusu sırasıyla şöyledir: **Makale adı, yazar adı, Türkçe öz, Türkçe anahtar kelimeler, makalenin İngilizce adı, İngilizce öz, İngilizce anahtar kelimeler, tam metin, dipnotlar, kaynakça ve ekler.** Öz ve anahtar kelimeler "Times New Roman 10 Punto" karakteriyle yazılmalıdır.

Makaleler, herhangi bir yerde sunulmuşsa bu durum mutlaka makale başlığına dipnot verilerek gösterilmelidir.

Makalenin ilk sayfası kapak sayfasıdır. Bu sayfada, çalışmanın başlığı (büyük harflerle, 11 Punto ve koyu), yazar adı ve soyadı (soyadı büyük harflerle), ünvanı, adresi ve varsa teşekkür notu bulunur. İkinci sayfada, makalenin başlığı tekrar yazılmalıdır. Öz, anahtar kelimeler, İngilizce öz ve anahtar kelimeler ikinci sayfada olmalıdır. Özler ortalama 150 kelimedenden oluşmalıdır. Özde, çalışmanın amacı ve kapsamı, özgün yönü ve incelediği alana getirdiği katkı, yöntemi ve başlıca vurguları, değerlendirmeler ve öneriler kısaca belirtilmelidir. Anahtar kelimeler en az iki en çok altı tane olmalıdır. Makalenin ana metni üçüncü sayfadan başlamalıdır. Metindeki ana başlıklar, büyük harfle ve koyu olarak yazılmalıdır. İkinci düzey başlıklar koyu ve kelimelerin sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır. Üçüncü düzey başlıklarınsa koyu ve sadece ilk kelimelerinin ilk harfi büyük yazılmalıdır.

Tablo ve şekil başlıkları, tablo ve şekillerin üzerinde numaralandırılarak “Times New Roman 10 Punto” olarak yazılmalıdır. Tablo içi yazım karakteri “Times New Roman 9 Punto” olmalıdır.

Dergide, **kaynak gösterme metin içinde parantez içinde yazar soy ismi ve yayın yılı olarak verilir.** Örneğin: (Ahmet, 2005: 46). Kaynak gösterilen çalışma iki yazarlıysa iki yazarın soy isimleri gösterilir. (Ahmet ve Ozan, 2003: 69). Kaynak gösterilen çalışma üç ve daha fazla yazarlıysa ilk yazarın “soy ismiyle vd.” ifadesi kullanılmalıdır. Örneğin: (Ahmet vd., 2006: 79). Metin içinde aynı konuya birden fazla kaynak gösterilmişse ya da yer verilmişse, yazarların soy isimleri alfabetik sıralamayla gösterilmelidir. Örneğin; (Ahmet, 2009; Can, 2001; Uysal 2006). Aynı yazarın aynı yıla ait farklı çalışmaları, yayın yılı sonuna konulacak “a, b, c, ...” harfleriyle gösterilmelidir. Örneğin: (Yılmaz, 2008a; 2008b).

Metinde dipnot uygulaması ilgili sayfanın altında, metnin bütünlüğü bozmayacak şekilde yalnızca açıklama amacıyla kullanılmalıdır ve “Times New Roman 10 Punto” karakteriyle verilmelidir.

Kaynakçada, örnek çalışmalar için uyulması gereken genel kurallar aşağıda gösterilmiştir.

Kitap:

Rosenau, P. M. (2004). *Post-modernizm ve toplum bilimleri*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Kitap bölümü:

Muecke, M. A. (1994). On the evaluation of ethnographies. J. M. Morse (Der.) *Critical issues in qualitative research*: İçinde 187–209. London: Sage.

Dergi:

Kılıç, G. ve Öztürk, Y. (2009). Kariyer yönetimi: beş yıldızlı otellerde bir uygulama. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20 (1): 45–60.

E-dergi:

Drichoutis, A. C., Lazaridis, P. ve Nayga, R .M. Jr. (2006). “Consumers’ use of nutritional labels: a review of research studies and issues”, *Academy of Marketing Science Review* (e-journal), 2006 (9): <http://www.amsreview.org/articles/drichoutis09-2006.pdf>, (02.09.2011).

Tez:

Çolakoğlu, Ü. (1997). Konaklama işletmelerinde yönetici-yönetilen ilişkilerinde iletişim stratejileri. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Sempozyum ve kongre bildirileri:

Önder, A.Ö., Karadağ, M. ve Deliktaş, E. (2003) “Seçilmiş İllerde Kamu Sermaye Stokunun Özel Sektör İmalat Sanayii Üretim Etkinliği Üzerine Etkisi” Pamukkale Üniversitesi KEAS’03 Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu-1, Eylül 11-12, Denizli.

Temiz, D. ve Gökmen, A. (2009). Foreign Direct Investment and Export in Turkey: The Period of 1991-2008, *EconAnadolu 2009: Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi*, 17-19 Haziran 2009, Eskişehir, Türkiye.

İnternet adresi:

University of Georgia, “Points of pride”, <http://www.uga.edu/profile/pride.html> (erişim tarihi).

Raporlar:

TCMB, (1995)Yıllık Rapor. www.tcmb.gov.tr, (01.05.2011). **veya** Bikmen, F ve Meydanoğlu, Z. (2006). *Türkiye’de sivil toplum: bir değişim süreci*. Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu. İstanbul: Tüsev Yayınları No: 39.

İnternet makale:

Suronovic, M. S. (2005). *International finance theory and policy*. <http://internationalecon.com/Finance/Fch70/Fch70.php> (erişim tarihi).

İnternet bildiri:

Temiz, D. ve Gökmen, A. (2009). Foreign Direct Investment and Export in Turkey: The Period of 1991-2008, EconAnadolu 2009: Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi, 17-19 Haziran 2009, Eskişehir, Türkiye (econ.anadolu.edu.tr/fullpapers/ Temiz_Gokmen_econanadolu2009.pdf) (erişim tarihi).

Makalenin yazımıyla atıflarla ilgili belirtilmeyen diğer konularda bilimsel makale yazım kuralları esas alınmalıdır. Yararlanılan kaynaklar, makalenin sonunda ayrı bir sayfada soy isim sırasıyla alfabetik olarak “kaynakça” başlığı altında gösterilmelidir. Kaynakçada aynı yazarın aynı yıla ait çalışmaları varsa, çalışmanın yapıldığı yılsonuna “a, b, c, ...” harfleri koyularak sıralanmalıdır.

Söz konusu kural ve ilkelere uymayan makalelerin sorumlulukları yazar(lar)a aittir. Dergi Yayın Komisyonu’nun ilgili kural ve ilkelere uymayan makaleleri “hakem değerlendirme sürecine” girmeden “reddetme” hakkı bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER / CONTENT

- Küresel Ekonomik Krizin Seyahat Acentelerine Etkileri ve Türkiye’de Kriz Yönetimi Uygulamaları
Nilgün AVCI, Deniz KÜÇÜKUSTA 571
- An Investigation of Job and Career Counseling Candidates from The Perspective of Diversity Management
Serdar BOZKURT, Altan DOĞAN, Ayşegül KARAEMİNOĞULLARI 589
- Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri AB'ye Girerek Üretim ve Finans Kapitalizminde İlerleme Kaydettiler mi?
Bülent DOĞRU 607
- Konut Tercihi ve Sosyo-mekânsal İlişkilerde Kültürel Sermayenin Rolü: Kuru Sitesi ve Or-An Sitesi Örnekleri Üzerinden Bir Karşılaştırma
Aysu KES ERKUL 625
- Görgü Tanıklarının Etkisi: Sosyal Bir İkilem Durumu Üzerine Oyun Teorisi Yaklaşımı
Serkan KÜÇÜKŞENEL, Ü. Barış URHAN 649
- Yenilenebilir Enerji Gelişimlerinin Sosyal Boyutu
Zeynep PEKER 663
- Pearson Dağılım Ailesinin Güvenilirlik Analizinde Kullanılması Üzerine Bir Çalışma
Ali Kemal ŞEHİRLİOĞLU, Mustafa ÜNLÜ 693